

**CUMHURİYET DÖNEMİ HADİS ÇALIŞMALARI
(PROF. DR. ALİ OSMAN KOÇKUZU ÖRNEĞİ)**

Tuğba YILDIRIM
Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Ayşe GÜLTEKİN

Uşak
Şubat, 2022

CUMHURİYET DÖNEMİ HADİS ÇALIŞMALARI
(PROF. DR. ALİ OSMAN KOÇKUZU ÖRNEĞİ)

Tuğba Yıldırım

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Gültekin

Uşak

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Şubat, 2022

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

CUMHURİYET DÖNEMİ HADİS ÇALIŞMALARI

(PROF. DR. ALİ OSMAN KOÇKUZU ÖRNEĞİ)

Tuğba Yıldırım

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Şubat 2022

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Gültekin

Bu çalışma ile Cumhuriyet döneminde hadis alanında yapılan çalışmaların, Ankara Üniversitesi Temel İslam Bilimleri bölümünde hadis, tefsir kürsülerinin kurulmasına öncülük eden Prof. Dr. Tayyib Okiç'in öğrencilerinden, Konya İslam Enstitüsü ve sonraki adıyla İlahiyat Fakültesi'nde kırk iki yıl hadis alanında hizmet veren, emekli olduktan sonra da vefatına kadar dersler vermeye, kitaplar yazmaya devam eden Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu örneğinde incelenmesi amaçlanmıştır. Tez çalışması dört bölümden oluşmakta olup giriş bölümünde Hz. Peygamber'den itibaren hadis ilminin seyri konusunda genel bir bilgi verilmiş, Osmanlı dönemindeki eğitim kurumları ve Konya dârülhadislerine değinilmiştir.

Birinci bölümde Türkiye'de din eğitimi alanında yapılan çalışmalar üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Ali Osman Koçkuzu'nun hayatı, ailesi, ders aldığı hocaları ve yetiştirdiği öğrencileri ve çalışma arkadaşlarının hoca hakkındaki değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde Ali Osman Koçkuzu'nun kitapları, makaleleri, sempozyum tebliğleri, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı maddeler incelenmiş ve tanıtımları yapılmıştır. Dördüncü ve son bölümde ise Ali Osman Koçkuzu'nun hadis anlayışı ele alınmış özellikle “Haber-i Vâhidler” ve “Hadiste Nâsih-Mensûh” konusunda yazdığı eserlerden yola çıkarak hadis konusundaki genel kanaati ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ali Osman Koçkuzu, hadis, sünnet, cumhuriyet dönemi, Konya.*

ABSTRACT

REPUBLICAN PERIOD HADİTH STUDİES: PROF. DR. ALİ OSMAN KOÇKUZU EXAMPLE

Tuğba Yıldırım

Department Of Basic Islamic Sciences

Social Sciences Institutes Uşak University, February 2022

Advisor: Doctoral lecturer Ayşe Gültekin

With this study the studies in the field of hadith in Republic Period is aimed to be researched in the example of Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu who served in the hadith field for forty two years in Konya Islam Enstitute with is last name Faculty of Theology, went on giving lessons after his retirement to his death, who is also one of the students of Prof. Dr. Tayyib Okiç, the leader of founding Hadith and Commentary Lecterns in Ankara University Main Islam Sciences Department. This study consists of four parts, in the beginning part a general information is given about the process of hadith science since Hz. Prophet, the education foundations in Ottoman Empire and Konya Hadith Madrasah are mentioned.

In the first part, the studies in the field of religion in Turkey are emphasized. In the second part Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu's life, his family, his teachers, students he raised, his colleagues's considerations about himself are mentioned.

In the third part, Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu's boks, articles, symposium announcements, articles he wrote for Turkey Religion Encyclopedia are researched and introduced. In the forth part, the hadith perspective of Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu is mentioned, it is tried to verify his general thought about hadith through his written Works about "Haber-i vâhidler (News of Unics) and Nâsih-Mensûh in Hadith".

Keywords: *Ali Osman Koçkuzu, hadith, sunnah, republican period, Konya.*

ÖNSÖZ

Peygamberimizi tanımak ve örnek almak isteyen Müslümanlar İslam'ın indirildiği ilk andan itibaren Hz. Peygamber'in hayatını yakından takip etmiş ve onun her söylediğini, her yaptığını hatta başkalarının yaptığı davranışları tasdik etmesini kayıt altına almaya çalışmışlardır. Sahâbe-i Kirâm Hz. Peygamber'in teşvikiyle bir taraftan Kur'ân'la birlikte hadisleri de ezberlemeye çalışırken, bir taraftan da Peygamberimizin izin verdiği kişilerin kendilerine ait tuttukları defterlere hadisleri yazmalarıyla hadis sahifeleri meydana gelmiştir. Hz. Peygamber döneminde başlayan hadis öğrenme ve öğretme faaliyetleri günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam ettirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemlerinden yıkılış zamanına kadar geçen sürede dine ve dini ilimlere karşı olumsuz tavırlar oluşmuştur. Devleti yıkılıştan kurtarmak için yapılan ilmî, askerî vb. pek çok alanda yapılan yenilikler de çöküşü engelleyememiştir. Neticede Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda devlet parçalanmış ve Cumhuriyet yönetimine geçilmiştir. Dine, dindarlara ve dini ilimlere karşı olumsuz bir tavır geliştiren yeni devlet anlayışıyla dini açıktan yaşamak zorlaşmış, harf devrimi sebebiyle toplum aniden cahil bırakılmış ve halktan dini ve kültürel kodlarına aykırı bir yaşama adapte olmaları istenmiştir.

1950'li yıllardan sonra İmam Hatip Okulları, İmam Hatip Liseleri ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açılması ile bir rahatlama ortamı oluşmuştur. Bu süreçten sonra "Hadis Külliyyâtı" olarak bildiğimiz eserler tercüme ve şerh edilmiş hadis usûl ve tarih alanında çalışmalar meydana gelmiştir. 1982 sonrası Yüksek İslam Enstitüleri İlahiyat Fakülteleri'ne dönüşmüş, bunun sonucu olarak akademik faaliyetlerde de artış olmuştur.

Biz bu çalışmamızda Cumhuriyet döneminde hadis alanında yapılan çalışmaları Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu örneğinde ele aldık.

Yüksek İslam Enstitüsü ve daha sonra İlahiyat Fakültesi'nde hocalık yapmış, geçmiş dönem ile şimdiki dönem arasında köprü vazifesi gören bir hadis profesörü olan Ali Osman Koçkuzu'nun hayatı hakkında bilgiler vererek ve eserlerini tanıtmayı hedefleyerek geçiş döneminde dini hayat ve hadisle ilgili çalışmaları ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamın başından sonuna kadar yanımda olan, beni cesaretlendiren bilgi ve tecrübesiyle yolumu aydınlatan danışman hocam Sayın Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Gültekin'e, değerli katkılarından dolayı Doç. Dr. Hikmet Gültekin hocama, Konya'da bana evini açan Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu'nun ailesine, hoca hakkında görüşlerine müracaat ettiğim öğrencilerinden Prof. Dr. Bilal Saklan, Prof. Dr. Mahmut Yeşil ve Prof. Dr. Muhittin Uysal hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Tuğba Yıldırım

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Tuğba YILDIRIM

Doğum Yeri ve Tarihi

Lisans Öğrenimi : Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Uşak Alper Günbayram Anadolu Lisesi
Öğretmen

Afyon-Sandıklı / Hüdai Mesleki ve
Teknik Anadolu Lisesi- Öğretmen

İletişim

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZGEÇMİŞ	v
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYESİNDE DİN EĞİTİMİ VE HADİS ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR	10
1.1. İMAM-HATİP OKULLARI.....	10
1.2. İLKOKUL VE LİSELERDE DİN DERSLERİ	14
1.3. İLAHİYAT FAKÜLTELERİ	17
İKİNCİ BÖLÜM: ALİ OSMAN KOÇKUZU’NUN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ	21
2.1. AİLESİ	21
2.2. HAYATI	21
2.3. EĞİTİMİ	22
2.4. HOCALARI	26
2.4.1. Fahri Kulu Efendi	26
2.4.2. Hacıveyisade Mustafa Sabri Efendi.....	27
2.4.3. Mehmet Hakkı Özçimi	27
2.4.4. Arif Etik	28
2.4.5. Prof. Dr. Tayyib Okıç.....	28
2.4.6. Prof. Dr. Muhammed Hamidullah	28
2.4.7. Muhammed Abdülfettah Ebû Ğudde.....	28
2.5. ÖĞRENCİLERİ	29
2.5.1. Yüksek Lisans	29
2.5.1.1. Adnan Kudsi.....	29
2.5.1.2.Veyssel Ünler	29

2.5.1.3. Mahmut Yeşil.....	29
2.5.1.4. Hasan Güç.....	29
2.5.1.5. Mehmet Akyüz	29
2.5.1.6. Mehmet Yılmaz	30
2.5.1.7. Ömer Özpınar	30
2.5.1.8. Nuri Tuğlu	30
2.5.1.9. Ayşe Gültekin.....	30
2.5.1.10. Ebûbekir Sifil.....	30
2.5.1.11. Macit Demirer	30
2.5.1.12. Mehmet Rıhtım	30
2.5.1.13. Sibel Akça	30
2.5.1.14. Lokman Yiğitbaş	31
2.5.1.15. Nadir Aydın.....	31
2.5.1.16. Mustafa Gümüş.....	31
2.5.2. Doktora.....	31
2.5.2.1. Zekeriya Güler	31
2.5.2.2. Mahmut Yeşil.....	31
2.5.2.3. Mehmet Eren	31
2.5.2.4. Harun Reşit Demirel	31
2.5.2.5. Seyit Avcı	31
2.5.2.6. Muhittin Uysal	32
2.5.2.7. Adil Yavuz	32
2.5.2.8. Ebûbekir Sifil.....	32
2.5.2.9. Ayşe Gültekin.....	32
2.6. HAKKINDA YAPILAN BAZI DEĞERLENDİRMELER	32
2.7. KRONOLOJİSİ	34
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ALİ OSMAN KOÇKUZU’NUN ESERLERİ	36
3.1. TELİF ESERLERİ.....	36
3.1.1. Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikad ve Teşrî Yönlerinden Değeri	36
3.1.2. Hadiste Nâsih- Mensûh Meselesi	60
3.1.3. Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi	95

3.1.4. Fahri Kulu ve Hacıveyiszade Hoca Efendiler	101
3.1.5. Haydin Basalım İzlere	101
3.1.6. Çanakkale Cephesinde Bir Müderris Abdullah Fevzi Efendi.....	101
3.1.8. Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi - Risâleler.....	102
3.2. TERCÜMELER	102
3.2.1. İslam Hukukunun Genel İlkeleri (Kavâid-i Külliye Şerhi)	102
3.2.2. Abdülaziz b. Şah Veliyyullah Dehlevî – Büstân'ül- Muhaddisîn.....	103
3.3. MAKALELERİ	107
3.3.1. Sünnet ve Sünnetin Hayata Yansımasıyla İlgili Makaleleri.....	107
3.3.1.1. Sünnet ve İlahi Vahy Müessesesi	107
3.3.1.2. Hadis Nakil ve Rivâyetinde Titizlik.....	107
3.3.1.3. İslami İlimlerde 14 Asır	108
3.3.1.4. Sünnet ve Bid'at	108
3.3.1.5. Hadislerde Hicret.....	109
3.3.1.6. Modern Toplamların İhtiyaçları ve Sünnet	109
3.3.1.7. Yardımlar Hep İyilere Mi Yapılmalı?	109
3.3.1.8. Hadislerde Ramazan.....	110
3.3.1.9. Sünnet ve Bir Ticari Hatamız	110
3.3.1.10. İftira Üzerine I-II-III	110
3.3.1.11. Milletçe Bekliyoruz	111
3.3.1.12. Rab'û'l-Evvel ve Hatırlattıkları	111
3.3.1.13. Ramazan, Şevval... ve Biz.....	111
3.3.1.14. Peygamberimizin ve Sünnetinin Dinimizdeki Değeri ve Yeri I-II ..	111
3.3.1.15. İlimden Yüz Çeviriş ve Sonu.....	112
3.3.1.16. Yeryüzünden İlimin Çekilişi Nasıl Olur?	112
3.3.2. Din Öğretimiyle ilgili Makaleleri	112
3.3.2.1. İmam-Hatip Okulları Tedris Hayatında: Onuncu Yıl	112
3.3.2.2. İmam Hatip Okulları ve 15. Yıl	113
3.3.2.3. Bir Anket Üzerine	113
3.3.2.4. Yeni Bir Hizmete Davet I-II.....	114
3.3.2.5. İstanbul Kütüphaneleri: Süleymaniye Umum Kütüphanesi	114
3.3.2.6. Hadisçinin Formasyonu I-II	115

3.3.3. Kişi Tanıtımları Üzerine Yazdığı Makaleler	115
3.3.3.1. Vefatının 50. Yılında Konyalı Fahri Efendi Hoca	115
3.3.3.2. Mektuplar	116
3.3.3.3. Şeyhzâde Ahmet Bey ve Yozgat'ın Hatırlattıkları	116
3.3.3.4. Mevlânâ Celâleddin Rûmî-i Belhî-i Konevî Üzerine Düşünceler.....	116
3.3.4. Kitap Tahlilleri.....	116
3.3.4.1. er-Risâletü'l mustatrafe.....	116
3.3.4.2. el-Hadis ve'l-Muhaddisun	117
3.3.4.3. Ulûmü'l-Hadîs ve Mustalahuh.....	118
3.3.4.4. Kavâidü't-Tahtîs	118
3.3.4.5. es-Sünnetü Kable't-tedvîn.....	118
3.3.4.6. Ebû Hureyre; Râviyetü'l-İslâm.....	119
3.3.4.7. Hadis İlimleriyle İlgili Birkaç Eser I-II-III	119
3.3.4.8. Ukûdu'l-Cumân fî Cevâzi Talîmî'l-Kitâb li'n-Nisvân	120
3.3.4.9. İnci Gerdanlıklar "Ukûdu'l-Cumân"	120
3.3.4.10. Ucâle-i Nâfia	120
3.4. TEBLİĞLER.....	121
3.4.1. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri'nde Sunduğu Tebliğler	121
3.4.2. Milli Mevlânâ Kongresi'nde Sunduğu Tebliğler.....	121
3.4.3. Selçuk Üniversitesi Milli Gençlik Kongresi'nde Sunduğu Tebliğler ...	123
3.4.4. II. Din Şûra'sında Sunduğu Tebliğler.....	123
3.4.5. Kur'ân Mealleri Sempozyumu, Kutlu Doğum Sempozyumu ve Hadis'in Dünü Bugünü ve Geleceği Sempozyumunda Sunduğu Tebliğler	124
3.5. DİYANET İSLAM ANSİKLOPEDİSİNE YAZDIĞI MADDELER	125
3.5.1. "Ahlâku'n-Nebî"	125
3.5.2. "el-Aynî"	125
3.5.3. "el-Beyân ve't-Ta'rîf"	125
3.5.4. "Bulûğu'l-Merâm"	125
3.5.5. "Ebû Câfer en-Nufeylî"	125
3.5.6. "Ebû İshâk es-Sebî"	125
3.5.7. "Ebû Mes'ûd İbrahim b. Muhammed"	125

3.5.8. “Ebû Nasr es-Siczî”	125
3.5.9. “Ebû Rifa’a el-Mudarî”	126
3.5.10. “Ebû Saîd el-Makbûrî”	126
3.5.11. “Ebû’t-Tufeyl Amr b. Vâsile el-Leysî”	126
3.5.12. “Ebû’z-Zinâd el-Kuraşî”	126
3.5.13. “Fahri Efendi”	126
3.5.14. “Firebrî, Muhammed b. Yûsuf”	126
3.5.15. “el-Firyâbî, Muhammed Yûsuf”	126
3.5.16. “Hacı Veyiszâde Mustafa Efendi”	126
3.5.17. “Havkale”	126
3.5.18. “İbnü’l-Cârûd”	126
3.5.19. “İbnü’l-Cebbâb”	126
3.5.20. “İbnü’l-Esîr”	126
3.5.21. “İbnü’l-Harrât”	126
3.5.22. “İbnü’l-Mukrî”	126
3.5.23. “İbnu’s-Saffâr”	126
3.5.24. “İbn Şâhîn”	126
3.5.25. “el-İ’tibâr”	126
3.5.26. “Kitâbü’l-İlel”	126
3.5.27. “Kitâbü’l-İlel ve Ma’rifetu’r-Ricâl”	126
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ALİ OSMAN KOÇKUZU’NUN HADİSÇİLİĞİ	127
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	140
KAYNAKÇA	142
EK-1: ALİ OSMAN KOÇKUZU’NUN ESERİNDEKİ HADİSLERDE NASİH- MENSUH ÖRNEKLERİ	153

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
b.	: İbn (oğlu)
bnt.	: Bint (kızı)
bkz.	: Bakınız
C.	: cilt
Çev.	: Çeviren
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İHL	: İmam Hatip Lisesi
İSAV	: İslami Araştırmalar Vakfı
M.	: Miladi
md.	: Maddesi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
Nşr.	: Neşreden
(r.a.)	: Radîyallâhu anh
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
(sav)	: sallallahu aleyhi ve sellem
SÜİF	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Trc.	: Tercüme eden

vb. : Ve benzeri

Yay. : Yayınlar

GİRİŞ

Eğitim ve öğretim insanlığın ayrılmaz bir parçasıdır. İlk insandan itibaren ilim öğrenmek ve öğretmek bir görev olmuştur. Bu sebeple sistematik tarzda eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürebilmek için belli mekanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yerler zaman içinde farklı isimlerle anılmışlardır. İslamiyetle birlikte Hz. Peygamber (sav) sahâbîlere tebliğ ve tebyin görevini bulunduğu her ortamda sürdürmüştür.

“Oku”¹ emriyle nazil olmaya başlayan Kur’ân-ı Kerîmde Cenâb-ı Hakk kalem² ve kalemle yazılanlara yemin ederek ilmin önemine işaret etmektedir. “Hiç bilenler ile bilmeyenler bir olur mu?”³ ayeti de ilme verilen değerin en açık izahıdır. Muallim olarak gönderildiğini söyleyen Hz. Peygamber⁴ müslümanların ilk öğretmenidir. Vahyin gizlice müminlere ulaştırıldığı dönemde ilk müslümanların toplanma ve sohbet meclisi olma özelliğine sahip olan Daru’l-Erkam aynı zamanda ilk eğitim kurumudur.⁵ Hz. Peygamber vahyi açıkça insanlara ulaştırmaya başlamış, müşriklerin sosyal ve ekonomik açıdan işkence ve boykot uygulamaları, Mekke’yi yaşanması güç bir yer haline getirmiş, müşriklerin eziyeti şiddetlenince Müslümanlar bu duruma daha fazla katlanamayarak yeni yurt arayışına girmişler ve Medine’ye hicret başlamıştır⁶. Hz. Peygamber’in Medine’ye varınca yaptığı ilk işlerden birisi Mescid-i Nebevî’yi inşa ettirmek olmuştur. Bu mescid sadece ibadet için kullanılmamış, dışarıdan gelen elçiler mescidde ağırlanmış, önemli kararlar burada görüşülmüş, hukûkî davalara burada bakılmış ve eğitim faaliyetleri Hz. Peygamber’in öğretmenliğiyle Medine Mescidi’nde yürütülmüştür. Bu mescidin yanına suffe denilen yapı yapılmış ve orada Medine dışından İslam’ı öğrenmek için gelen kabile temsilcileri, kimsesiz olup kalacak yeri olmayan sahâbîler kalmış, bütün vakitlerini Hz. Peygamber’in tedrisine tâbi olarak geçirmişlerdir. Bu kimseler

¹ Kur’ân-ı Kerîm Meâlî, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el –Alak 96/1.

² el–Kalem 68/1-7.

³ ez-Zümer 39/9.

⁴ İbn Mace, Sünnet, 17; Dârimî, Mukaddime, 32.

⁵ Nebi Bozkurt, “Dârülhadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/ 526-529.

⁶ Ahmet Önkol, “Hicret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/ 458-462.

zamanla Ashâb-ı Suffe olarak isimlendirilmiştir.⁷ Peygamberimiz İslam'ı yaymak için belirli merkezlere öğretmenler yollamış ve bu öğretmenlerin çoğu Ashâb-ı Suffe'de yetişen sahâbilerden seçilmiştir.⁸

Kur'ân'ın mesajını doğru anlamamanın tek yolunun Hz. Peygamber'i ve sünnetini iyi anlamaktan geçtiğini fark eden ve Hz. Peygamber'in ağzından çıkan hiçbir sözü kaçırmak istemeyen sahâbiler her an Peygamberimizle beraber bulunmak istiyorlar, o gün içinde işleri olduğunda da nöbetleşe Peygamberimizin yanına geliyorlar, daha sonra olan bitenleri birbirlerine anlatıyorlardı.⁹

Hadislerin yazılması konusunda Hz. Peygamber'den nakledilen ihtilaflı rivâyetler bulunsa da Hz. Peygamber'in Kur'ân'la karışma endişesi ortadan kalktığı ve yazı yazma konusunda hata yapma ihtimali bulunmayan sahâbilere hadisleri yazma izni verildiği anlaşılmaktadır.¹⁰ Hadisler bizlere sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn silsilesiyle ulaştırılmıştır. Sahâbe döneminde başlayan ve rihle adı verilen hadis öğrenme yolculukları bu konuda gösterilen gayretlerin büyüklüğünü ortaya koymaktadır.¹¹

Hadis edebiyatının oluşumunda dört aşamada değerlendirilir. Bunlardan ilki hıfz (ezber) safhasıdır. Hadisler sahâbe tarafından Peygamberimizden duyulduğu şekliyle ezberlenmiş ve uygulanmıştır. Ümmî olan ve ezberlemeye yatkın bir hafızaya sahip olan Arap toplumunun hadisleri kolayca öğrenip ezberlediği görülmektedir. Hz. Peygamber'in üslûbu ve tane tane konuşması da ezberleme faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Bu konuyla ilgili Hz. Aişe, "Yanında bulunan herhangi bir kişi onun sözlerini kolaylıkla ezberleyebilirdi"¹² demektedir.

İkinci aşama ise kitâbet (yazıya geçirme) aşamasıdır. Okuma yazması iyi olan ve Hz. Peygamber tarafından kendilerine izin verilen ashâb hadisleri kendileri için tuttıkları özel defterlere kaydetmişlerdir. M. Mustafa el-A'zamî sahâbeden 50

⁷ Mustafa Baktır, "Suffe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/s.469-470.

⁸ Fahri Kayadibi, "İslam Dininin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 0/4, (Nisan 2012).

⁹ Buhârî, *İlim*, 27.

¹⁰ Ahmet Yücel, "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivâyetlerin Tenkit Ve Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0 (2014).

¹¹ Ekrem Yücel, "Dârülhadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, XIII/1,2015, pp.95-115.

¹² Buhârî, "Menâkıb", 23; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", s.160.

kadar kişinin yazma faaliyetine katıldığını belirtmekte ve bu kimseleri isim isim sıralamaktadır.¹³

Üçüncü aşama olan tedvîn aşamasının sınırı ise ulaşılabilen her sahâbî, bulunabilen her hadis veya vesikadır. Ömer b. Abdülazîz'in (ö.101/720) emriyle başladığı kabul edilen resmi tedvîn faaliyetinin en meşhur ismi ise İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742)'dir.

Dördüncü aşama olan tasnif döneminde ise dağınık olarak düzensiz bir şekilde bir araya getirilip toplanan hadislerin konularına göre, rivâyet eden sahâbî veya müellifin hocalarına göre belli bir düzen içerisinde sunulup kitaplaştırılması söz konusudur. Zaman olarak en uzun süren aşama tasnif aşamasıdır. H. 2. asrın büyük bölümü, hadisin altın çağı olarak kabul edilen H. 3. asır ve H. IV. asrın ilk yarısı boyunca Hz. Peygamber'den intikâl eden hadislerin, orijinal, özgün hadis kitaplarında ale'r-ricâl veya ale'l-ebvâb sistemler içerisinde sunulması faaliyeti devam etmiştir.¹⁴ H. IV. asırdan sonra temel hadis kaynaklarına dayalı çalışmalar hız kazanmış ve şerh, hâşiye, ta'lik, şerhu's-şerh vb. çalışmalarla hadis konusundaki çalışmalar devam etmiştir. Ancak hicri IV. asırdan itibaren özgün çalışmaların azaldığı ve hadis ilmi konusundaki faaliyetlerin bir duraklama dönemine girdiği de söylenebilir.

Genel olarak hadislerin müzakere edilip yazdırıldığı meclislere “meclisü'l-ilm” ve “meclisü'l-implâ” denilmiştir.¹⁵ Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı vahiy kâtiplerine yazdırmasından ve devlet başkanlarına göndereceği mektupları kaleme aldırmasından hareketle hadisleri ilk implâ ettirenin Hz. Peygamber, ilk istimplâ edenlerin de sahâbe-i kirâm olduğu nakledilmekteyse de sistemli bir implâ faaliyeti Vâsile b. Eski (ö.85/704) ile başlamış, tâbiûn, tebeu't-tâbiûn ve etbeu-etbeu-tâbiûn'in döneminde pek çok hadisçi implâ meclisleri düzenlemiştir. Bazı Abbâsî halifelerinin destekledikleri hatta bizzat düzenledikleri implâ faaliyetleri H. 5. ve 6. asırlarda Selçuklu döneminde de yoğun olarak devam etmiştir. Zaman zaman aksamalar olsa da implâ meclislerinin H. 10. yüzyıla kadar hatta

¹³ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), s.29-35.

¹⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 39-44; Yücel, “*Dârülhadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler*”, 107.

¹⁵ Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985), s.279.

13. yıla kadar devam ettiği söylenebilir.¹⁶ Zamanla hadis öğretimi daha sistemli hale dönüşmüş ve Dârülhadisler kurulmaya başlanmıştır.

Abbâsiler devrinde küttab denilen mekteplerde başlayan ilk eğitim faaliyetleri, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Sıbyan Mektepleri adıyla varlığını sürdürmüştür.¹⁷ Küttablarda sadece erkek çocuklar eğitim alırken, Osmanlı Dönemi Sıbyan Mektepleri'nde kız çocuklar da eğitim alma hakkına kavuşmuştur.¹⁸ Sıbyan Mektepleri padişahlar tarafından yaptırıldığı gibi vâlîde sultanlar ve hayırsever halk tarafından da yaptırılırdı. Sıbyan Mektepleri çocuklara Kur'ân okutmak, namaz kılma usûllerini, namazda okunacak ayetleri öğretmek ve biraz da yazıyı öğrenmeleri için kurulmuştur.

Sıbyan Mektepleri veya Mahalle mektepleri, XIX. asrın ikinci çeyreğinden itibaren daha nizâmî ve programlı bir eğitim- öğretim yapan Mekteb-i İbtidâî olarak bilinen ilk mekteplere dönüşürken derslerin adetleri, adları ve programları da gelişip zenginleşmiştir. İlk Sıbyan Mektebi'nin Fatih tarafından Dârü'tta'lim adıyla Fatih Külliyesi içinde kurulduğu kaynakların birleştiği bir husustur.¹⁹ Fatih Vakfiyesi'ndeki kayda göre mektebe yetim ve fakir çocuklar alınacak ve talebelere gündelik harçlıklar verilecektir. II. Bayezid vakfiyesi'nde de mektep çocukları için harçlık ve yemek tahsisatı yapılmıştır.²⁰

İstanbul Belediyesi'nin 1335 (1919) senesi için yayınladığı istatistiklere göre İstanbul'da 29'u husûsî mektep statüsünde olmak üzere 227 mektep bulunmaktadır. 29 husûsî mektepte 154 muallim, 35 muallime, 3705'i erkek, 1148'i kız olmak üzere toplam 4853 talebe vardır. 198 resmî mektepte 930 muallim, 560 muallime, 13480'i erkek, 10630'u kız olmak üzere 24110 talebe bulunmaktadır.²¹

Osmanlı Döneminde medreseler ise sıbyan ve mahalle mekteplerinden sonra devam edilen ortaokul, lise ve üniversite ayarında eğitim veren ve sadece müslüman

¹⁶ Talat Koçyiğit, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, 95-96; Rukiye Aydoğdu, "Hadis Kültür Tarihinde İmlâ Meclislerinin Yeri ve Önemi", *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârü'lHadisler Sempozyumu* (30 Nisan-1 Mayıs 2011), s.90-92.

¹⁷ Mehmet Şerif Çatakoğlu, *Anadolu Selçuklu Dönemi İlmî Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmî Faaliyetlerine Tesiri* (Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), s.70.

¹⁸ Ünal Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2008.

¹⁹ Kara, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle Mektepleri*, s.16.

²⁰ Kara, a.g.m, s.16.

²¹ Kara, a.g.m, s.17.

çocukların eğitim gördüğü kurumlardır.²² Medreseler müderrisinin aldığı akçeye göre 20'li, 30'lu, 40'lı ve 60'lı medreseler olarak isimlendirilmişlerdir.²³

Taşköprüzâde'nin müderrislik yaptığı yıllarda medreselerde hadis alanında okutulan kitaplar; *Sahîh-i Buhârî*, *Mesâbihu's-sünne* ve *Meşârikü'l-envârî'n-Nebeviyye*'dir.²⁴ Hadis derslerinin Sahn-ı Semân Medreseleri'nde tüm derslere başlangıç şeklinde okutulması devlet fermânıyla desteklenmiş, her müderrisin dersten önce *Meşârik*, *Mesâbih* veya *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'den bir miktar hadis okuyup dersine başlaması medresenin vakfiyesinde özel olarak vurgulanmıştır. Anadolu'daki diğer medreselerde de hadis öğretimine özel bir önem verilmiştir.²⁵

Osmanlılar döneminde kurulan medreselerin ilki Orhan Gazi tarafından kurulan İznik Orhaniyesi²⁶ adını taşıyan İznik Medresesi'dir. Osmanlı Devleti'nin Kuruluş yıllarından 1451 yılına kadar Anadolu'da 53, Rumeli'de 29 ve Kudüs'te 2 medrese inşa ettirilmiştir. Osmanlı Devleti yeni fethettiği yerlerde medreseler kurmayı adet haline getirmiş ve bu medreselerle İslam dini ve kültürünü topluma hâkim kılmayı hedeflemiştir. Fetihten XX. yy. başlarına kadar İstanbul'da da yüzlerce medresenin kurulduğu bilinmektedir. XX. yy. başlarında İstanbul'da tespit edilen 227 mektep, 185 medrese vardır.²⁷

1470 yılında tamamlanan Fatih Külliyesi içinde sekiz medreseden oluşan Sahn-ı Semân ve bunların arkalarında yer alan sekiz Tetimme Medresesi yer almaktadır. Sahn medreselerindeki öğrencilere danişmend, tetimme medresesi öğrencilerine de softa denilmekteydi.²⁸ Medreselerin, müderrislerin aldıkları yevmiyelere ve okutulan kitaplara göre tasnif edilmeleri Osmanlılara has bir özelliktir.

Medreselerin üniversite düzeyinde eğitim veren kurumları olduğunu kabul edersek Dârülhadisler bir üst eğitim kurumu olarak kabul edilebilir. Dârülhadis

²² Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/s.323-327.

²³ Çatakoğlu, *Anadolu Selçuklu Dönemi İlmî Faaliyetleri*, s.67.

²⁴ Bozkurt, "Medrese", 28/s.323-327.

²⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Salih Karacabey, *Osmanlı Medreselerinin Son Döneminde Hadis Öğretimi*, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sa:8, C.8, 1999, s.149-169.

²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 2014.

²⁷ Mehmet İpşirli, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 28/ s.327-333.

²⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s.40.

kelime olarak “hadis okutulan yer”²⁹ anlamına gelmektedir. Camilerde her ders için yapılan ilim halkalarına katılan öğrencilerin çoğalması, camiler dışında eğitim kurumlarının oluşturulmasına sebep teşkil etmiş ve önceleri dârüssünne, sonraları dârülhadis adı verilen bu özel medreseler ilk olarak Nişabur’da ortaya çıkmıştır. Dârülhadis adını kullanan ilk öğretim müessesesi ise Dımaşk’ta kurulmuştur. Kurucusuna nisbetle Dârü’l-Hadîsi’n-Nûriyye adı verilen bu müesseseye yine Nûreddin Mahmud Zengî tarafından hadislerle meşgul olanlar için vakıflar tahsis edilmiştir. Eyyûbiler ve Memlukler döneminde Suriye ve Mısır’daki dârülhadislerin sayısı zaman içinde büyük artış göstermiş ve dârülhadis meşihatine rivâyet ve dirâyet ilimlerini en iyi bilen kimseler tayin edilip bunlara diğer müderrislerden daha yüksek maaş ödenmiştir.³⁰ Sünneti korumak ve hadisleri gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarabilmek için de bu kurumların oluşturulduğu söylenebilir. Donanımlı kişiler yetiştirip devletin uzun ömürlü olmasını sağlama düşüncesi ve hadis alanında ihtisas yapma fikri de Dârülhadislerin kurulma sebepleri arasında sayılabilir.³¹ Dârülhadislerin kuruldukları yıllarda yaşanan iç karışıklıklar ve farklı iki mezhebe bölünmüş olmanın doğurduğu olumsuz sonuçlardan etkilenmemek için devletin bu gibi kurumları inşa ettirmesinin “sünnî düşüncüyü ve eserleri korumak adına atılan isabetli bir adım” olduğu belirtilmektedir.³²

Anadolu Selçukluları döneminde inşa edilen en eski Dârülhadis Çankırı Dârülhadisi’dir. Bu dârülhadisten 30 yıl sonra Sivas’ta ikinci bir dârülhadis yaptırılmıştır. Sivas’ta Anadolu Selçukluları zamanında yaptırılan dört medreseden hangisinin Dârülhadis olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Ancak Ali Yardım, Gök Medrese’nin tam bir dârülhadis hüviyetini taşıdığını belirterek ve Konya İnce Minare Dârülhadisi’nin de kurucusu olan Vezir Sâhib Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırıldığını da göz önünde bulundurarak, Çifte Minareli Medrese değil Gök Medrese’nin dârülhadis olduğu tespitini yapmaktadır.³³ 3. olarak kabul edilen Konya’daki İnce Minare Dârülhadisi kurucusuna nispetle Sâhib Ata Dârülhadisi

²⁹ Nebi Bozkurt, “Dârülhadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/s.527-529.

³⁰ Bozkurt, “Dârülhadis”, 8/s.527-529.

³¹ Ekrem Yücel, Dârülhadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, 13/1(2015), s.95-115.

³² Yücel, Dârülhadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler, s.95-115.

³³ Ali Yardım, “Dârülhadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/529-532.

olarak da anılmaktadır.³⁴ Medresenin Dârülhadis olarak inşa edildiği vakfiyesindeki kayıtlardan da anlaşılmaktadır. Kitâbesi mevcut olmadığı için yapılış tarihi konusunda farklı görüşler ileri sürülen bu dârülhadis, zamanımıza kadar ayakta kalmayı başarmıştır.³⁵

1876 ve 1899 yıllarında tamir edilip Cumhuriyet döneminde 1936 yılından başlayarak çeşitli onarımlardan geçirilen medrese 1956 yılında Taş ve Ahşap Eserleri³⁶ olarak hizmet vermeye başlamıştır. Medresenin mescid bölümünde 663-679 yılları arasında yazılan vakfiyesine uygun olarak İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı hocaları tarafından Hadis Dersleri verilmeye devam edilmektedir.³⁷

İlk devir Osmanlı dârülhadislerinin en meşhuru, II. Murad'ın 828'de (1425) Edirne'de yaptırdığı Dârülhadis Medresesidir. ³⁸ Bu dârülhadis Osmanlı medrese teşkilatının bir dönüm noktasını oluşturur. Edirne'deki üç şerefeli medrese müderrisine aylık yüz akçe verilmiş³⁹, o zaman için hiçbir müderrise bu ücret tahsis edilmemiştir. Ancak ilerleyen zamanda Fatih bu medresenin yanına bir medrese daha inşa ettirip iki müderrise yüz akçe vermek suretiyle babasının koyduğu uygulamada bazı değişiklikler yapmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra yaptırılan Fatih Külliyesi bünyesinde dârülhadis bulunmamaktadır. Bu devirde Edirne Dârülhadisi ile Fatih Semâniye Medresesi müderrisleri aynı konuma sahip olup her ikisi de günde 50 akçe almışlardır.⁴⁰ Fatih Sultan Mehmed daha sonra kendisine hoca edindiği ünlü âlim Sinan Paşa'yı Edirne Dârülhadisi'ne müderris tayin etmiş, II. Bayezid de kadrosunu günlük 100 akçeye yükseltmiştir.

Fatih Sultan Mehmed devrinde başka dârülhadislerin yapıldığı görülür. Bursa'da Lütfullah Çelebi Dârülhadisi ile İstanbul'da Vefa semtinde Molla Gürâni Dârülhadis Medresesi bunlar arasındadır. Diğer taraftan varlığından Fatih devrinde yazdırılan 1455 yılına ait Tokat Tahrir Defteri aracılığıyla bilgi edindiğimiz Tokat

³⁴ Doğan Yavaş, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "İnce Minareli Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/s.269-270.

³⁵ Yavaş, Çobanoğlu, "İnce Minareli Medrese", 22/s.269-270.

³⁶ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecek/nceminare-tas-ve-ahsap-eserleri-muzesi> (Erişim 27.01.2022)

³⁷ Yavaş, Çobanoğlu, "İnce Minareli Medrese", 22/s.269-270.

³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s.37-38.

³⁹ Uzunçarşılı, a.g.e, s.7.

⁴⁰ Uzunçarşılı, a.g.e, s.3.

Kadı Hasan Dârülhadisi ile Mevlanazâde Dârülhadisi de bu dönemin eserleri içinde anılır.⁴¹

II. Bayezid devrinde Amasya’da kurulan Abdullah Paşa Dârülhadisi (1485), kitabesi ve orijinal yapısı ile bugüne ulaşabilmiştir. Sofular Camii diye bilinen, dört hücreli orta seviyede bir dârülhadis olan bu binanın kitâbesinde dârülhadis ibaresi açık olarak görülür. Yavuz Sultan Selim dönemine dair yapılmış bir dârülhadise ise rastlanmamıştır.⁴²

Kanûnî Sultan Süleyman döneminde dârülhadis sayısında artış olmuş ve II. Selim döneminde de dârülhadis yaptırma geleneği sürdürülmüştür. Üsküdar’da vapur iskelesi yakınında zarif görünümlü Şemsi Paşa Dârülhadisi’i (1580) Mimar Sinan’ın eseri olup binası günümüzde kütüphane olarak kullanılmaktadır. Edirne Selimiye Külliyesi içinde yer alan Mimar Sinan’ın yaptığı Selimiye Dârülhadisi’i de bizzat Sultan II. Selim tarafından inşa ettirilmiştir. Bugün Türk ve İslam eserleri Müzesi olarak kullanılmaktadır. Evliya Çelebi bu binadan, kurşun kaplı kubbesi ve kâgir binasıyla Edirne’de bulunan dârülhadislerin en mükemmeli diye bahseder.⁴³

III. Murad devrinde de yüksek payeli dârülhadisler inşa edilmiştir. IV. Mehmed’in kırk yılı aşan saltanatı döneminde, çeşitli iç bunalım ve karışıklıklara rağmen dârülhadis yapımında büyük bir artış olmuştur. III. Ahmed döneminde çok karışıklık bulunsa da inşa faaliyetlerinde duraklama olmamıştır.⁴⁴

Mimari yönden medreselerle farkı olmayan dârülhadisler, öteden beri ihtisas medreseleri şeklinde değerlendirilmektedir. Ancak yapılan bütün dârülhadislerin birer ihtisas merkezi olmadığı da açıktır. Selçuklular devrinde kurulan Konya İnce Minareli Medrese ve Sivas Gök Medrese Dârülhadisleri, Edirne Dârülhadis Medresesi ve İstanbul Süleymaniye Medresesi birer ihtisas merkezi olarak kabul edilmiştir.⁴⁵

⁴¹Ali Yardım, “Dârülhadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/s.529-532.

⁴²Yardım, “Dârülhadis”, 8/s.529-532.

⁴³Yardım, “Dârülhadis”, 8/s.529-532.

⁴⁴Yardım, “Dârülhadis”, 8/ s.529-532.

⁴⁵Çatakoğlu, *Anadolu Selçuklu Dönemi İlmî Faaliyetleri*, s.44.

Müderrisliğin ilk kademesi olan ibtidâ-i hâriç derecesinden son kademesi olan dârülhadis payesine kadar her rütbedeki müderrisin ders okuttuğu dârülhadislerin varlığı tespit edilmiştir.⁴⁶

Dârülhadislerde okutulan ders kitapları meselesinde de farklılıklar oluşmuştur. Mevcut belgeler, dârülhadislerde okutulacak kitapların vakıf sahibi tarafından tayin edilmediğini, bu işin müderrislere bırakıldığını göstermektedir.

⁴⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s.58.

BİRİNCİ BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYESİNDE DİN EĞİTİMİ VE HADİS ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

1.1. İMAM-HATİP OKULLARI

Cumhuriyet döneminde 3 Mart 1924'te eğitimi medrese-mektep ikileminden kurtarıp tek çatı altında toplamak için çıkarılan Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'nun kabul edilmesiyle din işleri ve vakıflar bütçesindeki medrese ve okullar MEB'e bağlanmış, bu kanunun 4. maddesine göre de MEB'e din uzmanı yetiştirmek amacıyla ilahiyat fakültesi açma yetkisi ve dini hizmetleri yapacak görevlilerin yetiştirilmesi için de ayrıca okullar açma yetkisi verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde medrese ve mektep isimleri ile faaliyet gösteren eğitim öğretim kurumları mevcuttu. Tevcîh-i Cihât Nizamnâmeleri ile vaizler yetiştirmek amacıyla 1912'de kurulan Medresetü'l Vâizîn ve 1913 yılında da Medresetü'l-Eimme ve'l-Huteba İmam Hatip Okullarının başlangıcı olarak kabul edilebilir.⁴⁷ Medresetü'l-Eimme ve'l-Huteba adındaki okullar halk teveccüh göstermediği için Medresetü'l-Vâizîn okulları ile birleştirilmiş ve Medresetü'l-İrşâd adını almıştır. 1924 yılına kadar eğitime devam eden bu okullar, 1924'ten sonra da İmam Hatip Mektepleri adı verilen okullara dönüşmüşlerdir.⁴⁸ İmam olmak isteyenlere bu okuldan mezun olma şartı getirilmiştir. Yani 1924 yılında açılan okullar önceki okulların devamı niteliğindedir. Osmanlı'nın son zamanlarında faaliyet gösteren Dârü'l-Hilâfe Medreseleri, İmam Hatip Mekteplerine dönüştürülmüş, kapatılan diğer bölümlerin öğrencileri de bu okula geçiş yapabilmişlerdir. Bu nedenle imam hatipler sıfırdan kurulmuş değildir.

Başlangıçta İmam Hatip Okullarının sayısı 29 iken Kütahya ve İstanbul İmam Hatip Mektepleri dışındaki okullar 1926-1927 eğitim öğretim yılında kapanmış ve İmam Hatip Mekteplerinin sayısı ikiye düşmüştür. Kalan bu iki okula 1930 yılından

⁴⁷ Şahin Çalışkanoğlu, *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sorun ve Beklentileri Çorum Örneği (Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018)*, s.11.

⁴⁸ Çalışkanoğlu, aynı yer, s.12.

itibaren yeni öğrenci kaydı yapılmamış ve 1932 yılında da bu iki İmam Hatip mektebi tamamen kapanmıştır.⁴⁹

1924 tarihli Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu tarafından din görevlisi yetiştirme işi Millî Eğitim Bakanlığı'na verildiği halde bakanlık bu görevi 1930 yılından itibaren yerine getirmemiştir. Din görevlilerinin azalması, din görevlisi yetiştirecek kurumların mevcut olmaması, halkın en temel dini bilgilerini öğretecek, namaz kıldırarak cemaate önderlik edecek, cenaze yıkayacak din görevlisi bulamayışları çok partili döneme geçilen 1946 yılından sonra bu durumun tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

1930'da kapatılan İmam Hatip Okulları'ndan 18 yıl sonra 1948'de on il merkezinde MEB İlk Öğretim Genel Müdürlüğü'ne bağlı 10 aylık kurslar açılmış ve bu kurslara ortaokul ve dengi okullardan mezun olan askerliğini yapmış olanlar alınmıştır. Bu kurslarda okutulan derslerin çoğunun din ile ilgisinin olmaması bu kadar kısa bir sürede imam hatiplik eğitimi almanın mümkün olmaması eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Tartışmalar 1950 yılına kadar devam etmiş ve 13 Ekim 1951 tarih ve 601 sayılı Müdürler Komisyonu kararı ile Özel Okullar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak İmam Hatip Okulları açılmıştır. Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri tarafından 17 Ekim 1951 günü onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Adana, Ankara, Isparta, İstanbul, Kayseri, Konya ve Maraş'ta ilk defa 17.10.1951 tarihinde birer İmam-Hatip Okulu açılmış ve bu okullar 1958 tarihine kadar Özel Okullar Müdürlüğü adındaki birime bağlanmıştır. 1958 yılına gelindiğinde sayıları on sekize yükselen bu okulların sayısı 1962 tarihinde ise 26'ya ulaşmıştır. 1969 yılı itibari ile de bu sayı yetmiş biri bulmuştur.⁵⁰

7344 sayılı kanunla Yüksek İslam Enstitülerinin kurulması, MEB Merkez Teşkilatında yeni bir yapılanmayı zorunlu hale getirmiştir. 1961 tarih ve 1044 sayılı Millî Eğitim Bakanlığı emriyle, Din Eğitimi Müdürlüğü kurulmuştur. Daha sonra bu müdürlük Din Eğitimi Genel Müdürlüğüne dönüştürülmüş ve halkın desteğiyle pek çok İmam Hatip Okulları açılmıştır. 1951 yılından başlayarak İmam Hatip Okullarının öğrenci ve okul sayılarında hızlı bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Çalışkanoğlu bu artışın sebeplerini şöyle sıralamaktadır;

⁴⁹ Çalışkanoğlu, *aynı yer*, s.12.

⁵⁰ Çalışkanoğlu, *aynı yer*, s.14.

1) Uzunca bir süreden beri din eğitimi yapılmamış olması ve din hizmetlerinin aksaması,

2) Vatandaşın din kültürünün yalnızca bu okullarda verildiğine inanması,

3) İlk mezunların ve İmam- Hatip Okuluna devam etmekte olan öğrencilerin topluma kendilerini kabul ettirebilmiş olmaları,

4) Politik nedenler; İmam-Hatip Okullarının, zaman zaman politik hesaplar doğrultusunda ele alınması veya halkın politikacılar aracılığı ile Hükümete yaptığı baskılar sonucu yeni okullar açılması,

5) Çeşitli vakıf ve okul koruma dernekleri kurularak, bu derneklerin çalışmaları sonucu okulların fiziki yapısının eğitime hazır hale getirilmesi,

6) Bu okullara köyde bulunan maddi durumu iyi olmayan çocukların 1963-1964 eğitim- öğretim yılı itibari ile parasız yatılı olarak alınması, bu uygulama sayesinde köyde bulunan maddi durumu iyi olmayan çocuklara eğitim- öğretim imkanının verilmesi,

7) İmam Hatip Okulu öğrencilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun Hükümleri gereğince iş imkanına kavuşması,

8) 1959 yılından sonra Yüksek İslam Enstitülerinin açılmış olması münasebeti ile İmam-Hatip Okulu mezunlarının Yüksek İslam Enstitülerinde öğrenim görme imkanları ve bu eğitimlerinin sonucunda İmam Hatip Okulları'nda ve diğer ortaöğretim kurumlarında kendi alanlarında öğretmenlik yapabilecek olmaları.”⁵¹

4 Ağustos 1971 tarihinde 225 sayılı kararına göre; 1974 Muhtırası sonrası oluşturulan Hükümet Programı'nın Milli Eğitim Reformu'na yönelik ilgili

⁵¹ Çalışkanoğlu, *aynı yer*, s. 20-21.

bölümünün 8 Nisan 1971 gün ve 13803 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan İmam-Hatip Okulları’nın ortaöğretim sistemine uygun bir şekilde yenileneceği kararı göz önünde bulundurularak İmam Hatip Okulları’nın ortaokullardan sonra devam edilen meslek okulu olması konusunda Millî Eğitim Bakanlığı’nın teklifine istinaden bir karara varılmıştır. Buna göre İmam-Hatip Okulları, ortaokula dayalı, dört yıllık, genel kültürün yanında din derslerini de veren, bir mesleki eğitim ve öğretim kurumu olarak nitelendirilmiştir.

İmam- Hatip Okulu mezunlarına ise 633 sayılı kanunun 22. Maddesi e ve f bentlerinde belirtilen din hizmetlerinde görev alma hakkı tanınmıştır. İmam- Hatip Okulu’ndan mezun olup da Yüksek İslam Enstitüsü dışında bir yükseköğretim kurumuna girmek isteyenler için ise İmam Hatip Lisesi dışında normal liselerden bitirme imtihanlarına girerek diploma alma şartı getirilmiştir.

İmam-Hatip Okulları 1973 yılında 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nun kabulü ile İmam-Hatip Lisesi haline dönüştürülmüş, adı geçen kanunla İmam-Hatip Lisesi mezunları diğer liselerle eşdeğer hale getirilmiştir.

1974 senesinden itibaren kurulan koalisyon hükümetleri dönemlerinde İHL’lerin sayıları hızla artmış, 1980-1981 yılında İmam- Hatip Lisesi sayısı 374’ e yükselmiştir.⁵²

1980 askeri yönetimi yeni İmam Hatip Lisesi açılmasını yasaklamış, daha önce açılmış olmalarına rağmen 33 okulun lise kısmına öğrenci alınamamıştır. 1985 yılında Beykoz ve Tunceli’de açılan İmam Hatip Liseleriyle yasak kısmen delinse de tamamen ancak 1989 yılında kalkabilmiştir. İmam–Hatip Liseleri 18.09.1991 tarihinde müstakil müdürlük haline getirilmişler, sayıları da 389’a ulaşmıştır. 1995-1996 yıllarında sayıları 500’ü geçen İmam- Hatip Liseleri tartışma konusu haline getirilmiştir.⁵³

İmam-Hatip Liseleri 28 Şubat 1997’de alınan iki önemli karardan olumsuz yönde etkilenmişlerdir: “8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitime geçilmesi, İmam- Hatip Lisesi mezunlarının kendi alanları dışında başka bir üniversiteye girmelerinin engellenmesi şeklinde alınan iki kararla İmam- Hatip Liselerinin öğrenci sayıları gittikçe azalmıştır” 01.12.2011 tarihinde İmam Hatip Liseleri’nin, İlahiyat

⁵² Çalışkanoğlu, *aynı yer*, s.22.

⁵³ Çalışkanoğlu, *aynı yer*, s.23.

Fakülteleri dışına yerleşmelerini güçleştiren katsayı engelinin kaldırılması 30.03.2012 tarihinde ise 4+4+4 şeklinde kesintili 12 yıllık zorunlu eğitime geçilmesi İmam Hatip Ortaokulu ve İmam Hatip Liseleri'nin önündeki engelleri kaldırmış ve bu okullara eskisi gibi rağbet gösterilmesinin yolunu açmıştır.⁵⁴

1.2. İLKOKUL VE LİSELERDE DİN DERSLERİ

Yeni eğitim kurumlarının 19. yy. ortalarından itibaren öğretim sistemine katılmasıyla birlikte sistem değişmeye başlamış, tanzimat öncesinde açılmaya başlayan yeni okullarda din öğretimi artık birbiriyle aynı ağırlıktaki derslerden oluşan öğretim programı içinde bir birim, dersler arasında bir ders olmuştur. Yeni durumu Beyza Bilgin şu şekilde açıklamaktadır: “Eski öğretim sisteminde eğitim ‘dini eğitim’ idi. Esas olan dini öğrenmek idi. Yeni öğretim sisteminde ise din, genel eğitimin bir branşı, yani öğrenilecek bilgilerin yanı sıra ‘dinin de öğretimi’ olarak ortaya çıkmıştır. Yeni öğretim sistemi ile din, dersler arasında bir ders olmuştur.”⁵⁵

Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen eğitim alanındaki çoğulculuk ve çeşitlilik Cumhuriyetle birlikte son bulmuş, 1924 yılında çıkarılan Öğretim Birliği Kanunu ile medreselerle mektepler, mektep programlarında birleştirilmiş ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın kontrolüne verilmiştir. Cumhuriyet dönemi, Tanzimat'tan beri süren dini eğitim- milli eğitim tartışmalarını öğretimin birleştirilmesi ilkesi ile bir çözüme kavuşturmak istemiştir. Öğretim Birliği Kanunu (Tevhîd-i Tedrîsat), Türkiye sınırları içindeki bütün öğretim kurumlarını Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlarken, yüksek din bilimcileri ve ülkedeki din hizmetlerini yerine getirmek üzere eleman yetiştirilmesini sağlamak amacıyla okullar açılmasını da öngörmüştür.

Bu kanunun uygulanması sırasında medreselerin tamamı kapatılırken yüksek din bilimcileri yetiştirmek üzere İstanbul Darülfünûn'da bir İlahiyat Fakültesi, halkın din ile ilgili hizmetlerini görecekle elemanlarının yetiştirilmesi amacıyla da İmam Hatip Mektepleri açılmıştır. 1924 ilkokul programlarında din dersi, “Kur’ân-

⁵⁴ Çalışkanoğlu, *aynı yer*, s. 24-25.

⁵⁵ Nurullah Altaş, “Türkiye’de Örgün Öğretimde Dinin Yeri”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1(2002), s.219-229.

1 Kerîm ve Din Dersleri” adı ile birinci sınıf hariç, diğer sınıflarda haftada ikişer saat olmak üzere programdaki yerini almıştır.

1926 programında ise ilkokullarda din dersleri üçüncü sınıftan başlamakta ve haftada bir saate indirilmektedir. Programda dersin amacı ve uygulanması ile ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır:

“Fırsat düştükçe, dini mahiyette gösterilmek istenilen batıl fikirler, yanlış kanaatler cerh edilecektir. Çocuklara İslam dini ve İslam büyükleri sevdirecek, iyi ve güzel hareketlerin İslam dinindeki yüksek kıymeti anlatılacaktır. Fakat hiçbir veçhile taassup fikri verilmeyecektir. Dünyayı hakir görerek yalnız ahirete teveccüh etmek kanaati sefaletle, tevekkülle, miskinlikle bir tutmak gibi hal ve hareketlerin hakiki dinde olmadığı, dünyada azami refah ve saadet içinde yaşamının ve Müslümanların zengin, memleketlerinin ma’mur olmasının dince de matlûp ve mergûp olduğu fikirlerinin çocuklara telkini lazımdır.”⁵⁶

1924 Programlarının din dersleri ile ilgili amaçlarını değerlendiren Recai Doğan’a göre bu dönemdeki din öğretimi ile ilkokuldan başlanılarak din alanında yerleşmiş yanlış kanaatlerin düzeltilmesi ve modernleşme çabalarında dinden yararlanılması hedeflenmektedir.

1930 programında ise Din Dersi, şehir ilkokullarında yalnızca beşinci sınıf öğrencilerine, ebeveynleri isterse, haftada yarım saat verilen bir ders olmuştur. Şehir ilkokullarında isteğe bağlı hale gelen bu ders 1933 yılından itibaren müfredattan tamamen kaldırılmıştır. Dersin köy ilkokullarından kaldırılması 1939, liselerden kaldırılması 1930, öğretmen okullarından kaldırılması ise 1931 yılından sonradır. Böylece 1939 yılından itibaren din öğretimi tamamen örgün eğitimin dışında bırakılmıştır.⁵⁷

1946’dan sonra din öğretimi alanında arayışlar yeniden başlamış ve yaklaşık 16 yıllık bir uygulamadan sonra örgün eğitim içinde din öğretimi yeniden yer almıştır. 17 Şubat 1948 tarihinde ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına din dersi koyulması karar altına alınmıştır. Ancak bu derslerde okutulacak kitapların hazır olmaması bir yıl gecikmesine neden olmuştur. 1949 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı öğretim süresi on ay olan İmam Hatip Kursları açılmış, aynı yıl 1 Şubat tarihinde

⁵⁶ Altaş, a.g.m, s. 220.

⁵⁷ Altaş, a.g.m, s.221.

alınan kararın 7 Şubat 1949 tarih ve 542 sayılı tebliğler dergisinde yayınlanmasıyla program dışında yer almak kaydıyla Ahmet Hamdi Akseki'nin yazdığı kitaplarla ilkokullarda din dersi uygulamaları başlatılmıştır. Din derslerinin yeniden uygulanmaya başlandığı ilk yıllarda dersler programlar içine alınmamış, normal ders programının bitiminden sonra, velisinden çocuğunun din dersi okumasını istediğine dair dilekçe getirenlere din öğretimi imkanı sağlanmıştır.

Din derslerinin müfredat içine alınması 1.11.1949 tarihindeki kararla gerçekleştirilmiş, aynı karar 4 Kasım 1950 tarihinde bazı farklılıklarla yeniden alınmıştır. İlkokullara din derslerinin konmasından sonra 25.10.1951 tarihinde alınan kararla Köy Enstitüleri ve Öğretmen Okullarına da Din Bilgisi Dersleri konmuştur.⁵⁸

Beyza Bilgin, 1948 yılından sonra yeniden uygulamaya konan din derslerinin temel karakterinin bir çeşit ilmihal, günlük yaşantı ile ilgili dini bilgiler olduğunu belirlemektedir. 1949 yılında ilk ders kitapları Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanmıştır. Kitapların üzerinde yazar ismi bulunmamasına rağmen Halis Ayhan, dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun hatıralarına dayanarak bu kitapların Ahmet Hamdi Akseki tarafından kaleme alındığını söylemektedir.

1950 tarihinden itibaren din derslerinin okutulmasında iki olumlu değişiklik yapılmış ve Bakanlığın 7 Kasım 1950 tarih ve 2949 sayılı genelgesiyle valiliklere bildirilmiştir. Bu genelgeyle köy ilkokullarında okutulan tarım dersi, şehir ilkokullarında ise Türkçe derslerinin birer saatlerinin din derslerine verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁹

Din öğretiminin okul çatısı altına alınma çabalarının gerekçesi din dersini okul dışındaki ehliyetli ellerden kurtarmaktır. Din öğretimi bu şekilde ehliyetli ellerden alınarak okul çatısı altında öğretimin bir konusu haline getirilmektedir. Nitekim İlahiyat Fakültesi ve ardından Yüksek İslam Enstitüleri'nin açılma süreci, din derslerinin okul çatısı altına alınmasından sonra başlamıştır. Liselere din derslerinin girme süreci ise 1967 yılında 271 milletvekilinin meclise önerge vermesiyle başlamış, Tâlim Terbiye Dairesi 23 Ekim 1967 tarihli kararıyla anılan derslerin lise ve dengi okulların 1.ve 2. sınıflarında okutulmasını kabul etmiştir.

⁵⁸ Altaş, a.g.m, s. 222.

⁵⁹ Altaş, a.g.m, s. 223.

1980 öncesi genel öğretimde, din eğitimi ve öğretimiyle ilgili en son gelişme 1976 tarih ve 345 sayılı Tâlim ve Terbiye Kurulu kararı ile Din Bilgisi derslerinin, temel eğitim ikinci kademesinin, orta üçüncü sınıf ile lise ve dengi bütün okulların üçüncü sınıfına konulmuş olmasıdır. Bu düzenleme ile artık İlköğretim 4. Sınıftan lise son sınıflara kadar örgün eğitim çatısı altında din dersleri öğretimi söz konusu olmaktadır.⁶⁰

1.3. İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

1 Eylül 1900’da İstanbul’da açılan Dârülfünun bünyesinde bulunan Ulûm-ı Âliye-i Dîniyye Şubesi İlahiyat Fakülteleri temeli olarak kabul edilebilir.⁶¹ Dört yıl eğitim veren bu kurumda okutulan dersler tefsir, hadis ve usûlü, fıkıh ve usûlü, kelam ve Tarih-i Dîn-i İslam’dır. 1913 yılında üniversitenin adı İstanbul Dârülfünunu, Ulûm-ı Âliye-i Dîniyye Şubesi de Ulûm-ı Şer’iyye adını almıştır. Yukarıdaki derslere ilaveten programa ahlâk ve tasavvuf, felsefe, Arap Edebiyatı, siyer ve dinler tarihi gibi dersler de ilave edilmiştir. 1914 yılında medreseler ıslâh edilirken kapatılan bu bölüm yerini Şeyhülislamığa bağlanan Medresetü’l-Mütehassısîn’e bırakmış 1918 yılından itibaren de Süleymaniye Medresesi adıyla eğitimine devam etmiştir. 1924’te kabul edilen Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu’yla bu medresede eğitim öğretim faaliyetlerini sonlandırmak zorunda kalmıştır.⁶²

Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu’nun 4.maddesinde Maarif Vekâletine imamlık ve hatiplik görevlerini yerine gelecek memurların yetişmesi için Dârülfünun bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi kurması görevi tevdi’ edilmişti. Süleymaniye Medresesi’nin öğrencileri İstanbul Dârülfünun’u bünyesinde açılan beş üniversiteden biri olan İlahiyat Fakültesi’ne nakledildiler. Kapatılan Sahn ve İbtidâ-i Dâhil medreselerini tamamlayanlar, İmam Hatip Liseleri mezunları ve Arapça ve Farsça derslerinden yapılan imtihanı geçen lise mezunları da bu fakülteye kayıt yaptırabiliyorlardı. Bu fakültede temel dini dersler yanında Arap Edebiyatı, Din

⁶⁰ Altaş, a.g.m, s.225.

⁶¹ Nevzat Yaşar Aşkoğlu, İlahiyat Fakültelerinin Eğitim Öğretime Katkıları ve Kaliteye Yolculuk, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IX/1(Haziran 2005), s.1-10.

⁶² Halis Ayhan, “İlahiyat Fakültesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/ s.70-72.

Felsefesi, İslam Filozofları, Ahlâk, Dinler Tarihi, Sosyoloji vb. dersler okutuluyor, Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri de veriliyordu.⁶³

Dârülfünun'un 1933 yılında kapatılmasıyla sekiz yıldır eğitim öğretim faaliyetine devam eden İlahiyat Fakültesi de kapatılmış, kısa süre sonra yine 1933'te Dârülfünun yerine açılan İstanbul Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi'ne yer verilmemiş bu fakülte yerine Edebiyat Fakültesi'ne bağlı olarak statüsü ve konumu belli olmayan İslam Tetkikleri Enstitüsü kurulmuştur.⁶⁴ Kapatılan İlahiyat Fakültesi'nin öğrencileri ve hocaları buraya aktarılmışlardır. Yeni öğrenci ve hoca almayan bu Enstitü 1941 yılında faaliyetlerini sonlandırmıştır.⁶⁵

1924 yılından 1933 yılları arasına kadar Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nde hadis dersleri müstakil isimler altında verilmeye başlanmıştır.⁶⁶ O dönemde İzmirli İsmail Hakkı'nın *Hadis Tarihi* isimli eseri ve Hüseyin Avni Arapkirli'nin *el-Buğyetü'l-Hasîs fî Tarihi'l-Hadîs* adlı eseri fakültede okutulan eserlerdendir.⁶⁷

İstanbul Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nde "Hadis ve Hadis Tarihi" dersini okutacak hoca olarak Ahmet Hamdi Akseki (ö. 1951) bu göreve getirilmiştir.⁶⁸ 1948'de TBMM'ye bazı milletvekilleri tarafından İlahiyat Fakülteleri açılması yönünde teklif sunulmuş, 21 Kasım 1949'da Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi açılmıştır.⁶⁹ 10 yıl sonra 1959 yılında da Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü açılmıştır. 1962 yılında Konya, 1965'te Kayseri, 1966'da İzmir ve 1969'da Erzurum, 1975'te Bursa, 1976'da Samsun ve 1980'de Yozgat Yüksek İslam Enstitüleri açılmıştır.⁷⁰

1981'de Yozgat Yüksek İslam Enstitüsü'nün kapatılmasının ardından 1982 de Erzurum Yüksek İslam Enstitüsü Atatürk Üniversitesi İslami İlimler

⁶³ Hidayet Aydar, Darülfünun İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sa:13, yıl:2006, s.26-27.

⁶⁴ Mustafa Öcal, Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, sa.12, 2008, s.403.

⁶⁵ Aydar, Darülfünun İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları, s.28-29.

⁶⁶ Nilüfer Kalkan Yorulmaz, Usûl-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dârülfünun İlahiyat'ta Hadis Tarihi Dersleri, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* (Aralık 2019), 23/2, s.651-671.

⁶⁷ Nilüfer Kalkan Yorulmaz, Usûl-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dârülfünun İlahiyat'ta Hadis Tarihi Dersleri, s.656.

⁶⁸ Ahmet Yücel, Hadis İlminde Tarih Anlayışı ve Hadis Tarihi Yazıcılığı, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*/21 (Mayıs 2013): s.271-302.

⁶⁹ Öcal, Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi Literatürü, s.403.

⁷⁰ Halis Ayhan, İlahiyat Fakültesi, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 6 (1999), s.259.

Fakültesi'yle birleştirilmiş ve tüm Yüksek İslam Enstitüleri İlahiyat Fakültelerine dönüştürülmüş. Böylece üniversite düzeyinde din öğretiminde bulunan kurumlar arasında bir birlik sağlanmıştır. 1987 yılında Şanlıurfa'da açılan İlahiyat Fakültesi'nin ardından 1992 yılından 1996 yılına kadar 14 ilahiyat fakültesi daha açılmıştır.⁷¹ Bugün itibariyle İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Fakültesi'nin sayısı yüzün üzerinde bir rakama ulaşmıştır.

1924 yılında Dârülfünun'da açılan İlahiyat Fakültesi'nin programında hadis ve hadis tarihi dersi 1930 yılına kadar 4 dönem haftada 3 saat olarak, 1931-1933 yılları arasında ise haftada ikişer saat şeklinde programda yer almıştır. 1949 yılında açılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 3. sınıfta haftada iki saat, 4. sınıfta haftada 4 saat olacak şekilde hadis dersleri konmuş, 1968 yılındaki değişen program ile “Hadis” dersleri 3.ve 4. Sınıfta dörder saat toplamda sekiz saat olarak değiştirilmiştir.⁷² 1959 yılında açılan Yüksek İslam Enstitüleri'nde hadis dersleri ikinci sınıfta bir saat, 3. ve 4. sınıflarda ise haftada ikişer saat olmak üzere toplam 5 saat olarak programda yer almıştır. 1972 yılındaki program değişikliği ile 3. sınıfta 2 saat, 4. sınıfta 3 saat olacak şekilde programa konulmuştur. 1980 yılındaki programda da tefsir-hadis bölümünde toplamda 11 saat, fıkıh-kelam 2 saat, İslam dini esasları bölümünde 3 saat hadis dersine yer verildiği görülmektedir. 1982 yılında Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi'nin İlahiyat Fakültesi adıyla tek parça olarak birleşmesiyle 1983-1984 yıllarında uygulanmış olan programda “Hadis Usûlü” dersi ve “Hadis” dersi olarak yer almıştır.⁷³ 1. sınıfta hadis usûlü dersi haftada 3 saat, hadis dersi ikinci sınıfın 1. döneminde 5 saat, ikinci dönemde 4, 3.sınıfta 4 saat olmak üzere toplam 13 saat olarak yer almaktadır. 1982 ve 1991 yıllarında bazı değişiklikler yapılmış ve 1998'de İlahiyat Fakülteleri'nin bir kısmında sadece İlahiyat programı uygulanırken bir kısmında da hem İlahiyat programı hem de DKAB Öğretmenliği programı uygulanmıştır.⁷⁴ Bu doğrultuda DKAB Bölümünde “Hadis” dersi ikinci sınıfta iki saat olarak verilmiştir. İlahiyat programında ise “Hadis tarihi”, “Hadis usûlü” ve “Hadis” olmak üzere altı saat

⁷¹ Ayhan, “İlahiyat Fakültesi”, 22/s.70-72.

⁷² Salih Kesgin, İlahiyat Fakültelerinde Hadis Eğitimi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 16, sa.1, s.12.

⁷³ Kesgin, a.g.m, s.13.

⁷⁴ Aşıkoğlu, a.g.m, s. 4.

olarak hadis dersine yer verilmiştir. Bu program ise 2010 yılına kadar uygulanmıştır.⁷⁵

Buradan mezun olan kişiler hem ortaöğretimde DKAB öğretmeni hem İmam-Hatip meslek dersleri öğretmeni, hem de Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Din görevlisi olarak çalışabilmiştir.⁷⁶

Türkiye'de Tayyib Okiç başkanlığında hadis kürsüsü de kurulmuştur. Türkiye'de ilk açılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Tayyib Okiç ilk hadis hocalığını yapmıştır. Talat Koçyiğit de onun asistanı olarak 1953 yılında görev almış hadis alanındaki temel meseleler üzerinde mesai harcamıştır.⁷⁷ Talat Koçyiğit Türkiye'deki hadis alanında akademik olarak "Hadislerin Toplanması ve Yazı ile Tespiti" adlı ilk doktora çalışmasını yapmıştır. Tayyib Okiç 1965 yılından 1971 yılına kadar Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nde, 1973-1977 yılları arasında da Erzurum Yüksek İslam Enstitüleri'nde hocalık yapmıştır.⁷⁸ Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu, Prof. Dr. Tayyib Okiç'in asistanlığında "Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşrî Yönlerinden Değeri" adlı çalışmasıyla hadis alanında çalışan, eser veren ilk kimseler arasında gösterilebilir.

Biz İlahiyat Fakültesi'nin ilk hocaları arasında sayabileceğimiz Ali Osman Koçkuzu'nun hayatını ve verdiği eserleri inceleyerek Türkiye'de İlahiyat alanında yapılan hadis çalışmalarına katkıda bulunmaya çalışacağız.

⁷⁵ Kesgin, a.g.m, s. 14.

⁷⁶ Aşıkoğlu, a.g.m, s. 8.

⁷⁷ Bilgin, Talat Koçyiğit'in İlmi Kişiliği, s.45.

⁷⁸ İbrahim Hatiboğlu, "Okiç, Muhammed Tayyib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/s.336-338.

İKİNCİ BÖLÜM: ALİ OSMAN KOÇKUZU'NUN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

2.1. AİLESİ

Konya'nın Araplar semtinde dünyaya gelen hocanın annesi Emine Hanım, babası Abdülhâlim Bey'dir. Zekiye hanım, Hatice Hanım, Sıdika Hanım ve Hasan Bey kardeşleridir.⁷⁹ 5 çocuklu bir ailenin üçüncü çocuğudur. 1963 yılında Fahriye Hanım ile evlenmişler ve üç çocukları olmuştur. Emine Hanım, Abdülhâlim Bey ve Esmâ Hanım çocuklarıdır. İki torunu vardır. Ailesi halen Konya'da yaşamaktadır. Oğlu Abdülhâlim Koçkuzu İstanbul Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalında Öğretim görevlisidir. Kızı Esmâ Selçuk biyologtur.

2.2. HAYATI

Konya'nın Araplar semtinde 4 Temmuz 1936 Cumartesi günü, 5 çocuklu ailenin 3. Çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Mahmut Şevket Paşa ve Ulırmak İlkokullarında okumuştur. Bulgur Tekkesi'nde hafızlığını Hakkı Özçimi hocada tamamladıktan sonra Konya İmam Hatip Okulu'na kaydolmuş ve buradan mezun olduktan sonra İstanbul'da açılan ilk Yüksek İslam Enstitüsü'ne 1959 yılında başlamış ve 1963 yılında enstitüden mezun olmuştur.

Yozgat'ta 3 yıl öğretmen olarak görev yaptıktan sonra asistanlık sınavlarına girmiş ve kazanmıştır. Prof. Dr. Tayyib Okıç'ın asistanlığında “Haber-i Vâhidlerin Değeri” adlı bitirme teziyle öğretim üyesi olmuştur.

Polatlı, Eğirdir ve Lülebûrgaz'da askerlik yapmıştır. Eşinden dinlediğine göre askerlik görevinde bile ayrı kalmamışlar onlarla birlikte askerliğini tamamlamıştır. Anne babasıyla, evlendikten sonra on iki yıl birlikte yaşamışlardır. Daha sonra evleri ayrınca bile ailesine maddi yardımda bulunmaktan geri durmamışlardır. Hoca aylığı aldığı akşamları ailesini ziyarete gider ve babasının gururu kırılmasın diye oturduğu minderinin altına parayı bırakmış daha sonra evdekiler oradan harcarlarmış.

⁷⁹ Hayreddin Karaman, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, s.164.

Fahriye Hanım: “İlimle fazla meşgul oluyorsun bizi ihmal ediyorsun”, “yüzünü göremiyoruz dediğim zamanlarda, yüzümü size döndüm tamam” derdi bizimle şakalaşırđı” diyerek hocadan sevgiyle bahsetmektedir.

Kızı ile yüz yüze görüşmemde edindiğim bilgiye göre hocanın her gittiği yerde yanında bir defteri ve bir okuma kitabı bulunurmuş. Genel yaşayış olarak da fazla yemekten hoşlanmaz, manevi hassasiyeti giderdiğini düşünürlermiş.

1972 yılında ise Prof. Dr. Mehmet Hatipoğlu danışmanlığında “Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi” adlı doktora çalışmasını tamamlamıştır. 1986 yılında Doçent 1988 yılında da Profesör olmuştur.

Yaş haddinden dolayı 2004 yılında emekli olmuştur. Konya/ Selçuklu Belediyesi’nin teşvikleriyle halka yönelik yaptığı Mesnevî derslerinde Ankaralı İsmail Rusûhî Dede’nin şerhini ve Mevlânâ’nın Mesnevisini 6 yıl gibi bir zamanda okumuşlardır. Bu dersler KON TV’de “Mesnevî’den Damlalar” adlı program olarak yayınlanmıştır. Koçkuzu Mevlânâ ile yakından ilgilenmiş ve onu yeni kuşaklara doğru bir şekilde tanıtmak için çaba sarf etmiştir. Ensar vakfında da hadis dersleri ve sohbetleri vermiştir. Bu derslerde Abdürrezzâk’ın *Musannef*’inin 6 cildini de okuyup tamamlamışlardır. Hadis anabilim dalında görev yapan hocalarla haftanın belli gün ve vakitlerinde Arapça temel kaynakların okunmasına rehberlik etmiş ve bu derslerde Tirmizî’nin *es-Sünen* adlı eseri bitirilmiş, Nesâî’nin *Sünen*’i ve Şevkânî’nin *Neylû’l-evtâr*’ından bazı bölümler okunmuş, Tahâvi’nin *Şerhu Me’ânî’l-Âsâr* adlı eseri de hemen hemen bitirilmiştir.⁸⁰ Hoca emekli olmadan başlattığı kitap müzakerelerini emekli olduktan sonra da devam ettirmiş ve bu dersler korona hastalığının başladığı 2019 Mart ayına kadar sürdürülmüştür.⁸¹ Emekli olduktan sonra da ilimden uzak kalmayan bereketli bir ömür geçirip 29 Kasım 2020 tarihinde Konya’da vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine Araplar kabristanına dedelerinin yanına defnedilmiştir.

2.3. EĞİTİMİ

Profesör Dr. Ali Osman Koçkuzu, Mahmut Şevket Paşa İlkokulu’nda başladığı eğitimini 1949 yılında Ulurmak İlkokulu’nda bitirmiş ve hafızlık yapmak üzere o günün Konyasında hafızlık eğitimi veren ilk resmi kurum olan Bulgur

⁸⁰ Koçkuzu, Ali Osman Koçkuzu, s.96-97.

⁸¹ Koçkuzu, a.g.e, s. 95-97.

Tekkesi Kur'ân Kursu'na başlamıştır. Bulgur Tekkesi adıyla anılan Selçuklu mescidi 1935 yılında Konya'nın merkezinde açılan bir hafız yetiştirme kursudur. Namaz dışı vakitlerde burada görevlendirilen hocalar hafız yetiştirmekle meşgul olmuşlar. 1954'e kadar hafız yetiştirmeye devam eden bu kurumda 150'yi aşkın hafız yetiştirilmiştir. Koçkuzu da 1949 yılının Temmuz'unda bu kuruma kayıt yaptıran öğrencilerden birisidir. Koçkuzu Bulgur Tekkesi'ne başlayıncaya kadar ilkokuldaki dersleri ikindi vakti bitince abdestlerini alıp ikindi namazını kılmak için Sultan Selim Camii'ne gittiğini ağabeyi ve dört arkadaşıyla birlikte Süleyman Gülderen hoca'dan yıllarca Kur'ân-ı Kerîm okuduğunu söylemektedir.⁸² Hocanın kendi anlattıklarına göre Hacıveyiszâde Mustafa Efendi Bulgur Tekkesi'nde perşembe günlerinde öğleden sonra öğrencilere dini bilgiler verirdi. Bu derslerde diğer öğrencilerle birlikte Hz. Peygamber'in eşlerinin adları, Hz. Peygamber'in damatlarının adları, evlatları, aşere-i mübeşşere, Allah Resulü'nün meşhur müezzinleri, 12 imam vb. pek çok ünlü kişinin adlarını ezberlemiş, ibadetlere ait fıkhi bilgileri, akait meselelerini, adab-ı muâşeret kurallarını burada öğrenmiştir. “Küçük Çimili Hoca” olarak bilinen Hakkı Özçimi hocada hafızlığını yapmıştır. Amil Sütde, Sedirlerli Mustafa Efendi, Hacı İsa Bolay, Hüseyin Tekinbaş, Şaban Haksever, Ahmet Atıcı, Mehmet Şeker, Haydar Albayrak gibi hocalardan da Kur'ân kursundayken eğitim almıştır.⁸³ 1951 yılında Konya'da İmam Hatip Lisesi'nin açıldığı yıllarda Ali Osman Koçkuzu hafızlık kursunda 12 sayfa ezber veren ve ertesi yıl bu okula gitme planları yapan bir öğrencidir. Hocanın anlattığına göre babası bir akşam eve Cumhuriyet gazetesiyle gelmiş İmam Hatip Okulları'nın açılacağını haber veren küçük yeri okutmuş ve “bu mektep açılırsa seni oraya veririm” demiştir. Dayısının oğlu Hüseyin Büyükkaplan ilk sene İmam Hatip Okulu'na başlamış hoca da hemen hemen her gün okulla ilgili havadisleri ondan öğrenmiştir. Dayısının İslamın Nuru Dergisi'ne abone olduğunu ve bu derginin orta sayfasında Arapça derslere de yer verildiğini söyleyen Koçkuzu, dayısından her ay dergiyi emanet alarak Arapça yerleri bir deftere yazdığını böylece eski yazıyı ve pratik Arapçayı kendi kendine öğrendiğini anlatmaktadır.⁸⁴ 1952 yılında Konya İmam Hatip Okulu'na başlamıştır. Mustafa Kurucu Hoca İmam Hatip Okulu'nda

⁸² Ali Osman Koçkuzu, *Fahri Kulu ve Hacıveyiszade Hoca Efendiler* (İstanbul: Kitaparası Yayınları, 2019), s.312.

⁸³ Ali Osman Koçkuzu, “Ali Osman Koçkuzu ile”, (Görüşmecî: S. Köse, M. Harmancı, Halil Uysal), *Makalat Dergisi*, (Temmuz 1999), s.267.

⁸⁴ Koçkuzu, a.g.e, s.315.

ders vermeye 1951 senesinde başlamış ve hoca mezun olduktan sonra da 6 ay İmam Hatip Okulu'nda çalışmaya devam etmiştir. Mustafa Kurucu hoca'nın yaptığı özel derslerin hocanın yetişmesinde büyük katkısı olduğunu görmekteyiz. Koçkuzu, Tavganali Mehmet Öten, Yrd. Doç. Dr. Ali Rıza Işın, Hacı Mustafa Baştaş vb. kimselerin özel derslere devam eden başarılı öğrenciler olduklarını söylemekte ve Mustafa Kurucu'nun özel derslerine devam konusunda çok titiz davrandığını anlatmaktadır.⁸⁵ Koçkuzu'nun İmam Hatip Okulu'nda eğitim gördüğü en yakın arkadaşlarından birisi Hayreddin Karaman'dır. Hayreddin Karaman 1934 yılında Çorum'da doğmuştur. İlkokuldan sonra babasının okutmak istememesi üzerine İmam Hatip Okulu'na girebilmek için Konya'ya gelmiştir. Eşiyle İmam Hatipte okumaktayken evlenmiştir.⁸⁶ Yaşı diğer arkadaşlarına göre büyükmüş. Konya'ya yerleştiklerinde de Ali Osman Koçkuzu'ların mahallesi olan Sarı Yakup Mahallesi'ne taşınmışlardır.⁸⁷ Burada aileler birbirleriyle yakın ilişkiler kurmuşlar ve dostluklarını Hoca vefat edinceye kadar sürdürmüşlerdir. Ailesiyle hâlâ irtibat hâlinde dirler.

Koçkuzu, Elli iki zâde Mehmet Tahir Bey, Galleçizâde Osman Oktaç Hoca, Akait öğretmeni Fatih Göktay, Abdullah Işığ, Muallim Mehmet Efendi, Akkise Fevzi Efendi, İbrahim Hakkı Konyalı, Sedat Çumralı gibi Islâh'ta eğitim görmüş pek çok kişinin kendisine hocalık yaptığını söylemektedir.⁸⁸ İmam Hatip Okulu'nda da Hamit Özyakut, Mevlit Özer, Mehmet Ulucan gibi hocalardan dersler alarak 1959'da mezun olmuştur.⁸⁹

Ayrıca İmam Hatip Okulu'nda okurken Farsça ile de yakından ilgilenmiştir. Farsça öğretmeni olarak Arif Etik Bey'den eğitim aldığını belirtmiştir.

Koçkuzu 1959 yılında ise İstanbul'daki Yüksek İslam Enstitüsü'nü kazanmıştır. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ndeyken 27 Mayıs darbesinden sonra görevleri son verilmiş 147 öğretim üyesine "147'likler" adını vermişler, bu hocaları bazı görevlere getirmişlerdir. Ord. Prof. Recai Galip Okandan, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, Prof. Dr. Selçuk Özçelik, Prof. Dr. Necmettin Berkin, Prof. Dr. Halit Kemal Elbir, Doç. Dr. Ferih Bedî Tongsir bu sayılan gruptaki hocalardandır. Bu

⁸⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.315-319.

⁸⁶ Karaman, a.g.e, s.155.

⁸⁷ Karaman, a.g.e, s.162.

⁸⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.153.

⁸⁹ Karaman, a.g.e, s.191-192.

hocalar mantık, İslam Hukuku, İnkılap Tarihi gibi dersleri okutmuşlardır. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan ise hadis hocası olarak derslerine girmiştir.⁹⁰ Celalettin Ökten, kelam derslerine girmiş, felsefe mezunu olduğu için konulara vukûfiyeti sebebiyle kelam ve felsefe derslerini karşılaştırmalı olarak anlatmıştır. Şahap Şımay Bey ise Fransızca, Mahir İz İslamî Edebiyat Tarihi, Tasavvuf, Hitabet ve İrşâd derslerinde, Zekai Konraba ise siyer ve ahlâk derslerinde, Ali Nihat Tarlan Farsça, Nihat Sami Banarlı; Edebiyat, Ömer Kirazoğlu; Sanat Tarihi, Celal Saraç; İlim ve Medeniyet Tarihi, Muhammed Hamidullah hocadan ise başka fakültede verdiği derslerine devam ederken daha sonraları da özel sohbetler vasıtasıyla faydalanmıştır. Kayserili şair ve edebiyatçı, sûfî Abdülkadir Özkeçe'den Farsça eğitimi almıştır.⁹¹

Koçkuzu, Yüksek İslam Enstitüsü'ne gelen öğrenciler içinde yalnızca Konya İmam-Hatip mezunların Farsça bildiğini, Farsçayla olan ilgisinin orada da devam ettiğini söylemektedir. Hatta İstanbul'da İran-Türk Dostluk Cemiyeti'nde de iki yıl Farsça okumuş, O döneme göre Farsça öğrenme konusunda üstün bir gayret sarf etmiştir.⁹² Koçkuzu 1959 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nü kazanmış ve ilim tahsili için İstanbul'a gitmesi gerektiğinden Konya'da yaptığı müezzinlik görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Hocanın anlattığına göre oraya okumaya gelen öğrencilerde aynı şekilde müezzinlik görevlerini yapıyorken okulu kazanmışlar ve okumak için memleketlerinden ayrılıp gelmişler ancak onlar görevlerinden istifa etmek yerine sağlam oldukları halde hasta raporu alıp vekâlet verip okudukları 4 yıl boyunca da maaşlarını almaya devam etmişlerdir. Bu hocanın çok garîbine gitmiş ve ağır bir şekilde bunu yapanları da eleştirmekten geri durmamıştır.⁹³ İstanbul'da iken görev istemiş, bazı gözü açık olarak tabir ettiği arkadaşları uçakla Ankara'ya gidip tayin yazılarını getirmişler hoca ise sıra kendilerine gelene kadar beklemiştir.⁹⁴ Yüksek İslam Enstitüsü'nde okurken Hoca sadece kendi alanıyla ilgili derslerle yetinmez farklı alanlarda da kendini yetiştirmek için konferanslara katılmıştır. Prof. Dr. Muhammed Hamidullah'ın Edebiyat Fakültesi'nde verdiği derslere katılmıştır.⁹⁵ Birkaç kere de Necip Fazıl

⁹⁰ Karaman, a.g.e, s.315.

⁹¹ Koçkuzu, a.g.e, s.90.

⁹² Ali Osman Koçkuzu, "Yaşayan Din Bilginlerimiz" (Celalettin Divlekçi, Görüşme Transkripsiyonu). Kervan Dergisi (Mart 1993), 21.

⁹³ Koçkuzu, a.g.e, s. 329.

⁹⁴ Koçkuzu, a.g.e, s.329.

⁹⁵ Karaman, a.g.e, s.385.

Kısakürek'in sohbetlerini dinlemeye gitmiş ancak beklediğini bulamayınca devam etmemiştir. 1963 yılında Yozgat'a öğretmen olarak atanmıştır. 3 yıl orada görev yapmıştır. Öğretmen olarak görev yaparken asistanlık sınavlarına hazırlanmış ve 1966 yılında Prof. Muhammed Tayyib Okiç'in asistanı olarak Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nde Hadis çalışmalarına başlamış. 1968 yılında da Prof. Muhammed Tayyib Okiç'in danışmanlığında "Haber-i Vâhidlerin İtikâdî ve Teşrî' Yönden Değeri" başlıklı asistanlık bitirme tezi ile öğretim üyeliğine yükselmiştir. Daha sonra "Hadis Tarihi ve Usûlü" başlıklı ilk kitabını yayınlamıştır. Diyanet İslam Ansiklopedisi'ne maddeler yazmıştır. Pek çok sempozyum ve kongreye bildiri metinleri göndermiş ve onları sunmuştur. Fakültede görev yaparken de ek olarak istekli hocalarla belli kitapları okutmuş, Hadis Anabilim Dalı hocalarıyla da haftanın belli günlerinde Arapça kaynakların incelenmesinde yardımcı olmuştur.⁹⁶ 2004 yılında da yaş haddinden emekli olmuş ancak ilimlerle ilgisini kesmemiştir. Hatırat türündeki kitaplarını da emekli olduğu dönemde kaleme alma fırsatı bulmuştur.⁹⁷

2.4. HOCALARI

2.4.1. Fahri Kulu Efendi

Fahri Efendi, Hadim'in Taşkent ilçesinde 1880 yılında dünyaya gelmiştir. Babası da kendisi gibi büyük bir âlimdir. Ailesi küçük yaşta vefat edince farklı merkezlere ilim öğrenmek için gönderilmiştir. Bahâüddin Efendi'nin terbiyesinde yetişmiştir. Sofya'da vâizlik görevini yerine getirmiştir. Islâh-ı Medâris'te müdür yardımcılığı yapmıştır. Medreselerin kapatılmasından sonra da imam hatiplik yapmıştır. Daha sonra da evine çekilip irşat faaliyetlerini o şekilde devam ettirmiştir. Ali Osman Hoca da Fahri Efendi'den kendi deyimiyle Hocadede'sinden manevi bir eğitim almış, terbiyesi altında yetişmiştir. Aynı mahallede olmaları sebebiyle günlük hayattaki yaşayışından kendine paylar çıkarmıştır. Hatta küçüklükten mahalle mescitlerinde müezzin olma hevesiyle ara ara yatsı namazlarından sonra "Amene'r-rasulu" okurmuş ve Fahri Efendi de dinlermiş,

⁹⁶ Koçkuzu, Ali Osman Koçkuzu, s.95.

⁹⁷ Koçkuzu, a.g.e, s.96.

ardından hoca efendi düzeltilmesi gereken yerleri bir büyüğüne söylemiş ve kırıncı bir üslup kullanmamıştır.⁹⁸

2.4.2. Hacıveyisade Mustafa Sabri Efendi

İmam-hatip, müderris, İslam Enstitüleri ilk mezunlarını verene kadar ek ders karşılığı İHL’lerde meslek dersleri öğretmeni olarak derse girmişler, Konya’da yetişen ilim ve ahlak adamı olarak tanınmıştır. 1887 yılında Konya’da dünyaya gelmiştir. Hacı Veyis Şükrü Efendi’nin oğlu’dur. İlk eğitimini babasından almıştır. Şeyh Bahâeddin Efendi’den ve oğullarından ders almıştır. Konya’da kurulmuş olan Islâh-ı Medâris’te Arapça ve Dini İlimler okutmuştur. 1940’lı yıllarda Pîrî Mehmed Paşa Camii’nde, 1950’den itibaren de Azîziye Camii’nde imam-hatiplik yapmıştır. Bazı cami ve hapishanelerde de vâizlik görevinde bulunmuştur. Konya İmam-Hatip Okulu’nda da Arapça, tefsir, hadis, fıkıh derslerini okutmuştur. Güler yüzlü, mütevâzi, dürüst birisi olarak tanınmaktadır. Ali Osman Hoca 1942 yılında Mustafa Sabri Hoca ile tanışmış, 1944’ten itibaren de aynı mahallede yaşamaya başlamışlardır. Hafızlık eğitimi alırken Hoca Efendi Bulgur Tekkesi’ne gelir ve “Ulûm-i Dîniyye” dersleri de okuturmuş. 1952 yılında İmam-Hatip Okulu’na giderken kendisinden tefsir, hadis ve fıkıh derslerinde eğitim aldığından da bahsetmiştir.⁹⁹

2.4.3. Mehmet Hakkı Özçimi

Konya’da “Küçük Çimili Hoca” olarak bilinmektedir. 1901 yılında Konya’da doğmuştur. Küçük yaşta hafızlık eğitimi tamamlamış ve Islâh-ı Medâris’de de eğitim almıştır. İstanbul’da “İlm-i Kırâat” eğitimi almış sonrasında da Konya’ya dönmüştür. 1936 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Bulgur Tekkesi’nde hafız yetiştirmiştir.¹⁰⁰ Konya İmam-Hatip Okulu’nda da Kur’ân-ı Kerîm derslerinde eğitim vermiştir. Bulgur Tekkesi’ne giderken Kur’ân-ı Kerîm eğitimi vermiştir. Ali Osman Hoca’nın kendi ifadesiyle “okuyuşum iyi olduğu halde 1,5 yıl yüzünden Kur’ân’ı okuttu sonraki bir yılda da hıfzımı tamamladım” diyerek hocasından bahsetmiştir.

⁹⁸ Ali Osman Koçkuzu, “Vefatının Ellinci Yılında Konyalı Fahri Efendi”, *Tasavvuf Dergisi*, s.37.

⁹⁹ Ali Osman Koçkuzu, “Hacıveyiszâde Mustafa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/s.506.

¹⁰⁰ Konyanın Velileri, Âlimleri ve Hocaları, 26.01.2022.

2.4.4. Arif Etik

1911 yılında Erzurum’da doğmuştur. Beş altı yaşlarındayken Konya’ya taşınmışlardır. Farsça, Fransızca, Arapça, İngilizce dillerinde kendini yetiştirmiştir. Üç yıllık ilkokul mezunu kitapçı iken yüksek ilmî seviyesi sebebiyle Konya İmam Hatip Okulu’nda Farsça ve Arapça dersleri vermiştir. Fars Dili ve Edebiyatı konusunda ilim aldığı hocasıdır.¹⁰¹

2.4.5. Prof. Dr. Tayyib Okiç

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Hadis hocalığı yapmıştır. Tefsir-Hadis kürsüsünün kurulmasına öncülük etmiştir. Yüksek İslam Enstitüsü’nde 1966 yılında asistanı olarak çalışmaya başlamıştır. İmam-Hatip Okulu’nda iken kendileriyle tanışma fırsatı bulmuştur. Daha öncesinde de “Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler” adlı eseriyle tanınmıştır.

2.4.6. Prof. Dr. Muhammed Hamidullah

1959-1963 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi’nde dersler vermiştir. Dinleyiciler dersleri olmadığı halde faydalanmak için salonu doldurmuştur. 1959 yılında verdiği dersler sebebiyle Hoca dinlemek için enstitüden izin alarak gelmiştir. Yüksek müslüman ahlâkı sebebiyle Ali Osman Hoca’nın dikkatini çekmiştir. Yaptığı röportajdan anlaşıldığı üzere Hoca ömrünü okumakla ve araştırmakla değerlendirmiştir. Ali Osman Hoca’ya da “ne olacaksınız en iyisi olun” yönünde tavsiyede bulunmuştur.¹⁰²

2.4.7. Muhammed Abdülfettah Ebû Ğudde

Eserleri vasıtasıyla tanınmıştır ve vefatından öncede yüz yüze görüşebildiği kendisinden istifade ettiği âlimlerdendir.¹⁰³

Ahmed Davudoğlu ve Mehmet Sofuoğlu’nunda etkileri altında kaldığını kaleme aldığı hatıratında belirtmişlerdir.¹⁰⁴

¹⁰¹ Karaman, a.g.e, s.140.

¹⁰² Prof. Dr. Zekeriya Güler, “Muhammed Hamidullah’ın Kişiliği ve Araştırmaları Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2/1 (Haziran 2004), s.153-164.

¹⁰³ Koçkuzu, *Fahri Kulu ve Haciveyiszade Hoca Efendiler*, s.148.

¹⁰⁴ Koçkuzu, a.g.e, s.149.

Ömer Nasuhi Bilmen, Mahmut Celalettin Ökten, Mahir İz, Ali Nihat Tarlan, Üsküdarlı Ali Efendi, Nihat Sami Banarlı,¹⁰⁵ Abdülkadir Karahan, Kemal Edip Kürkçüoğlu, Abdülkadir Keçeoğlu, Sadettin Evrin, Celal Saraç¹⁰⁶ gibi hocalardan Yüksek İslam Enstitüsünde eğitim almıştır.¹⁰⁷

2.5. ÖĞRENCİLERİ

Akademik alanda pek çok öğrenci yetiştirmiştir.

2.5.1. Yüksek Lisans

2.5.1.1. Adnan Kudsi

1988 yılında “En-Nasih Ve’l-Mensuh Fi’l-Hadis (hadiste nasih ve mensuh) Ahmed B. Muhammed B. Muzaffer B. el-Muhtar er –Razi (Vefatı: 631 h. -1234 m.)” adlı tez çalışmasını Ali Osman Koçkuzu danışmanlığında tamamlamıştır.

2.5.1.2. Veysel Ünler

1989 yılında “Hadis Tahrici (Telbisu İblis’deki hadislerin tahkik ve tahrici)” adlı tez çalışmasını Ali Osman Koçkuzu danışmanlığında tamamlamıştır.

2.5.1.3. Mahmut Yeşil

1989 yılında “Hadis Bibliyografyası ve Gelişimi (H. 700-1100 / M.1300-1168)” adlı tez çalışmasını Ali Osman Koçkuzu danışmanlığında tamamlamıştır.

2.5.1.4. Hasan Güç

1990 yılında “El-Kütübüs-Sitte’de bulunan tefsir bölümleri, mahiyeti ve tamamlamıştır.

2.5.1.5. Mehmet Akyüz

1992 yılında “Mücmel-Müteşabih hadisler ve açıklama yolları” adlı tez çalışmasını Ali Osman Koçkuzu danışmanlığında tamamlamıştır.

¹⁰⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.23.

¹⁰⁶ bkz. Daha detaylı bilgi için Hayreddin Karaman.

¹⁰⁷ Ropörtaj, (<https://gurbettekierzurum.com.tr/roportaj/4337876/feto-cemiyetimizin-inanc-dunyasini-zedeleemis-inancli-insanlara-karsi-guven-kaybina-yol-acmistir>) Erişim tarihi: 21.6.2021.

2.5.1.6. Mehmet Yılmaz

1994 yılında “Sahihayn’daki müdrec hadisler ve bunların genel değerlendirmesi” adlı tez çalışmasını Ali Osman Koçkuzu danışmanlığında tamamlamıştır.

2.5.1.7. Ömer Özpınar

1996 yılında “Fıkhu’l-hadis ilmi (hadislerin anlaşılmasında takip edilecek usûl)” adlı tez çalışmasını Ali Osman Koçkuzu danışmanlığında tamamlamıştır.

2.5.1.8. Nuri Tuğlu

1996 yılında “Abdullah Bin Yusuf Ez-Zeyla’i (ö.762/1360) ve Nasbu’r-raye adlı eserindeki hadisçiliği” adlı tez çalışmasını Ali Osman Koçkuzu danışmanlığında tamamlamıştır.

2.5.1.9. Ayşe Gültekin

1996 yılında “İsmail Hakkı Bursevi’nin kırk hadis şerhi üzerine tahrir ve tenkid çalışması” aslı tez çalışmasını Ali Osman Koçkuzu danışmanlığında tamamlamıştır.

2.5.1.10. Ebûbekir Sifil

1996 yılında “Türkiye’de 1990-1995 yılları arasında yayımlanmış olan ve sünnet konusunu işleyen kitapların değerlendirmesi” adlı tez çalışmasını Ali Osman Koçkuzu danışmanlığında tamamlamıştır.

2.5.1.11. Macit Demirer

1996 yılında “Serahsi ve Usûl’ül-Fıkh’ındaki hadislerin değerlendirmesi” adlı tez çalışmasını Ali Osman Koçkuzu danışmanlığında tamamlamıştır.

2.5.1.12. Mehmet Rıhtım

1997 yılında “Fedailü’l Kur’ân’la ilgili rivâyetlerin hadis metodolojisi açısından değeri” adlı tez çalışmasını tamamlamıştır.

2.5.1.13. Sibel Akça

2000 yılında “Şah Veliyyullah Dihlevi ve ‘Hüccetullahi’l Baliğa’daki hadisçiliği” adlı tez çalışmasını tamamlamıştır.

2.5.1.14. Lokman Yiğitbaş

2004 yılında “İbn Ebi Cemre ve Behcet’ün Nüfus” adlı tez çalışmasını tamamlamıştır.

2.5.1.15. Nadir Aydın

2006 yılında “Ebû Bekir Muhammed b. Ebi İshak İbrahim b. Yakub el-Gülabadi’nin (380/990) Maani’l-Ahbar adlı eserinin (122-240 varâğının tahkiki)” adlı tez çalışmasını tamamlamıştır.

2.5.1.16. Mustafa Gümüş

2007 yılında “Münâvî’nin Suyûtî’ye itirazları (Feyzu’l-Kadir’in II. Cildi özelinde)” adlı tez çalışmasını tamamlamıştır.

2.5.2. Doktora

2.5.2.1. Zekeriya Güler

1992 yılında “Zahiri muhaddislerle Hanefi fakihleri arasındaki münakaşalar ve ihtilaf sebepleri (IV-V/ X-XI. Asır)” adlı doktora çalışmasını tamamlamıştır.

2.5.2.2. Mahmut Yeşil

1996 yılında “Va‘z edebiyatında kullanılan hadisler ve değerleri” adlı çalışmayı doktora seviyesinde hazırlamıştır.

2.5.2.3. Mehmet Eren

1997 yılında “Hadis ilminde Rical kitapları ve ilmi değerleri (H. VI-X / M. XII-XVI. Asırlar)” adlı doktora çalışmasını tamamlamıştır.

2.5.2.4. Harun Reşit Demirel

1998 yılında “Yönetimle ilgili hadis ve haberlerin bilimsel değerlendirilmesi” adlı doktora çalışmasını tamamlamıştır.

2.5.2.5. Seyit Avcı

1999 yılında “İsmail Hakkı Bursevi’de hadis tespit ve yorumu” adlı doktora çalışmasını tamamlamıştır.

2.5.2.6. Muhittin Uysal

1999 yılında “Tespit ve yorum bakımından tasavvuf kitaplarında bulunan ihtilaflı haberler” adlı doktora çalışmasını tamamlamıştır.

2.5.2.7. Adil Yavuz

2002 yılında “eş-Şevkani ve hadisçiliği” adlı doktora çalışmasını tamamlamıştır.

2.5.2.8. Ebûbekir Sifil

2006 yılında “Hz. Ömer’in Sünnet anlayışı” adlı doktora çalışmasını tamamlamıştır.

2.5.2.9. Ayşe Gültekin

2006 yılında “İsmail Ankarâvî’nin Mesnevî Şerhi Mecmuatü’Letâif ve Matmuratü’l-Mearif’te Hadis (altıncı cilt örneği)” adlı çalışmayı doktora seviyesinde hazırlamıştır.

2.6. HAKKINDA YAPILAN BAZI DEĞERLENDİRMELER

Burada Hoca hakkında ailesinden, akrabalarından, arkadaşlarından ve öğrencilerinden nakledilen bilgileri vereceğiz.

Hatice Esmâ Selçuk: “Sevgili babacığım çok çalışkandı. Her işini kendi yapardı, her işe o koşardı. Ömrü boyunca ailesine, anne-babasına, kardeşlerine her zaman ve her daim yardıma koştu. Tam bir hizmet ehliydi.”¹⁰⁸

Mahmut Koçkuzu: “Amcam ve diğer aile fertlerimizle birlikte gittiğimiz umrede Efendimizin huzurunda insanların uzun süreli kalabilmelerine hayretler ettiğini halbûki insanın huzurda ne kadar aciz olduğunun ve suçluluğunun bilinciyle, kalabilmeye kendini değer görmemesi gerektiğini anlatışı hatırımdadır.”¹⁰⁹

Prof. Dr. Hayreddin Karaman: “68 yıl hiç kesintiye uğramadan, zedelenmeden kardeşten öte bir yakınlığımız, yol ve dava arkadaşlığımız oldu. Onun ilmi ve irfanı, güzel ahlakı, hizmeti bir kitaba sığmaz.”¹¹⁰

¹⁰⁸ Koçkuzu, *Ali Osman Koçkuzu*, s.190-191.

¹⁰⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.186-187.

¹¹⁰ Koçkuzu, a.g.e, s.14.

Prof. Dr. Bilal Saklan: “Yakından tanımayanlar hocanın o sert duruşundan ister istemez etkileniyordu. Nitekim kendisi de bu durumu “abi biz tipten kaybediyoruz” diye ifade ederdi.”¹¹¹

Prof. Dr. Mahmut Yeşil: “Aramızda ‘Hoca söyledi’ dediğimizde, Koçkuzu Hocamızın söylediği anlaşılırdı. Sözünü hiç çekinmeden söyler, doğru söz ve kanaatini karşısındakinin kırılması ihtimalini hesap etmeden ama usulü ile söylerdi. O’na göre Hak ve hakikatin tecellisi her şey ve herkesin hatırından önce gelirdi.”¹¹²

Mustafa Koruyucu: “Ali Osman Hoca, tam bir arşivdi. Hadis tarihi, Türkiye yakın tarihi ve Konya tarihi konusunda büyük bir hafızaya sahipti. Bu hali onun derslerini ve sohbetlerini keyifli hale getirirdi.”¹¹³

Ayşe Gültekin: “Ali Osman Koçkuzu Hocamızı hadis alanında önemli çalışmaları bulunmakla beraber ilmî pek çok sahada müellefâtı bulunan ve kültür tarihçisi diye tanımlanan İbn Kuteybe’ye benzetiyorum. Hocamız tarihi, kültürü, örf ve adetleri çok iyi bilirdi. Sohbet esnasında bazen ev işlerini bitirdikten sonra dantel ören hanımları, bazen köy odasında oturup sohbet eden adamları örnek olarak anlatırdı. Siz karşınızda adeta bir tablo var da seyrediyormuş gibi hissederdiniz.”¹¹⁴

Hikmet Gültekin: “Ali Osman Koçkuzu mizah üslubunu o kadar sık kullanırdı ki kendisinden bahsederken bile dalga geçmekten çekinmezdi. ‘Hocam hem koç hem kuzu nasıl oluyor bu?’ diye soran öğrenciye ‘Oğlum burada koç evde kuzu’ dediği herkesin dilinde olan esprilerindendi.”¹¹⁵

Şükrü Özbuğday: “Ali Osman Bey hadis konusunda bir otorite idi. Hadislerin sahihini, zayıfını, hüküm yönünden delil olup olmayacaklarını çok iyi bilirdi. 1981 yılında sunduğu tebliğ’de Türkiye’deki ilim ve din adamlarının bir konuyu izah ederken onu bir hadise dayandırdıklarını, hâlbuki hadis ile ihticacın mümkün olmadığını, dolayısıyla temel zayıf olunca konunun da sağlam temellere dayanmayacağını anlatmıştı. Ben bu konunun 20-25 yıl sonra gündeme geldiğini gördüm.”¹¹⁶

¹¹¹ Koçkuzu, a.g.e, s. 80.

¹¹² Koçkuzu, a.g.e, s.86.

¹¹³ Koçkuzu, a.g.e, s.149.

¹¹⁴ Koçkuzu, a.g.e, s.117.

¹¹⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.120.

¹¹⁶ Koçkuzu, a.g.e, s.129.

Ayşe Tolu Koç: “Hocam aklına bir beyit veya hadis gelmeyince salavat getirirdi. Yıllar sonra Ali Osman Hocamdan bana kalan miras vaaz ederken hatırıma gelmeyen metinleri, salavatla hatırlamaya çalışmak olmuştur.”¹¹⁷

Kudret Çimen Karaçam: “Her daim öğrenciyi dil öğrenmeye ve özellikle Türkçe’yi güzel konuşmaya teşvik ederdi. Kendisi Arapça, Farsça, Fransızca ve Osmanlı Türkçesi’ni çok iyi bilir ve bizleri de sadece Batı dili ile yetinmemek konusunda uyarırdı.”¹¹⁸

Ayşe Biçer Oyma: “Derste kız öğrencilerin olduğu tarafa dönerek şöyle demişti, ‘Aaah ben ne zaman bir Arap anne görsem etrafında çocuğu dolanırken bir bakıyorum açıyor ellerini dakikalarca Rabbine yakarıyor ve dua ediyor. Dilinden dualar şakır şakır dökülüyor. Fakat Türk bir anneye bakınca ellerini açmış tamam ama dili lal öyle bakıyor. Benim sizden istirhamım dilinizi duaya alıştırmanız, demişti.”¹¹⁹

2.7. KRONOLOJİSİ

Geçmiş ile bugünümüz arasında köprü olan Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu’nun hayatını sistematik bir kronoloji olarak verecek olursak:

-4 Temmuz 1936 Cumartesi, Konya, Araplar, Ortasınan Mahallesi’nde doğdu.

-1949 Mahmut Şevket Paşa İlkokulu’nda sürdürdüğü öğrenimini Ulırmak İlkokulu’nda tamamladı.

-1952 Bulgur Tekkesi Kur’ân Kursu’nda Hakkı Özçimi hocada hıfzını tamamladı.

-1952 Açılışının ikinci yılında Konya İmam Hatip Okulu’na girdi.

-1959 İmam-Hatip Okulu’ndan mezun oldu.

-1959 İstanbul’da açılan ilk Yüksek İslam Enstitüsü’ne başladı.

-1963 İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’nden mezun oldu.

-1963-1966 Yozgat İmam Hatip Okulu’nda görev yaptı.

¹¹⁷ Koçkuzu, a.g.e, s.153.

¹¹⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.155.

¹¹⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.165.

-1966 Prof. Muhammed Tayyib Okiç'in asistanı olarak Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nde hadis çalışmalarına başladı.

-1968 Prof. Muhammed Tayyib Okiç'in danışmanlığında “Haber-i Vâhidlerin Değeri” başlıklı asistanlık bitirme tezi ile öğretim üyeliğine yükseldi.

-1968-1970 Polatlı, Eğirdir ve Lülebürgaz'da önce asteğmen sonra teğmen olarak askerlik yaptı.

-1972 Prof. Dr. Mehmet Hatipoğlu'nun danışmanlığında Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne bağlı olarak “Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi” başlıklı doktora çalışmasını tamamladı.

-1983 “Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi” isimli ilk eseri yayınlandı.

-1986 Doçent oldu.

-1988 Profesör oldu.

-2004 Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden yaş haddinden emekli oldu.

-2020 29 Kasım Pazar günü 07:40' ta Konya'da vefat etti, Araplar kabristanında kendisinden 3 ay önce vefat eden çok sevdiği abisi Hasan Koçkuzu ve dedelerinin yanında medfundur.¹²⁰

¹²⁰Abdulhâlim Koçkuzu (ed.), *Arkadaşları ve Talebelerinin Gözünden Ali Osman Koçkuzu* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2021), s.4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ALİ OSMAN KOÇKUZU'NUN ESERLERİ

Ali Osman Koçkuzu'nun eserlerini hadis alanında yazdığı eserler ve tarihe ve kültüre ışık tutan eserler olarak ikiye ayrıldığını söyleyebiliriz.

Hocanın eserleri, te'lif ve tercüme eserler altında değerlendirilebilir. Hadis alanının en zor konularından Haber-i Vâhidler ve Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi, Hoca'nın ilgilendiği ve çalışma yaptığı en önemli konulardır. 40 ilmi makale, 13 tebliğ, 31 Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde yazdığı madde, neşredilmemiş 4 çalışma, 2 tercüme eser, 8 te'lif eseri Hoca'nın sadece ders anlatmakla kalmayan, bilgilerini yazdığı kitap, makale vb. çalışmalarla kayda geçiren bir âlim profili sergilediğini açıkça göstermektedir.

3.1. TELİF ESERLERİ

3.1.1. Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikad ve Teşrî Yönlerinden Değeri

Ali Osman Koçkuzu'ya göre “İslam dininin ve İslami teşrîin temellerinden biri olan sünnet kendi başına, müstakil kanun ve düsturlar manzûmesi değildir. O, Kur'ân'ı ve İslam'ı bilfiil yaşayarak tebliğ eden bir peygamberin yine Kur'ân'a dayanan yaşayışı ve beyânlarıdır.”¹²¹

Hadisler hakkında âlimler farklı görüşlere ayrılmakta, bunların bazıları “Sünnet de Kur'ân gibi vahiy mahsulüdür” derken; bazıları “Sünnetin vahiyle bir ilgisi yoktur” görüşünü savunmakta, bazıları da orta yolu tutan görüşler beyân etmektedirler.¹²²

Ali Osman Koçkuzu konuyla ilgili şunları söylemektedir: “Sünnetin ve hadislerin vahiy müessesesi ile olan ilgisi söz konusu edilirken, hadisleri hemen hemen Kur'ân'a denk gören zümre, hangi bakımdan bu iki kutsal kaynağı denk gördüklerini açıklamışlardır. Onlar hiçbir zaman: “Hadislerde namazda ve diğer ibadetlerde okunur” dememişlerdir. Gerçi ibadetlerde dua olarak okunan hadisler mevcuttur. Ama bu âlimlerin her hadise böyle bir özellik vermediklerini de belirtmek isteriz. Bunların tam aksini savunanlar da Hz. Peygamber'in söylediği

¹²¹ Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikad ve Teşrî Yönlerinden Değeri*, s.35.

¹²² Koçkuzu, a.g.e, s.39-41.

sahih sözlerinin, herhangi bir insanın beyânları ile aynı değerde olduğu görüşünde değillerdir. Yani onların, Peygamber sözlerine saygıları mevcuttur.”¹²³

“Haber-i vâhidlerin değerlendirilişleri meselesinde zuhûr eden çeşitli fikir münakaşaları ve bazı toplulukların, sünnete cephe alışları, İslam câmiasında büyük tepkiler uyandıran hâdiselerdir” diyen Koçkuzu meselenin ilmi münakaşa boyutundan çıkarıldığını, Hz. Peygamber’in sözlerini normal değeri içinde görmeyenler ve hadise ve Hz. Peygamber’e itimatsızlık besleyenlerin itirazlarını nihayetinde Kur’ân’a bile yönelttiklerini belirtmektedir.¹²⁴

Kitabın 1. bölümü “Haber ve Meseleleri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde haber ve mahiyeti, haberin bölümleri ve problemleri üzerinde durulmuş ve haber-i vâhidi anlamamıza yardımcı olacak ön bilgiler verilmiştir.

Terminoloji olması dolayısıyla öne alacağımız ilk tarif Seyyid Şerif el Cürcânî “هو الكلام المهم والكذب”, doğru ve yalan olabilen, doğruya ve yalana ihtimalli söz tanımına öncelik veren Koçkuzu¹²⁵ Cürcânî’nin doğru veya yalan olmaya elverişli olarak gördüğü haberi, önce mürsel ve müsned diye ikiye; sonra da müsned türünü; mütevâtir, meşhur, âhad bölümlerine ayırdığını belirtmektedir.¹²⁶ Âmidî ise haberi; “doğru ve yalan olabilen haber, doğruluğu ve yalan oluşu kat’î olarak bilinen haber ve mütevâtir ve âhad haberler” olarak üçlü bir tasnife tabi tutmaktadır.¹²⁷

ez-Zerkânî ve Subhi es-Sâlih’in, haber, hadis, eser tabirlerini eş anlamlı kelimeler olarak kabul ettiklerin söyleyen Koçkuzu haber tariflerindeki ortak noktanın tahdis ve ihbar olduğunu vurgulamaktadır.¹²⁸

Koçkuzu, haberlerin bölümlerinin İlk hadis usûlü kitaplarında bulunmadığını sonraki asırlarda yazılan usûl-i hadis kitaplarında haber bölümlerine rastlandığını söylemektedir. Haberi şüyu‘ bakımından mütevâtir ve âhad diye ayırmayan en-Neysâbü’rî (öl:405-1014)’nin sadece, meşhur, ğarib, ferd hadislerden bahsettiğini söyleyen hoca onun gününde bu türlerin bilinmemesine bağlamaktadır.¹²⁹

¹²³Koçkuzu, a.g.e, s.42.

¹²⁴Koçkuzu, a.g.e, s.42.

¹²⁵Koçkuzu, a.g.e, s.50.

¹²⁶Koçkuzu, a.g.e, s.50.

¹²⁷Koçkuzu, a.g.e, s.51.

¹²⁸Koçkuzu, a.g.e, s.52.

¹²⁹Koçkuzu, a.g.e, s.53.

el-Hatîb el-Bağdâdî (öl:463-1071) *el-Kifâye*'sinde haber-i vâhid mevzularına usûl-i fıkıh kitaplarında yer alan bazı başlıklara işaret ederek yer verdiğini söyleyen Koçkuzu usûl bilginlerinin haberi şuyu¹³⁰ bakımından bölümlere ayırdıklarını anlatmaktadır. Hadisçiler sıhhati esas olan taksimler yaparken kelimcılar ve usûlcülerin haberin yaygınlığı ve şöhretini ve ilk üç nesildeki râvilerinin az veya çok oluşunu gözetken taksimler yapmışlardır. “Hz. Peygamber’den gelen bütün menkûlatın değersiz görüldüğü bir dönem de usûlcülerin bu taksimatı iyi niyetle yapıldığı sezilmektedir. Yalnız burada da geniş tariflere rastlanmaz.”¹³⁰

Koçkuzu haberleri mütevâtir ve âhad haberler altında iki kısma ayırarak işlemekte tevâtür kelimesinin, peşi peşine fakat aralıklı olarak gelmek anlamına geldiğine işaret ederek bazı mütevâtir tariflerini sıralamaktadır. İslami ilimlerle ilgili çeşitli terimleri kendilerinde toplamış bazı eserlerde, mütevâtir haberin de tarifine rastlamak mümkündür. Ebû'l Bekâ (1095-1683)'ya göre mütevâtir haberi “Hüve kalamun sümia min fi rasulillah... ila en yentehiye ile'l- mütemessik”. “Mütevâtir haber öyle bir sözdür ki, onu Hz. Peygamber’den bir topluluk, ondan da ikinci bir topluluk, bu ikinciden de üçüncü cemaat duyarak haber, onunla amel eden zata, yani mütemessike kadar bu tarzda gelmiştir.”

Seyyid Şerif Cürcânî ise mütevâtiri şöyle tarif etmektedir: “Fehuve kelâmün yesmeuhu min rasulillahi cemaatun...” “o öyle bir sözdür ki, Hz. Peygamber’den onu bir topluluk duymuş, ondan da bir başkası işitmiş ve bu hal amel eden zata kadar devam etmiştir.”

Serahsî'nin (483-1090) tarifi ise şöyledir: “Ma'ttesale bina an rasulilahi sallallahu aleyhi ve sellem bi'n-nakli'l-mütevâtir”, Hz. Peygamber’den bize mütevâtir nakliyle gelen nesne.”¹³¹ İbn Hazm, el-Âmidî, İbnü'l-Hümâm, el-Kastallânî, Sadık Bâhadır Han, Muhammed Ebû Zehv ve İsmail Hakkı İzmirli'nin Mütevâtir tariflerine yer veren Koçkuzu bu tariflerin bize şu hususları tespit etme imkanını verdiğini söylemektedir.

a.Mütevâtir haberler Hz. Peygamber’den bize kadar gelmiş haberlerdir,

b. Bu tür haberleri, her nesilde büyük kalabalıklar nakletmektedirler,

¹³⁰Koçkuzu, a.g.e, s.53-54.

¹³¹Koçkuzu, a.g.e, s.55.

c.Nesiller arasında rivâyette kesinlik hiç yoktur.

d.Bütün nesillerde, yalan üzerine ittifakları muhal olan bir topluluk, haberlerin nakledicisi durumundadır.¹³²

Mütevâtir haberlerin genellikle, lafzî mütevâtir ve manevî mütevâtir haber bölümlerine ayrıldığını söyleyen Koçkuzu bütün usûl âlimlerinin haberlerin bu şekilde taksimlerinin Peygamber’imizin yüzlerini görmeyen insanlara mahsus olduğu hususunda ittifak ettiklerini belirtmektedir.¹³³

Tevâtürde aranan şartları

a. Muhbirlerde bulunması istenen ittifaklı şartlar,

b. Dinleyende aranan şartlar,

c.Âlimlerin varlıklarında ihtilaf ettikleri şartlar olarak üç grupta değerlendiren Koçkuzu¹³⁴ Gerekli Topluluk şartının haber verenlerde bulunması gereken şartların ilki olduğunu söylemekte bunun için bir sınır konulmadığını belirtmektedir. 2. şart muhbirlerin haber verdikleri şeyi bilmeleridir. 3.şart haber’in aklî, felsefî, ilmî nitelikli bir delile dayanmayıp; bizzat işitilmesi, görülmesi, yani hislerle alınabilecek, müşâhede ile varlığı ispat olunabilecek cinsten olmasıdır. 4. şart ise her üç neslin, baş orta ve sonunun her cihetten birbirine denk olmasıdır.

Dinleyende aranan şartlar ise akıl sahibi olmak, anlama melekesine sahip olmak ve konu ile ilgili önbilgiye sahip olmamak, yani birtakım ön bilgilerle şartlanmamış olmaktır.

İhtilafı şartlar ise bulûğ, müslüman olmak ve udûl olma şartıdır.¹³⁵

“Haber-i vâhidin İslâmdaki mevkîini hakkıyla tayin edebilmek için, mütevâtir ve hatta diğer bir görüşü de nazar-ı itîbara alarak meşhur hadislerin miktarlarına ait bilgi sahibi olmak pek lüzumlu bir iş olsa gerektir”¹³⁶ şeklinde Babanzâde Ahmed Naîm’in görüşünü aktaran Koçkuzu Hadis Usûlü kitaplarında, mütevâtir hadislerin sayısı hakkında üç görüşe rastlandığını söylemektedir;

a. Mütevâtirlerin varlığını reddedenler,

¹³²Koçkuzu, a.g.e, s.56-57.

¹³³Koçkuzu, a.g.e, s.58.

¹³⁴Koçkuzu, a.g.e, s.59.

¹³⁵Koçkuzu, a.g.e, s.61.

¹³⁶Koçkuzu, a.g.e, s.62.

b. Araştırılırsa çoktur diyenler,

c. Mutedil görüş. Bunlara göre mütevâtir haberler bulunmakla birlikte sayıları çok azdır. İbnü's-Salâh'ın (643-1245) “mütevâtir hadisler yok denecek kadar azdır” görüşüne İbn Hacer tarafından itiraz edilmiştir.¹³⁷

Lafzî mütevâtirin tek örneğinin “men kezebe aleyye” hadisi olduğuna işaret eden Koçkuzu, bazı mütevâtir hadis örneklerine yer vererek mütevâtir sayısının iki yüzü aşmadığını sayıları on binlere, hatta yüzbinlere varan hadis külliyyâtının neredeyse tamamının haber-i vâhidlerden oluştuğunu söyleyen fikirlere hak vermektedir.¹³⁸

İ'tibar araştırması ve şâhitlerle mütevâtir hadislerin sayısının artırılıp artırılmayacağı konusuna da değinen Koçkuzu, bunun pratikte bir faydası olmayacağını, “ilk üç asırda tevâtür için ortaya konan sıkı şartlar yine söz konusu olacağı için, ilk nesiller arasındaki inkitai/kesikliği tedavi etmemiz'in imkansız olduğunu vurgulamaktadır.¹³⁹

Koçkuzu fukahâ ve mütekellimlerin tamamının, hatta Mu'tezile'nin bazı bilginlerinin bile mütevâtirin ilim ifade ettiği görüşüne sahip olduklarını söylemektedir. Mütevâtirin ilim ifade etmediği görüşünü savunanlar azınlıktır. Ancak mütevâtirin ilim ifade ettiğini savunan çoğunluk da bu ilmin nazarî mi, istidlâlî mi olduğu konusunda tartışmışlardır. Koçkuzu, iki fikrin delillerini ve belgelerini sıraladıktan sonra, burada önemli olanın ilmin hâsıl olması olduğunu söylemekte, ferdi amele sevkedecek olan hususun bu olduğunu söylemektedir. Bazı bazı bilgiler güçlü ve çekicidir. Bu bilgilerden zaruri bilgi hâsıl olurken bazı bilgiler ise “ bir müddet zihni faaliyetten sonra” kesinlik kazanırlar.¹⁴⁰

Mütevâtirin dinde hüccet olmayacağı konusunda itirazları olup eleştirenler, kabul etmeyenler Berâhime, Semeniyye vb. İslam dışı bazı doğu dinleri mensupları ve Hristiyanlardır. Koçkuzu Şîîlerin de “Gadîri Hum olayı gibi güya tevâtürle sabit olan bir vâkıanın gerekli ilgiyi doğurmadığı gerekçesiyle mütevâtir hadisi hoş karşılamadıklarını anlatmaktadır. Âlimlerin mütevâtir haberi inkârın küfürle sonuçlanacağı şeklindeki tespitine yer veren hoca, bunun normal karşılanması

¹³⁷Koçkuzu, a.g.e, s.63.

¹³⁸Koçkuzu, a.g.e, s.64-65.

¹³⁹Koçkuzu, a.g.e, s.65-66.

¹⁴⁰Koçkuzu, a.g.e, s.67-72.

gerektiğini, Kur’ân ve inanç esasları gibi dinin temel esaslarının bu yolla geldiğini, mütevâtiri reddetmenin nihayetinde dini kabul etmemekle sonuçlanacağını söylemektedir.¹⁴¹

Mütevâtirin dışında kalan bütün hadisler haber-i vâhid olarak değerlendirilir. Haber-i vâhid başlangıçta “bir tek kişinin haberi olarak değerlendirilmiş, “Hadis bilginleri ve bilahare usûl-i fıkıh ıstılahı olarak çeşitli tariflere uğrayan bu terkip için”, ittifakla “mütevâtir haberin niteliklerine sahip olmayan haber” tanımı yapılmıştır. Bu tarif, haber-i vâhidin müteahhirun âlimler tarafından benimsenen, tutulmuş olan “en geniş kapsamlı tarifidir.”¹⁴²

Seyyid Şerif Cürcânî “haber-i vâhid, bir, iki veya daha çok kişinin rivâyet ettiği hadisi şeriftir” derken Ebu’l Bekâ ise haber-i vâhidi şöyle tanımlamaktadır. “Allah elçisinin ağzından bir tek kişinin duyduğu, ondan da yine bir tek kişinin diğerine rivâyet ettiği ve bu şekilde o hadisle amel eden zata kadar varan hadisi şerif.” Koçkuzu bu tariflerden yola çıkarak terminologların, haber-i vâhidi sadece Peygamberimize ve ondan tek kişinin işittiği duruma tahsis ettiklerini söylemektedir.¹⁴³

Sihhatin, ölçü alındığı taksîmâta göre ise haber-i vâhidler sahih, hasen ve zayıf bölümlerine ayrılırlar. Yani haber-i vâhidler arasında, mu‘dal, metruk, şâz, muanan, müdelles gibi haberler de bulunabilir.¹⁴⁴

İbn Hazm’ın kısa tarifine göre “haberlerin ikinci bölümünü teşkil eden ve haber-i vâhid adını alan kısım, tek kişinin, tek kişiden rivâyet ve naklettiği haberlerdir”. Koçkuzu ibn Rüşd’ün sünneti dört kısımda mütalaâ ettiğini ve haber-i vâhidi bunlardan birisi olarak gördüğünü aktarmaktadır. Sikâ ve kendisine güvenilen kişinin kendisi gibi kimselerden naklettiği hadisler ki bu tür hadisler her türlü şer’i meselede çoktur ve İbn Rüşd tarafından ilim değil sadece ameli gerektiren sünnet kapsamında değerlendirilir.¹⁴⁵

Peygamberimiz gününde meydana gelen ve tek kişi tarafından bir diğerine veya topluma ulaştırılan haberlerin, ihtiva ettiği emir veya yasağa uyma ve onları

¹⁴¹Koçkuzu, a.g.e, s.72-73.

¹⁴²Koçkuzu, a.g.e, s. 75.

¹⁴³Koçkuzu, a.g.e, s. 75.

¹⁴⁴Koçkuzu, a.g.e, s. 76.

¹⁴⁵Koçkuzu, a.g.e, s. 76.

uygulama örnekleri, bizlere eş-Şâfiî tarafından bolca ulaştırıldığını söyleyen Koçkuzu bu örneklerden yola çıkarak en eski tarihli tartışmalarda bile haber-i vâhidin râvîsinin tek kişi olduğunu bu tek kişinin ise Allah elçisinden muhataplara sözü ilk alan ve nakleden şahıs olduğuna işaret etmektedir.¹⁴⁶

Koçkuzu, ilk asırdaki âhad telakkisinin, zamanla teknik esaslara bağlandığını mütevâtirin şartları belirlenirken, haberin üç nesilde de belirli bir sayıyı bulmasının istendiğini bu şartların hem mütevâtirin hem de onun dışında kalan haberlerin sınırını çizdiğini söylemekte ve kendi kanaatini şöyle belirtmektedir;¹⁴⁷ “Bizim kanaatimiz odur ki, râvînin tek, âdil, dindar ve Allah’tan korkan bir kişi oluşu, akıl ve zabtetme melekeseine sahipliği yeterlidir. Bazen böyle tek bir kişi, bizim tevâtür için istediğimiz kalabalıktan çok daha doğru ve sorumluluğunu müdrik olarak haberi nakletmektedir.”¹⁴⁸

Koçkuzu râvîde aranan şartlar ve haberde aranan şartlar konusunda bilgi verdikten sonra Haber-i vâhidin kısımlarını sıralamaktadır:

a. Meşhur Haberler

Haber-i vâhidlerin içlerinde en yüksek şöhret mertebesine ulaşmış olanlara meşhur adı verilir.¹⁴⁹

Meşhur haberler hakkında: “ikiden fazla tariki olan, tevâtür haddine erişememiş haber”¹⁵⁰ tanımını yapmaktadır.

Bazı fakihler meşhur habere el-Müstefiz adını verip iki kelimeyi eş anlamlı olarak değerlendirirken meşhur ve müstefizin daha kapsamlı olduğunu söyleyenlere de rastlanmaktadır.¹⁵¹

Koçkuzu’ya göre tariflerden çıkan netice şudur: “Meşhur haberlerin başlangıçta râvîleri, haber-i vâhidin râvîleri gibidir. Çoğalma ve şöhret artışı ikinci ve üçüncü asır ve tabakalardadır. Başlangıcı âhad olan meşhur hadislerin

¹⁴⁶Koçkuzu, a.g.e, s. 77.

¹⁴⁷Koçkuzu, a.g.e, s. 77.

¹⁴⁸Koçkuzu, a.g.e, s. 78.

¹⁴⁹Koçkuzu, a.g.e, s. 81.

¹⁵⁰Koçkuzu, a.g.e, s. 82.

¹⁵¹Koçkuzu, a.g.e, s. 82.

ittisallerinde sureten şüphe vardır. Manen yoktur”. “İkinci ve üçüncü asırlardan sonra meydana gelen şöhretlere itibar yoktur.”¹⁵²

Koçkuzu’ya göre, “ilk asırlarda çok dar çerçeve ile sınırları çizilen mütevâtir meselesi gündemden kaldırılmalıdır. Çünkü belirtilen şartları taşıyan mütevâtir nakil örneği tektir ve Kur’ân’ı Kerîm’dir. Onun dışında kalan iki üç veya otuz kırk hadis, yüce islam dininin, Hz. Peygambere dayanan bütün uygulamalarını yansıtmaz. Mesele yine hadisçilerin: sıhhati ve haberin geliş tarzını, râvîsini ve metnini esas alan; inceleyen, yeni yeni sıhhat tespiti usûlleriyle, her asırda geliştirilen yollarla Peygamber’e ait oluşu tespit tekniğine dayanmaktadır.”¹⁵³

Meşhur hadisin hükmü tartışmalıdır. Buhârî şârihi el-Kastallani meşhur hadislerin nazari ilim ifade ettiklerini söylerken, Seyyid Şerif Cürcânî bu görüşü reddetmektedir.¹⁵⁴

Meşhur hadislerle amel etmenin lüzumuna dikkat çeken ve onları dinde bir esas olarak kullanmak gerektiğini söyleyen Koçkuzu, Meşhur haberleri inkar eden kimseler için, el-Cürcânî’nin “inkarcısı tatlil olunur (sapık olarak ilan edilir.)” es-Serahsî’nin “haber mütevâtir olmadığı için, inkar eden bil-ittifak kafir sayılmaz” şeklindeki görüşlerini aktarmakta ve sonuç olarak böyle bir kişinin Müslümanlıktan çıkmayacağını, fasık sayılmasının bile en hafif tespit sayılacağını belirtmektedir.¹⁵⁵

Zührî gibi meşhur bir âlimden gelen rivâyetlerden birisi diğer rivâyetlere göre farklılık arz ediyorsa; rivâyetinde ziyade veya noksan mevcutsa ya da mana yönünden bu farklılık bulunuyorsa bu türlü hadislere garîb hadis adı verildiğini belirten Koçkuzu, ferd kelimesinin garîb hadis manasına kullanıldığına işaret etmektedir. Râvînin rivâyetinde tek kalması, metinde gerçekleştiği gibi senedde de gerçekleşebilir.¹⁵⁶

Koçkuzu’ya göre Haber-i vâhid çeşitlerinden olan garîb, meşhur bir sünnete muhalifse onunla amel edilmez. Mütevâtir ve meşhur sünnet, yakîni ilim sağladıkları için Kitap’a benzerler. Meşhur sünnet, garip hadisten daha kuvvetli

¹⁵²Koçkuzu, a.g.e, s. 83.

¹⁵³Koçkuzu, a.g.e, s. 84.

¹⁵⁴Koçkuzu, a.g.e, s. 85.

¹⁵⁵Koçkuzu, a.g.e, s. 86.

¹⁵⁶Koçkuzu, a.g.e, s. 87.

olduğu için onunla nesih caiz görülürken Garîb hadisle nesih caiz görülmez.¹⁵⁷ Muhaddislerin garîb hadisi eleştiren mülâhazalarını aktaran Koçkuzu “büyük bilginlerin reddettikleri garîb türünün şöhreti az olan rivâyetler değil, cumhûra muhâlif olarak rivâyetlerde ziyâde ve noksan bulunması sebebiyle garîb kabul edilen rivâyetler olduğunu söylemektedir. Râvîleri sika ve mutkin olan bir garîp haber, Koçkuzu’ya göre bazen diğerlerinde bulunmayan, fakat doğru olan bir bilgi ziyâdesini getirebilir.¹⁵⁸

İ’tibar araştırmasıyla garîb hadisler taşıdıkları olumsuzluklardan kurtarılabilir. Koçkuzu muhaddislerin görüşlerini aktararak i’tibar ve şâhid arama işinin nasıl yapılacağını şöyle anlatmaktadır: İ’tibar diye adlandırılan bu çalışma, garip hadisin durumunu araştırma işidir, ona destek bulma ameliyesidir. Bu araştırmada bulunmak istenen şey, o hadisin diğer bir tarikten râvîsi ve benzerinin bulunup bulunmamasıdır. Hadisin başka bir rivâyeti bulunduğu takdirde, ilk haberimize mütâba‘, bulunan hadis ve râvîsine ise, mütabi‘ denir. Mütâbaat bu iki hadisin birbirine benzemesi, yekdiğerini takviye etmesidir. Adı geçen araştırma ise es-Sebr adını alır.

Muhaddisler arama işine önce râvînin kendi akranlarından başlarlar. Onun gibi aynı şeyhten aynı hadisi alan bir diğer ortağını ararlar. Bulunmazsa, Peygamberimize kadar, bütün râvîlerde aynı çalışma sırayla yapılır. Lafız yönünden garîb hadise bir ortak bulunamaması halinde, mana bakımından bir yakınının bulunması için yeniden araştırmalar yapılır. Ele geçen hadis eş-şâhid adını alır. Mütâbaat tam olduğu gibi eksik de olabilmektedir. Mütâbaat ve şevâhid olmazsa, rivâyet şâzz olarak kalır.¹⁵⁹

b. Aziz Haberler

“Az olan, bulunmayacak derecede nadir olan” manalarına gelen azîz hadisin hadis ıstılahına göre manası; garîb hadiste meydana gelen infiradın iki veya daha fazla kişi tarafından gerçekleştirildiği haberdır. İbn Hacer el-Askâlânî’ye göre “en az iki râvîsi olan, baştan sona kadar râvî sayısı ikiden aşağı düşmeyen hadis, azîz

¹⁵⁷Koçkuzu, a.g.e, s. 88.

¹⁵⁸Koçkuzu, a.g.e, s. 88.

¹⁵⁹Koçkuzu, a.g.e, s. 89.

hadistir.” Hadise azîz denilmesinin sebebi de böyle rivâyetlerin sayıca çok az olmasıdır.¹⁶⁰

HABER-İ VÂHİDLER VE DEĞERİ

Koçkuzu bu bölümü ikinci bölüm olarak tasarlamıştır. Kur’ân’dan sonra ikinci temel kaynak olarak kabul edilen hadislerin çoğunluğunun haberi vâhidlerden oluştuğu ortadayken sünnetin ferdler ve âlimler üzerindeki etkinliğinin sorgulanması gerektiğini söyleyen Koçkuzu bu haberler insanda nasıl bir gönül yatkınlığı veya bilgi uyandırmaktadır? Bunlara uymak ve gereklerini yapmak farz mıdır?” sorularını cevaplandırmanın lüzumuna işaret etmektedir. Hadislerin İslam Teşrî’ndeki yerini âlimlerin görüşlerinden alıntılar yaparak aktaran Koçkuzu son olarak konu hakkında müstakil bir makale yazan M. Zübeyr Sıddıkî’nin görüşlerini aynen aktarmaktadır “İslam hukukunun mühim bir kaynağı olarak hadisin önemi, Kur’ân’da yer almış Peygamberin yakın halefleri ve diğer sahâbîlerce tanınmış, belli başlı sünnî hukukçuların hepsi tarafından da kabul edilmiştir. Ashâb önce Kur’ân’a bakar, bir şey bulamazsa hadise göre hallederdi. Şu da var ki, mühim sünnî hukukçuların hepsi, Hz. Peygamberin dini mahiyette olan ve doğruluğu da kendilerinin koyduğu kaidelere göre tespit edilmiş bulunan her hadise, Kur’ân’dan sonra gelmek üzere büyük hukuki kıymet atfetmekte müttefiktirler.”¹⁶¹

Kur’ân Karşısında Sünnetin Derecesi konusunda, Kur’ân sünnetin ikizidir, sünnet Kur’ân’dan sonra 2. Kaynaktır, sünnet delil değildir şeklinde üç ayrı eğilim bulunduğu dikkat çeken Koçkuzu, sünneti ikinci kaynak olarak kabul edenlerin delil olarak kabul ettiği hadisleri sıralamakta hadislerin derece bakımından Kur’ân’dan sonra ikinci sırada yer almasına sebep olarak “Kur’ân’ın kat’i, sünnetin ise zanni oluşu’nun” gösterildiğini söylemektedir.¹⁶²

Bu konudaki farklı görüşleri âlimlerin kanaatlerini vererek aktaran Koçkuzu meseleyi şöyle değerlendirmektedir “Sünnetin dinimizde kaynak oluşu meselesinde, onun Kur’ân’dan sonra ikinci sırada mütalaa edilmesi, zannımızca ilim adamlarınca farklı değerlendirilmektedir. Burada Kur’ân’a ve Allah’ın dindeki otoritesine ilk sırayı verme mecburiyeti ve terbiyesi önemli rol oynamaktadır. Allah kitabında kendisini andığı yerde, elçisini ikinci olarak anmaktadır. İlâhi sıralama,

¹⁶⁰Koçkuzu a.g.e, s.90.

¹⁶¹ Koçkuzu, a.g.e, s. 97.

¹⁶² Koçkuzu, a.g.e, s. 98.

bilginler tarafından da uygun görülmüş ve Peygamberimiz ile sözleri, ikinci derecede kaynak olarak tanınmıştır. İhtilaflarda yine Hz. Peygamber'in dindeki "söz sahipliği" orta yere gelmektedir. Şunu itirafa mecburuz; İnsanları Zat-ı Râvî ile tanıştıran ilk ve tek kaynak Muhammed aleyhisselamdır. Onun peygamberliği tasdik edildikten sonra fertler ve ilim artık "Ona teslim olacaktır. Onun koyduğu hüküm hükümdür. Haram kıldığı haram, helal kıldığı ise helaldir. Helal ve haramı belirleme noktasında fakihe verilen yetkinin Hz. Peygamber'den esirgenemeyeceğini dile getiren Koçkuzu, asıl zorluğun ondan gelen haber ve hadisin gerçekliğini tespit olduğunu söylemektedir.¹⁶³

Kitabın üçüncü bölüm başlığı "Haber-i vâhidler ve ilim meseleleri" adını taşımaktadır. Haber-i vâhidin verdiği bilginin zan mı, ilim mi ifade ettiği konusundaki tartışmalarda zan ifade eder görüşünü savunanlar olduğu gibi, "ilim hatta yakîn ve katiyyet ifade eder" diyenler de bulunmaktadır.¹⁶⁴

Koçkuzu haber-i vâhidlerin durumunu değerlendirirken, Ahmed b. Hanbel'den nakledilen iki kavilden birine göre haber-i vâhidlerin ilim ifade etmediğini Hanbeli usûlcüsü İbn Kudâme'nin (620-1223) de aynı görüşte olduğunu söylemektedir. İbn Kudame Hanbelîlerin çoğunun ve müteahhirûnun bu kanaatte olduğunu söylemektedir. "Haber-i vâhidler zan ifade ederler" görüşüne sahip olanların delillerini Âmidi'den naklen sıralayan Koçkuzu, onun bu delillerin hepsinin yakîn ifade etmediği şeklinde eleştirisini de hatırlatmaktadır.¹⁶⁵

HABER-İ VÂHİDLER VE İLİM

Haber-i vâhidlerin ilim meydana getirdiği görüşünü savunanlar hakkında bilgi veren Koçkuzu bu konuda özellikle İbn Hazm ve Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine yer vermektedir. Bu iki âlime göre de "haber-i vâhid ilim ifade eder ve amel gerekli olur", İmam Malik ise haber-i vâhidlerin sahih olanları için aynı kanaate sahiptir.¹⁶⁶

Haber-i vâhidlerin ilim sağladığı noktasında bir başka taksimat da şöyledir;

¹⁶³Koçkuzu, a.g.e, s. 102.

¹⁶⁴Koçkuzu, a.g.e, s. 105.

¹⁶⁵Koçkuzu, a.g.e, s. 104-106.

¹⁶⁶Koçkuzu, a.g.e, s.108.

“1. Bizzat ve muttarid olarak, kendi kendine ilim verir görüşünde olanlar. Ahmed b. Hanbel bu görüştedir.

2. Bazen ilim verir bazen vermez diyenler,

3. Ancak karineli olan bölümleri ilim verir, diğerleri ilim vermez diyenler.”¹⁶⁷

Koçkuzu Haber-i vâhidlerin âlimlere göre şu iki durumda ilim ifade ettiğini söylemektedir;

“1. Doğruluğu kat’î olarak belirlenen elde dürüstlüğüne delil bulunan kişinin haberi olma hali.

2. Hz. Peygamberin huzurunda bulunan bir kişinin Peygamber tarafından tasdik edilen haberi.”¹⁶⁸

Çoğunluğun görüşü olarak tespit olunan zan fikri yanında, ilim taraftarları da az görülmeyecek kadar vardır. Haber-i vâhidlerin ilim ifade ettiğini delillerine genişçe yer veren Koçkuzu, karineli haber-i vâhidler bölümünde ise “el-Buhârî ve Müslim gibi büyük hadisçilerin *Sahih* adlı eserlerinde yer almak, hadisin değişik yollardan gelmiş rivâyetlere sahip olması, güçlenmesi, râvîlerinin diğer haber-i vâhidlerde bulunmayan bazı özelliklere ve meziyetlere sahip olması gibi” şartların haberi manen desteklediğini vurgulamaktadır. Haberin karineli olup olmadığını tespit edecek muhaddisin hadislerin illetlerini bilen, râvîlerin durumlarından haberdar olan mütehasıs bir âlim olması gereklidir.¹⁶⁹

Eserin dördüncü bölümünde “Haber-i vâhidlerle amel örnekleri” ele alınmıştır.

“Kur’ân’ı Kerîm’in mevcut sağlamlığı yanında, hadislerin kaynak olma değeri yine büyük ölçüde, nakildeki titizliğe kalmıştır. Bu itibarla Haber-i vâhid münakaşalarında sadece Peygamberimiz ve sahâbelerinin haberlerine tahsisimiz mazur görülmelidir.”¹⁷⁰ diyen Koçkuzu sahâbe çağından verilen örneklerin Haber-i vâhidin ilim verip vermediği, onunla amelin gerekli olup olmadığı hususları konuşurken, olumlu görüşler için delil olarak ileri sürüldüğünü söylemektedir. “Ona göre Hz. Peygamberin bu bahtiyar arkadaşlarının, bize intikal eden haber-i

¹⁶⁷ Koçkuzu, a.g.e, s.110.

¹⁶⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.112.

¹⁶⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.117.

¹⁷⁰ Koçkuzu, a.g.e, s.122.

vâhidle amel örnekleri boldur. eş-Şâfiî (204-819) eserlerinde bize kadar bu örneklerden bir kısmını intikal ettirmiştir.”¹⁷¹

Bu konuda 19 örnek sıralayan Koçkuzu Sahâbîler arasında haber-i vâhidlerle amelin yaygın olduğunu, hiçbir yadırgamanın söz konusu olmadığını belirtmektedir. Bir konuda şüpheyi düşenler araştırmalarını ilerletmekte ve sonuçta kendilerinde oluşan kanaate göre davranmaktadırlar. “Sahâbede görülen ve ilim adına dikkat çekici olan husus, onların kendi tatbikatlarını, Peygambere ait bir uygulamayı duydukları ve doğruluğunu tespit ettikleri anda, görüşlerinden vazgeçip ona uymalarıdır” diyen Koçkuzu bu dönemde problemin “sade ve külfetsiz bir yapıda”¹⁷² olduğuna işaret etmektedir.

Tâbiîn ve etbâ devirleri için “Sahâbe gününe yetişmiş, tabiûnun ilk büyük nesli olmuş âlimlerin, Peygamberimizin arkadaşlarının yolunu izlemesi normal bir haldir” değerlendirmesine yer veren Koçkuzu Ashâb-ı Kirâm zamanında tek kişinin haberinin reddi diye bir durumun söz konusu olmadığını, onu takip eden ilk yüzyıl içinde de durumun böyle olduğunu söylemektedir.¹⁷³

Kökeni siyasi fitnelere dayanan ilk fikri ayrılıklar, hicri 100 (m.718) tarihinden sonra yani ikinci yüzyılın başlangıcında ortaya çıktığına göre haber-i vâhidle ilgili tartışmaların başlangıç tarihi, etbâ asrıdır denilebilir.¹⁷⁴

Bu dönemde sünnetin değeri ve haber-i vâhidlerin durumu konusundaki tartışmalar hız kazanmıştır. Şâfiî’nin *er-Risâle*’sinde bu konudaki tartışmalara geniş bir biçimde yer verilmektedir. Tartışılan konular içinde hiçbir akaid meselesinin bulunmaması dikkat çekicidir. Şâfiî’nin kelimadan uzak durmasının bunda etkili olduğu söylenebilir.

Eserin beşinci bölümü “İ’tikat Meselelerinde Haber-i Vâhidlerin Değeri ve Hükümü” başlığını taşımaktadır.

“Muhaddisler içinde, Hanbeli mezhebinin büyük imamı, haber-i vâhidin i’tikat konularında değeri konusunda, diğer mezhep imamlarından farklı görüşlere sahiptir”¹⁷⁵ diyen Koçkuzu, “İ’tikat konusunda kendilerini ehl-i sünnet diye

¹⁷¹ Koçkuzu, a.g.e, s.122.

¹⁷² Koçkuzu, a.g.e, s.128.

¹⁷³ Koçkuzu, a.g.e, s.129.

¹⁷⁴ Koçkuzu, a.g.e, s.129.

¹⁷⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.136.

adlandırdığımız iki gruptan birinin imamı ve aynı zamanda haber-i vâhidlerle ilgili müstakil fakat kaybolmuş bir eserin sahibi olan Ebûl-Hasen el-Eş'arî (324-934) de i'tikat meselelerinde haber-i vâhidlerin delil olabileceği görüşünü kabul edenlerdendir. Kendisi haber-i vâhidlerle sabit pek çok akaid meselesini tespit etmiş bulunmaktadır” bilgisini aktararak İmam Eş'arî'nin haber-i vâhidlerin akaid konularının ispatında da delil olarak kullanılacağı yönündeki görüşlerini aktarmaktadır. Bu konuda İbn Hazm da aynı kanaate sahiptir.¹⁷⁶

İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin de benzer kanaatlere sahip olduğunu belirten Koçkuzu, bu konudaki en büyük problemin akaid konuları arasında sayılabilecek konuların ve bu konuda akaid imamlarından gelen gerçek kanaatlerin tespiti olduğunu belirtmektedir. Koçkuzu'ya göre Allah Resulü'nden gelen sağlam, sabit bir rivâyet konusunda i'tikat-amel ayırımı yapmak hem ilmî değildir, hem de mevcut uygulamaya terstir. Çünkü haber-i vâhidleri i'tikat konusunda güçsüz bularak kullanmayanlar yeri geldiğinde haber-i vâhidi kullanmaktan geri durmamışlardır.¹⁷⁷

AKAİTTE DELİL SAYMAYANLAR

es-Serahsî, itikat için ilim gerektiren şeylerin delil olabileceği tezini savunmaktadır ve meseleyi “haber-i vâhidin ilim ifade etmesi veya etmemesi” olarak ele almakta der. Ona göre râvînin hata etme, yanılma ihtimali vardır, dolayısıyla haber-i vâhid ilim ifade etmez.¹⁷⁸

Ebû Zehre, “haber-i vâhidlerin akaitte delil sayılamayacakları görüşünü” cumhurun görüşü olarak aktararak şöyle demektedir; Cumhur, haber-i vâhidlerin ilim değil de zann ifade ettiğini kabul edince, onlarla teklifât-ı şer'îyyenin amel ile ilgili bölümlerinde amel etmeyi gerekli gördüler. Yine cumhurdan ekseriyeti teşkil eden grup, haber-i vâhidlerle hiçbir itikadi mesele ve hükmü ispata kalkışmadılar.¹⁷⁹ Koçkuzu haber-i vâhid'in akaid meselelerinde delil olarak kullanılıp kullanılmadığı hususunun teori ve pratiğe yönelik farklı yönleri olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre bu konuda sağlıklı bir sonuca ulaşabilmek için öncelikle “İslam inanç esasları madde madde belirlenmeli” ve “itikadi mezhepler,

¹⁷⁶ Koçkuzu, a.g.e, s.136.

¹⁷⁷ Koçkuzu, a.g.e, s.138.

¹⁷⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.139.

¹⁷⁹ Koçkuzu, a.g.e, s. 140.

fırkalar ve şahısların bu akait umdelerinin ispatında hangi hadisleri kullandıkları tespit edilmelidir.

Koçkuzu, “Asrımızdaki Değerlendirmeler” kısmında ise Mısır eski müftüsü Muhammed Abduh’un şunları söylediğini aktarmaktadır; Peygamberimizin nübüvveti, Allah’tan bazı haberler getirdiği, açıkladığımız gibi kat’î delillerle sabit olunca, onun verdiği haberi tasdik etmek ve getirdiklerine inanmak zorunlu hale gelir. Getirdikleri sözünden kastımız: Kur’ân ve sıhhat şartlarını taşıyan; tevâtürle naklolunan haberlerdir. İtikadi meselelerde haberlerde sarîh bir şekilde gelen her şeye iman etmek gerekir. Yoksa kat’î olan şeye zannî ile ziyade yapılamaz. Haber-i vâhîde gelince, kendisine bu haber ulaşan ve doğruluğunu kabul eden kimseye iman vacip olur. Bu haberler, mütevâtir haberler nev’inden değildir. “Binaenaleyh, imanında bunu tasdik etmemesi sebebiyle bir kişiye ta’n olunamaz.”¹⁸⁰ Muhammed Abduh’un talebesi olan ve fikirlerinin yayılmasına aracılık eden, Muhammed Reşit Rıza (1354-1935) bu meselede de hocasını izlemekte, şeytan ve vesvesesi ile ilgili bir açıklamasının sonunda şunları söylemektedir: “Bizce muhakkak olan husus şudur ki, Şeytanın Allah’ın ihlaslı kullarına ve bilhassa Peygamberlere karşı bir sultasının bulunmaması kat’îliği bilinen bir husustur. Fakat hadislerde gelen; bizim peygamberimizin şeytanının müslüman olması, kalbinde şeytânî şeylerin temizlenmesi gibi hususlar, zanna dayanan, zann yoluyla gelen haberlerdir. Çünkü bunlar haber-i vâhittirler.”¹⁸¹

Muhammed Ebû Zehv’e göre ise, iman meseleleri iki kısımda değerlendirilmelidir. “İslamın sıhhati kendilerine bağlı olan akait meseleleri ve imanın aslı, İslamın tahakkuku kendilerine bağlı olmayan prensipler. Birinci kısımda yer alan haber-i vâhidler genellikle o konudaki ayetleri destekleyen rivâyetler oldukları için hemen reddedilmemeli, ikinci kısımda yer alan haber-i vâhidlerde ise Kur’ân’a, mütevâtir sünnete, icmaa ve akl-ı sarihe uygun olma şartı aranmalıdır. Muhammed Ebû Zehv, haber-i vâhidleri delil olarak kabul etmeyenleri, onları inkar edenleri: Cehmiyye ve benzerleri, Mu‘tezile ve Hariciler olarak özetlemektedir.”¹⁸²

¹⁸⁰ Koçkuzu, a.g.e, s. 142.

¹⁸¹ Koçkuzu, a.g.e, s. 143.

¹⁸² Koçkuzu, a.g.e, s.144.

Koçkuzu, özet olarak

“Akaitte haber-i vâhidlerin delil olarak kullanılamayacağına dair olan kanaatin en fazla taraftar toplamış olan görüş” olduğunu, bu genel görüşün yanında haber-i vâhidleri delil olarak kullanan, haberler arasında bu hususta, mütevâtir ve âhad ayrımı yapmayan âlimler de bulunduğunu söylemektedir. Bu âlimler hadisin sağlam olarak Peygamberden; itimada şayan yollar ve şahıslar tarafından gelmesini esas almışlardır. Koçkuzu’ya göre “sağlam ve sahih olmak şartı, haberde aranan en mühim husustur.” Şüyûun ve şöhetin, inanç konusunda ölçü alınması her zaman doğru netice verecek güçte bir ölçü değildir. O akait meselelerini iki ana grupta değerlendirilmesinin gerekli olduğunu savunanlara da hak vermekte ve “bu kademelendirme, akait esaslarımız arasına sızan yanlış inanç esaslarını; akaitle belki de hiç ilgisi bulunmayan nesneleri de temizlemiş olacaktır”.¹⁸³ şeklinde kendi kanaatini açıklamaktadır.

Kitabın beşinci bölümü “Teşrîi Meselelerde Haber-i Vâhidlerin Değeri ve Hükümü” konusuna ayrılmıştır.

el -Âmidî’ye göre aklen haber-i vâhidle amelî câiz gören fikir, çoğunluğun yoludur. “Teabbüdü aklen câiz görenler, onunla amelin vücubu meselesinde ihtilafa düşmüşlerdir. Şer‘î ve amelî meselelerde delil oluşunu reddedenler arasında el-Kasani, İbn Davud ve Râfizîler bulunmaktadır”. el-Maverdi bu konuda şöyle demektedir: “el Esamm ve İbn Uleyye, din konularında ve Peygamberin sünnetine ait meselelerde haber-i vâhidleri kabul etmezler. Bunun dışındaki şer‘î delilleri kabul ederler”.¹⁸⁴ Koçkuzu bu iki şahsın bir takım konularda haber-i vâhidleri kabul eden açıklamaları bulunduğunu hatırlatmayı gerekli görmüştür.

İCMA İDDİALARI

“Haber-i vâhidlerle teşrîi meselelerde amel konusu müsbet düşünenler tarafından cumhurun fikri veya hakkında icma bulunan kanaat olarak takdim edilir.” Diyen Koçkuzu İbn Hazm’ın verdiği bilgi yönünden haber-i vâhidleri mütevâtirlere denk saydığına, ayrıca onunla amel etmenin vacip olduğunu

¹⁸³ Koçkuzu, a.g.e, s.146.

¹⁸⁴ Koçkuzu, a.g.e, s.150.

düşündüğüne yer vermektedir. Muhammed Ebû Zehre muhalifler arasında Şîileri de saymaktadır.¹⁸⁵

İcma'dan söz edenler

İbn Hazm (456-1063),

İbn Kudame (620-1223),

Fahredden er-Râzî (606-1210),

eş-Şevkânî (1250-1834) vb. ilim adamlarıdır.¹⁸⁶

Birtakım kaynaklar ise bu icma'dan söz etmekte, bazıları ise: Cumhur-ı müslimîn, sahâbe, tâbiîn, fukaha, muhaddisin, şeklinde zümre isimleri vererek müphem lafızlarla atıflar yapmaktadır.¹⁸⁷

Koçkuzu Haber-i vâhidle amele karşı olanları ise; Mutezilî kelam âlimleri, Kadere inanmamakla tanınan topluluk Rafıziler, yanlış olması çok kuvvetli bir fikre göre bir kısım Zahiriler, devlete başkaldırmakla tanınan Hariciler, el- Kasani, İbn Davud gibi bazı şahıslar, Cehmiyye ve Mürcie mensupları ve Şâfiî'nin münakaşaya girdiği zümre olarak sıralamaktadır.¹⁸⁸

Haber-i vâhidle amelin gerekliliğini ve reddini savunanların delillerini madde madde sıralayan Koçkuzu, neticede şu sorunun cevapsız kaldığına işaret etmektedir; “Ameli ve teşrî meselelerde haber-i vâhidleri delil saymayan bilgin, ibadet, muamele ve hukuki meselelerde tevâtürün yokluğunu da düşünürsek acaba neye dayanarak İslam toplumunda yaşamaktadır.” Burada insanın aklına önce iki, sonra da ona ek olarak bir tek husus gelmektedir:

1. her türlü haberi mütevâtir sayarak öylece kullanmak,

2. haber-i vâhid terimini, sadece tek kişinin naklettiği türdeki haberlere tahsis ederek, daha sonraki bilginlerin ıstılahını kabul etmemek,

¹⁸⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.151.

¹⁸⁶ Koçkuzu, a.g.e, s.153.

¹⁸⁷ Koçkuzu, a.g.e, s.153.

¹⁸⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.156.

Üçüncü bir ihtimal daha mevcuttur ki o da: “Teorideki bu menfî davranışı, pratikte sürdürmeyerek, sahihliğine inandığı bütün hadisleri kullanmak, onlarla amel ve teabbüd etmek.”

Kitaptaki 7. bölüm “Hadis Literatüründe Haber-i Vâhidler” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde muhaddislerin haber-i vâhidlere bakış açısını ortaya koymaya çalışan Koçkuzu, *Kütübü sitte* ve *el-Muvatta’* üzerinde yaptığı araştırmada haber-i vâhidlerle ilgili Buhârî’nin dışında hiçbir yerde bir kitap bölümüne veya bab başlığına rastlamadığını söylemektedir. Buhârî’nin *Sahîh*’inde *Kitabü’t-temenni’nin onuncu babı* “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Ezan, namaz, oruç diğer farzlar ve hükümlere dair olan ve tek doğru kişi tarafından Peygamberden rivâyet edilen haber-i vâhidin makbul olup kendisiyle amel olunacağına dair bab ve Cenâb-ı Hakk’ın fe lev lâ nefer âmin külli fırkatın... ayeti babı” adını taşımaktadır. Buhârî bu başlıktan sonra tek kişinin de tâife olarak adlandırılabilceğini Hucurat Suresi’nin 2. ayetine işaret ederek zikretmekte ve konuyla ilgili olarak açtığı beş babta yirmiye yakın hadise yer vermektedir. Aynî’ye göre bab başlığı haber-i vâhidlerin itikatta delil olamayacağının işaretidir. İbn Hacer ise sahâbe ve tâbiîn devirlerinde haber-i vâhidle amel meselesinin olumlu karşılandığını hatta bu konuda ittifak bulunduğunu aktarmaktadır.

Hadis usûlü kitapları ve haber-i vâhidler konusunda “eş-Şâfiî’nin *er-Risâle* adlı eserinde; örneklerle, tahlil ve hükümlerle işlediği mevzua dair, ilk usûl-i hadis yazarlarından er-Râmehürmüzî’de (360-917) bilgi bulamamaktayız.” Diyen Koçkuzu sonraki yazarlardan el-Hâkim’in (405-1014), eserinde bu konuyu işlediğini ancak onunda çeşitlerini açıklama çerçevesini aşmadığını belirtmektedir. İbnu Kesir ve İbnüs-Salah da hadis çeşitleri konusunda garîb ve azîz haberlere yer vermişlerdir.¹⁸⁹

“Kronolojik sırası içinde adından söz etmediğimiz ‘el-Hatib Bağdadi’nin *el-Kifaye fi ilmi’r-rivaye*’deki haber-i vâhidle ilgili babı, adı geçen zatların verdikleri bilgilerden çok farklıdır. Artık, senetlerle verilen kısa bilgiler yanında eserde yer yer açıklamalar da görülmektedir” diyen Koçkuzu, ihtilaflı bazı meselelerde de el-

¹⁸⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.169.

Hatib'in konuya temas ettiğini ve bu haberlerle amel taraftarı olduğunu nakletmektedir.¹⁹⁰

“Mezhep İmamları ve Haber-i Vâhidler” başlığı kitabın 8. Bölüm başlığıdır.

Akâit meselelerinde hangi haber-i vâhidlerin delil olarak kullanıldığının tespit edilmesi gerektiğini daha önce de dile getiren Koçkuzu fakihler için de fikhî konularda ne kadar haber-i vâhid kullandıkları sorusuna yapılacak yeni çalışmalarla cevap bulunması gerektiğini hatırlatmaktadır. Mezheplerin haber-i vâhid anlayışları müstakil araştırma konusu yapılabilir. Delil olarak kullanılan ayet ve hadislerin her iki grup tarafından da kullanılması, ayet veya hadisin manasının yorumlayana göre değiştiğini ortaya koymaktadır. Koçkuzu'ya göre nakledilen deliller yeniden gözden geçirilmeli, âlimin ön kabullerinin hür düşüncesinin önüne geçmesi gibi bir duruma yol açtığı unutulmamalıdır.¹⁹¹

1. Hanefilerde haber-i vâhidler

Koçkuzu bu bölümde dört büyük mezhebin ve Zâhirilerin kabul şartlarını incelemeye ve ortaya koymaya çalışmıştır. Onun değerlendirmesine göre eş-Şâfiî dışında konuyla ilgili doğrudan bilgi veren fakih görüşleri az sayıdadır. Rivâyetler kendisine ulaşmayan imamlar rey ve kıyasa başvursa da sahih rivâyetler bulduklarında görüşlerinden dönmüşlerdir.¹⁹²

İmâm-ı Âzam sünnete bağlılığını ifade etmekte ve sünneti dinin ikinci kaynağı olarak değerlendirmektedir. İbn Hazm “Ebû Hanîfe'nin bütün öğrencileri ve ashâbı, imamın nazarında, zayıf hadisin re'y ve kıyastan üstün olduğunda ittifak halindedirler” dese de bazı ilim adamları Ebû Hanîfe'nin haber-i vâhidleri kabul ederek kullanan ilk fakihlerden olduğunu söylemektedirler. Hz. Ömer'in fetvasını öğrenince kendi fetvasını değiştirmesi, sahih hadis kendisine ulaştığında da fetvasında değişikliğe gideceğinin işaretidir. Haber-i vâhidi delil ve kaynak olarak kullandığına dair pek çok rivâyet kendisine ve öğrencilerine isnad edilen müsnedlerde mevcuttur. Bazı âlimlere göre Ebû Hanîfe haber-i vâhidle amel etmek için birtakım şartlar ileri sürmektedir, ki bu şartlar şunlardır;

¹⁹⁰ Koçkuzu, a.g.e, s.169-170.

¹⁹¹ Koçkuzu, a.g.e, s.161-162.

¹⁹² Koçkuzu, a.g.e, s.173.

“1. Şeriatın bütün kaynakları araştırılmalı ve haber-i vâhid bunlardan hiç birine muhalif olmamalıdır.

2. Haber-i vâhidler Kur’ân’ı Kerîm’in genel hükümlerine aykırı hüküm taşımamalıdır.

3. Bunlar ister kavli ister fiili olsun, hiçbir sünnetle çatışmamalıdır.

4. Hiçbir memleket tahsisi yapmaksızın, sahâbe ve tâbiînden anane şeklinde miras kalan amele aykırı olmamalıdır.

5. Râvî, hatırlayamadığı hususlarda, yazısından istifade etmemeli, hafızasını esas almalıdır.

6. Râvî bizzat kendisi, rivâyet ettiği hadisin aksine bir uygulama ve davranış içine girmemelidir.

7. Sahâbe tarafından rivâyet edilen, birbirine muhalif hükme sahip iki ayrı haberden birisini tercih edip diğerini bırakmamalıdır.

8. Rivâyet edilen haber, metin veya senette bir fazlalık taşıyarak, emsali rivâyetler arasında münferit kalmamalıdır.

9. Rivâyet edilmekte olan haber-i vâhid belva-yı âm nevinden bir konu ile ilgili olmamalıdır.

Bu şartlar arasında, sahâbe ve tâbiînden olanların, o haber hakkında tenkitlerinin ve ta’ınlarının olmaması da bulunmaktadır.¹⁹³

Ebû Hanife’ye hafızasının bozukluğu, mürciî veya Cehmî olduğu, sahih hadis bulunmasına rağmen hadisi değil kıyası tercih ettiği şeklinde eleştiriler yöneltilmiştir. Bu sebeplerden dolayı da Buhârî ve Müslim’in kendisinden hadis rivâyet etmedikleri iddia edilmektedir. Ebû Zehv, Ebû Hanife’nin Kur’ân ve sünneti çok iyi bilen bir imam olduğu konusunda ümmetin icmâi olduğunu, hadis uydurma faaliyetlerinin yoğun bir şekilde sürdürüldüğü dönemde hadisleri tenkit konusunda titiz davranmasının normal sayılması gerektiğini Buhârî ve Müslim’in sadece onun değil daha pek çok kimsenin de hadislerini kitaplarına almadıklarını söyleyerek imamı savunmaktadır. Muhtemel bazı te’villerle haber-i vâhidle ameli terk etmesi ilk defa onun ortaya koyduğu yeni bir uygulama değildir.

¹⁹³ Koçkuzu, a.g.e, s.175.

Heysemî Ebû Hanîfe'nin kıyası tercih etme sebeplerini imamın olay ve hadis hakkında bilgi sahibi olmaması, olayla ilgili haberlerin imamın belirlediği sahihlik şartına uygun olmaması, haberin kıyasa muhalif olması, râvînin fakih olmaması, haberin Kur'ân'ın umûmuna ve meşhur sünnete muhalif olması, haberin hadler ve kefaretle ilgili olması, hadislerle ilgili fikir ayrılıkları bulunması olarak sıralanmaktadır. Koçkuzu bu değerlendirmelerden hareketle imamın hadisleri delil olarak kullandığını ancak hadis seçiminde titizlik gösterip özel metot ve düşünce tarzına uymayan hadisleri kullanmadığı sonucuna ulaşmaktadır.¹⁹⁴

2. Mâlikilerde haber-i vâhidler

İmam Mâlik haber-i vâhidlerin ilim ifade ettiklerini hatta zan değil kat'î bilgi oluşturduklarını savunmakla birlikte garip hadisleri kabul etmemekte ve haber-i vâhidlerle kayıtsız şartsız amel edilemeyeceğini belirtmektedir. İmamın belirlediği şartlara uymamak ve şer'î kesin hükümlere muhalefet haber-i vâhidlerle amel etmeme konusunda belirleyici olmuştur.

Koçkuzu, Sıddıkî'nin İmam Mâlik'in kıyası haber-i vâhiden üstün tuttuğu kanaatında olduğunu söylemektedir. Hadis-kıyas meselesinde farklı bir fikre sahip olan İmam Mâlik hadisler içinde mürsel ve munkatı olanları kıyasa tercih etmekte, “Medine halkının icmâını delil olarak haber-i vâhiden daha kuvvetli görmektedir”.¹⁹⁵

3. Şâfiîlerde haber-i vâhidler

İmam Şâfiî'nin *İhtilâfû'l-Hadis* ve *er-Risâle* adlı eserleri haber-i vâhidlerle ilgili önemli bilgiler içermektedir. Kitab ve sünneti neredeyse eşdeğer bilgi vasıtaları olarak gören Şâfiî Peygambere itaati Allah'ın emrettiğini hatırlatmakta ve Allah Resulü'nün hüküm koyma yetkisinin bulunduğu onun sözü ve sünnetinin yanında hiç kimsenin sözünün delil ve hüccet olamayacağını söylemektedir. *er-Risâle* adlı kitabının *el-Hüccetu fî tesbîti haberi'l-vâhid* adlı bölümünde haberin taksimini yaparak haber-i vâhidin dindeki yeri ve değerini anlatmakta ve bu konuda ashâb ve tâbiîn tatbikatlarını sıralamaktadır. Ona göre ilim âmme ve hâssa olmak üzere iki kısımdır. İlk kısım Allah'ın kitabında ve Resulün sünnetinde mevcut herkesin üzerinde ittifak ettiği genel bilgilerdir. İlm-i Hassa ise hakkında ayet ve

¹⁹⁴ Koçkuzu, a.g.e, s.176-178.

¹⁹⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.180.

sünnet bulunmayan olsa da fakihlerin haber-i vâhid olarak adlandırdıkları şeylerdir. Haber-i hassanın sabit olması için tek kişinin tek kişiden nakli suretiyle Hz. Peygambere veya haberin kendisinde son bulduğu kişiye ulaşma şartı aranır. İmam Şâfiî'nin haber-i vâhidi dinde delil olarak kullanabilmek için ileri sürdüğü şartları şunlardır;

“1. Bu haberi rivâyet eden kişi, dininde kendisine güven duyabileceğimiz birisi olmalıdır.

2. Bu zat rivâyetlerinde dürüstlikle, sıdk ile tanınmalı öylece maruf ve meşhur olmalıdır.

3. Rivâyet ettiği haberin manasını anlamış, medlûlünü kavramış olmalıdır.

4. Naklettiği hadisteki lafızlar arasında meydana gelebilecek ve manayı bozacak değişiklikleri bilebilmelidir.

5. O Naklettiği hadisleri hafızasından rivâyet etmeli, lafız olarak vermeli, mana olarak nakletmemelidir.

6. Eğer hafızasından tahdis ediyorsa, hadisi ezber etmiş olmalıdır.

7. Eğer kitaptan rivâyette bulunuyorsa, kitabını ezber etmiş olmalıdır.

8. Rivâyetinde, başka râvîlerle ortak ise, aynı şeyi rivâyet ediyorlarsa, onlarla uyuşma halinde olmalıdır.

9. Rivâyetinde sahtekarlıktan, tedlisten uzak olmalıdır.”

İmam Şâfiî sayılan bu durumlarda haber-i vâhidi kıyastan üstün tutmuş ve kıyasa tercih etmiştir.¹⁹⁶

İmam Ahmed b. Hanbel'den haber-i vâhidler konusunda iki görüş nakledildiğini bunlardan birine göre imamın haber-i vâhidlerin ilim ifade ettiği görüşünde olduğunun anlaşıldığını söyleyen Koçkuzu, Zahirilerin özellikle İbn Hazm'ın konuyla ilgili görüşlerini de aktarmaktadır.

Kitaptaki 9. Bölüm itikadî ve siyasi fırkaların haber-i vahidle ilgili görüşlerine ayrılmıştır. Mu‘tezile, Şia ve Hâricilerin haber-i vâhid anlayışları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

¹⁹⁶ Koçkuzu, a.g.e, s.180-184.

MU‘TEZİLENİN FİKİRLERİ

Mu‘tezile mezhebinin önemli âlimlerinin çoğu hadis ve sünneti iyi bilen kimselerdir. el-Hayyât (ö.290/902), Ebu’l-Huzeyl el-Allâf (ö.235/849) ve Ebû Ali (ö.303/916) ise haber-i vâhidle amel edilemeyeceğini savunurlar. Mu‘tezilenin son temsilcilerinden Ebû’l-Huseyn el-Basrî’nin görüşlerinde ise belli bir yumuşama sezilmektedir. Ona göre haber-i vâhidlerin muhtevalarını tasdik konusunda ümmetin âlimleri ittifak ettiklerinde ve doğruluğuna hükmettiklerinde bu haberlerin doğruluğuna kanaat getirmek gerekir. Çünkü İslam toplumu hatada birleşmez, birleşmemelidir. el-Basrî’ye göre çoğunluk haber-i vâhidin ilim gerektirmediği kanaatine sahiptir. Ona göre gerekli şartları taşıyan haber-i vâhidle amel edilir. Ebû Ali haberde iki râvîyi şart koşarken el-Basrî böyle düşünmemekte ancak haber-i vâhidlerle ameli ibadetler konusunda caiz görürken itikat konusunda caiz görmemektedir.

Koçkuzu, Talat Koçyiğit’ten naklen, kelamcıların sahih de sakim de olsa rivâyet edilen haberlere güvenmediklerini, kendi prensiplerine uygun olan rivâyetleri delil olarak kullandıklarını, kendi görüşlerine uymayan ayetleri te’vile, hadisleri redde kalkıştıklarını, aslında onların Kur’ân ve hadisi kaynak olarak almayıp başka kaynaklardan edindikleri bilgilerle Kur’ân ve hadisleri uzlaştırma yoluna gittiklerini aktarmaktadır.¹⁹⁷

ŞİA’NIN FİKİRLERİ

Hiz. Ali’ye bağılılıklarıyla dikkat çeken Şia, Hiz. Ali karşısındaki ashâbı karalamakta ve Ehl-i beyt’ten ve Hiz. Ali’yi destekleyen ashaptan başkasından hadis almayı hoş karşılamamaktadırlar. Şia’nın çoğunluğu sünneti dinde delil olarak kabul ederler. Ancak bu sünnet kendilerine benzer kimselerden gelen kendilerinin belirlediği şartlara sahip olan özel bir sünnettir. İmamlarının sözünü “Kur’ân ve mütevâtir sünnet hükmünde” kabul eden Şia Ahbâriyye ve Usûliyye şeklinde iki ana kola ayrılmaktadır. Usûlilere göre sünnet masumun söz, fiil ve takrirleridir.

Ebû Ca‘fer et-Tûsî haber-i vâhidin makbul olduğunu ve onunla amelin caiz olduğunu söylerken, Seyyid Murtaza ve talebelerine göre haber-i vâhid ilim ifade etmez ve onunla amel edilmez. Haber-i vâhidle ameli kabul edenler râvînin baliğ,

¹⁹⁷ Koçkuzu, a.g.e, s.192-201.

akıllı, adalet ve zabt sahibi ve iman üzere olmasını şart koşarlar. İmanla kasdedilen isnâaşeriyye'den olmaktadır.¹⁹⁸

Son dönem Usûl âlimleri haber-i vâhidi sahih, hasen, müvessak ve zayıf olarak 4 grupta incelemektedirler. Sahih haberle adalet sahibi bir imamî vasıtasıyla masuma ulaşan haber kasdedilir. Hasen olan haber memduh bir imamî vasıtasıyla masuma ulaşır. Müvessak haber ise râvîlerin içinde imamî olmadığı halde adalet sahibi bir kimsenin bulunduğu haberdur. Yukarıdaki şartları taşımayan, cerhedilen veya meçhul râvîlere sahip olan haber ise zayıftır.

Şia'dan bazıları kendilerine muhalif olanların rivâyetlerini kabul etmezken, muhaliflerin rivâyetleri bir imamî tarafından mevsuk ve Memduh olarak zikredildiğinde almakta bir sakınca görmezler.

Muhammed Ebû Zehrâ Şia içinde haber-i vâhidleri kabul eden görüş mensuplarının râvînin kendi masum imamlarından birinden rivâyetini şart koştuklarını, haber masum imam yoluyla değil de başka bir yolla geldiğinde ise mütekaddimun İmamiyye mensuplarının bu şekildeki haber-i vâhidi reddettiklerini belirtmiştir. Ancak cumhura göre ise bu şekildeki haber-i vâhidlerin de delil alınıp kullanılabileceğini söylemektedir. Koçkuzu haber-i vâhidi kabul ve reddedenlerin delillerini sıralamakta ve Zeydîlerin ise Şia içinde daha mutedil bir zümre olduğunu söylemektedir. Zeydîler fıskı sabit olanlar dışında bütün Müslümanları udûl olarak kabul ederek İmâmiyye'den ayrılırlar. Şia'nın elde mevcut olan hadis kitapları incelendiğinde bu kitaplarda yer alan rivâyetlerin çoğunun Hz. Peygamberden değil masum kabul ettikleri rivâyetlerin sözlerinden oluştuğu görülmektedir.¹⁹⁹

Hâricîler de Şia gibi kendi imamları ve âlimleri dışında yer alan kimselerin rivâyetlerine güvenmemekte sünnetin kendi reisleri ve başkanları vasıtasıyla gelmesini şart koşmaktadırlar. Zaten Hâriciler Kitâb ve sünneti iyi bilen kimseler de değildirler. "Allah'ın Kitabı bize yeter" diyerek sünneti tanımayanları olsa da yalan söyleyenleri kafir kabul etmeleri sebebiyle bazı hadisçiler onlardan hadis almakta bir sakınca görmemişlerdir. Özetle Hâricîlerin de Haber-i vâhidi kabul etmedikleri söylenebilir.²⁰⁰

¹⁹⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.201-203.

¹⁹⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.201-212.

²⁰⁰ Koçkuzu, a.g.e, s.212-214.

10. bölümde Kur'ân-ı Kerîm'in Kıraatı ve haber-i vâhid, 11. Bölümde usûl-i fıkıh meseleleri ve haber-i vâhidler konusunu işleyen Koçkuzu sonuç olarak Hz. Peygamber'in dinde ikinci şârî oluşuna ve sünnet ile vahiy arasındaki münasebete dikkat çekmekte Allah'ın Rasulüne itaat edilmesi gerektiğini emrettiğine işaret etmektedir. Haberlerin mütevâtir ve âhad olarak ikiye ayrıldığını ve âhad haberlerin mütevâtirden kat kat fazla olduğunu vurgulamakta haber-i vâhidle amel noktasında farklı görüşler bulunduğu dikkat çekmektedir. Âlimlerin çoğunluğu itikat konusunda haber-i vâhidleri delil olarak kabul etmemektedir. İbadetler konusunda ise haber-i vâhidlerle, her mezhebin ileri sürdüğü birtakım şartlar bulursa da amel edilir. Haber-i vâhid konusunda bab açan tek Kütübü Sitte musannifi Buhârî'dir. İlk usûl kitaplarında konuyla ilgili bilgiye rastlanmazken, sonraki kitaplarda konuya genel olarak yer verildiği görülmektedir. Konu teferruatlı bir şekilde fıkıh usûlcüleri tarafından ele alınıp incelenmiştir. Haber-i vâhidler aleyhindeki görüşlerin çoğu Mu'tezile'ye ve siyasi fırkalara aittir.

Haber-i vâhidlerin pek çok âlim tarafından kıyastan üstün tutulduğunu belirten Koçkuzu, "Vaîd ifade eden yerlerde, şer'î ceza meselelerinde, hadlerde, Allah'ın ve kulların haklarında delil olarak kullanılan haber-i vâhidlerin hadiste ve ricâl tenkidinde de geçerli olduğunu söylemektedir. Haber-i vâhidle icmâ tesbiti ise ihtilaflıdır. Özetle Hz. Peygamber'den nakledilen haber-i vâhid olarak kabul edilen bütün menkûlât "İslam Dininde kuvvetli bir delil ve bilgi kaynağıdır."

Ali Osman Koçkuzu eserle ilgili önsözde şu bilgileri vermektedir "Çalışmamızın doğrudan konusuna temas etmeyen iki bölümü tezimizden çıkarmış bulunmaktayız. Bunlar, ikinci elden almış olduğumuz, 'oryantalistler ve Hadis konusuyla, 'yakın zamanlarda haber-i vâhidler üzerinde yapılan makale ölçüsünde çalışmalardır."²⁰¹ Bu yönüyle konu dışı herhangi bir unsur bulunmamaktadır diyebiliriz. Çalışmada zikri geçen Arapça metinler kitabın sonunda ayrıca verilmiştir. Eser 271 sayfadan oluşmaktadır.

3.1.2. Hadiste Nâsih- Mensûh Meselesi

Hadiste Nâsih- Mensuh Meslesi adlı kitap Ali Osman Koçkuzu tarafından doktora çalışması olarak hazırlanmıştır. Nesh konusundaki genel çerçeve verildikten sonra konuyla ilgili dört kitaptan örnekler sıralanmış ve ulemanın neshe

²⁰¹ Koçkuzu, a.g.e, s.10.

bakışı ve nesh konusunda oluşan kanaatler ortaya konulmuştur. 1985 yılında birinci baskısı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları'ndan çıkan eserde konu iki bölüm halinde işlenmiştir.

Peygamberimiz beşer olmakla birlikte²⁰² vahye uyan ve vahyi müminlere tebliğ etmekle görevlendirilen son elçidir.²⁰³ Bununla birlikte insanlara tebliğ ettiği vahyi açıklamış, insanları bu yeni dine davet etmiş ve bu konuda karşılaştığı tüm sıkıntılara göğüs germiştir. Gönderildiği topluma ilâhî mesajı örnek olup öğretmiş ve içinde yaşadığı toplumu kötülüklerden arındırmış, iyiliklerde yarışan ideal bir toplum haline getirmeye çalışmıştır.²⁰⁴ Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'e teşrî' yetkisi de verilmiştir. Buna bağlı olarak Hz. Peygamber haram ve helal kılma yetkisine sahip bir kanun koyucudur.²⁰⁵ “Onlar aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükme, nefisleri hiçbir darlık duymadan, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.”²⁰⁶, “Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi yasak ettiyse, ondan da uzak durun.”²⁰⁷ vb. âyetler ve Erike hadisinde geçen “Allah Resulü'nün haram kıldığı şeyler, muhakkak ki Allah'ın haram kıldığı şeyler gibidir”²⁰⁸ sözleri, Hz. Peygamber'in teşrî' yetkisine işâret etmektedir. Onun koyduğu kuralların Kur'ân âyetlerine ters düşmesi düşünülemez. Hz. Peygamber'in teşrî' yetkisini kabul etmeyenler çoğu kere kendi akıllarını Peygamber aklının önüne geçirmişler, bu da dinde birtakım karışıklıklara sebep olmuştur.²⁰⁹

Sahâbe ve tâbiûn dönemlerinde “Kitap ve Sünnet” kanun koymada iki ana kaynak olarak kabul edilmiş, hadise ve sünnete ciddî itirazlar yöneltilmemiştir. İmam Şâfiî'nin yaşadığı hicrî 2. asırdan itibaren sünnete itiraz edenler üç grup olarak sınıflandırılabilir: Vahiy yoluyla gelen Kur'ân ile insanlar tarafından sözlü olarak nakledilen ve daha sonra yazıya geçirilen hadisin birbirine denk kabul

²⁰² el-İsrâ 17/93-94-95; el-Kamer 54/24.

²⁰³ el-En'âm 6/50-56-106; Yûnus 10/109.

²⁰⁴ Mehmet Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), s.31-32.

²⁰⁵ el-A'râf 7/157.

²⁰⁶ en-Nisa 4/36.

²⁰⁷ el-Haşr 59/7.

²⁰⁸ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Dımeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), “Sünnet”, 6; *Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre* (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), “İlm”, 60; *Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), “Mukaddime”, 2.

²⁰⁹ Ali Osman Koçkuzu, *Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), s.28-29.

edilemeyeceğini savunanlar, Kur’ân âyetlerinde geçen bir konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber’in söylediği hadislerin kabul edilmesi gerektiğini söyleyenler ve haber-i vâhidlerin kabul edilemeyeceğini iddia edenler.²¹⁰ İmam Şâfiî “*er-Risâle*” ve “*el-Ümm*” adlı eserlerinde sünnetin otoritesini yok sayanların görüşlerini haber vermekte ve bu iddiaları reddeden deliller nakletmektedir.²¹¹

Hadislerin mütevâtir, meşhûr ve âhâd şeklinde sınıflandırılması²¹² özellikle Mu‘tezile ve Şî‘a’nın başını çektiği ehl-i bid’at fırkalarının sünnete itirazlarını kolaylaştırmıştır. İtirazların ana noktasını ise haber-i vâhidler oluşturur. Başta dört mezhep imamı olmak üzere, Cüveynî (ö. 478/1085), Gazzâlî (ö. 505/1111) vb. İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre haber-i vâhidler amelî konularda delil olarak kabul edilirken, itikâdî konularda delil olamazlar. İbn Hazm (ö.456/1064) başta olmak üzere Zâhirîler, İbn Teymiyye (ö.728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ve bir rivâyete göre Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) Hz. Peygamber’in hayatından örnekler vererek sahih haber-i vâhidlerin amelî konularda olduğu gibi itikâdî konularda da ilim ifâde edeceğini söylemektedirler. Son dönem âlimlerinden Ahmed Muhammed Şâkir (ö.1958) ve Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî de (ö.1999) de aynı kanaate sahiptirler. Şevkânî (ö.1250/1834) ve Muhammed Zâhid el-Kevserî’nin (ö.1952) de aralarında bulunduğu bazı âlimler ise itikâdî konularda haber-i vâhidi kabul etmek için birtakım şartlar ileri sürmektedirler.²¹³ Haber-i vâhidleri delil kabul etmeyen Mu‘tezile mensuplarının birçok itikâdî meselede âhâd hadisleri mütevâtir kabul ederek kullanmaları bu fikirlerinde çok da tutarlı olmadıklarını ortaya koymaktadır.

Ali Osman Koçkuzu’ya (ö.2021) göre sünneti anlama noktasında iki ana grup söz konusudur. Bu gruptan birisi sünneti hayat düsturu olarak kabul edip din ve dünyasını bu kurallara göre düzenlemeye çalışmakta, diğer grup ise kendi fikrini hükümran kılmak için sünnetin otoritesini sorgulamakta ve eksikliğini bulmaya çalışmaktadır. Birinci grup nesh meselesini Hz. Peygamber’in son tatbikatını öğrenip hayatına geçirmek için incelerken, diğer grup nesh konusundaki

²¹⁰ Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, s. 40.

²¹¹ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, trc. Abdülkadir Şener-İbrahim Çalışkan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), s.125-142.

²¹² Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Kâvâidü’t-tahdîs min fûnûn-i mustalahi’l-hadîs*, thk. Muhammed Behcet el-Baytar (Kâhire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1380/1961), s.146-147.

²¹³ Mehmet Özşenel, “İtikadi Konularda Haber-i Vâhidin Delil Olma Meselesi ve Kevserî’nin Konuya Bakışı”, *Dîvân Dergisi* 37 (2014/1), s.174-175.

tartışmaları kendisine delil olarak kabul etmektedir. Mensûhu kabul etmeyen bu kimselerin nâsîh ile de işi yoktur.²¹⁴

Hiz. Peygamber'in yaşadığı çağda ve onun vefatını takip eden ilk dönemlerde ilim kelimesiyle öncelikle hadis ilmi anlaşılmış²¹⁵ ve Hiz. Peygamber'den nakledilen tâlimatların tamamı sünnet kapsamında değerlendirilmiştir.²¹⁶ Hiz. Peygamber'in gözetiminde yetişen sahâbîler ilmi amel edip yaşamak için öğrenmişler ve her türlü problemlerini çözme konusunda Kur'ân ile birlikte hadise de müracaat etmişlerdir. Sorularını bizzat Hiz. Peygamber'e yöneltip cevapları bizzat Hiz. Peygamber'den dinlemişler, kendileri Hiz. Peygamber'in yanına gelemediklerinde o gün olan biteni arkadaşlarından sorup öğrenmişlerdir.²¹⁷ Kur'ân'ı ve sünneti ve bu iki kaynak çerçevesinde oluşan İslâmî tatbikatı sahâbeden öğrenen tabiûn devrinde de Hiz. Peygamber'i görmek ve bizzat Hiz. Peygamber'e sorup öğrenmek mümkün olmasa da sünnete bağlılık aynen devam etmiştir. Farklı ilim merkezlerinin, sahâbeden meşhur olan kimselere izâfe edilen mekteplerin oluşması ilmî merkez ve ekollerde farklı tatbikatların ortaya çıkmasına sebep olmuş, uygulamada ufak farklılıklar göze çarpsa da Şî'a ve Mu'tezile gibi ehli bid'at fırkalar dışındaki büyük çoğunluk sünneti yok saymayı hiçbir zaman düşünmemiştir.²¹⁸ Sünnetin Müslümanların hayatına hâkim olması gerektiğini savunan ve Hiz. Peygamber'in uygulamalarını doğru bir şekilde öğrenip öğretmeye çalışan ilim adamları ise iki zümrenin suçlamalarına maruz kalmaktadırlar. Birinci grup; aydın olduklarını iddia ettikleri halde dini tanımamakta, nakil taraftarı herkesi bağınaz olarak yaftalamakta ve aklın öngördüğü her şeyi engellemekle itham etmektedir. İkinci grup ise; İslâmî ilimler konusunda bilgi sahibi olmakla birlikte bu bilgilerini güncelleştirmemekte, yeni izah tarzlarına karşı çıkmakta, sünneti her konuda kaynak olarak görmeye devam edenleri mezhepsizlikle suçlamaktadır.²¹⁹

²¹⁴ Koçkuzu, a.g.e, s. 45.

²¹⁵ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), *Câmiu beyânî'l ilm ve fazlih*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Zühayrî (Demmam: Dâru İbni'l-Cevzi, 1414/1994), 1/ s.1-62.

²¹⁶ Şâtîbî, İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât* (Huber: Dâru İbn Affân, 1417/1997), 4/289.

²¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* (Dîmeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002), "İlim", 27, "Mezâlim", 25; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Nazar b. Muhammed el-Faryâbî (Riyad: Dâru Taybe, 1427/2006), "Talak", 34.

²¹⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.49.

²¹⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.57.

Hız. Peygamber sonrası dinin öğrenileceği kaynaklar Kitab-Kur'ân, hadis-sünnet, sahâbenin uygulamaları ve fetvalarıdır. Kur'ân ve sünnete dayalı olarak gerçekleştirilen icmâ ve kıyas gibi metotlarla yeni meseleler çözüme kavuşturulmuştur. Geliştirilen bu yeni metotlar kimileri tarafından sünnetle amel etmekten uzaklaşma, “rey ve şahsî ictihad”a göre dinde hüküm koyma olarak değerlendirilmiş²²⁰ ve bu tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir. Fikhî mezhepler içerisinde rey taraftarı olmakla suçlanan Ebû Hanîfe bile, hadis konusunda kendisini tenkit edenlerin itiraflarına göre sahih olan hadisi daima kıyas ve reyden üstün tutmuştur. Haber-i vâhidlerle amel etmek için birtakım şartlar ileri sürse de diğer mezhep imamları gibi “hadisin sıhhati sabitse benim mezhebim odur” demektedir. Kendisinden hüküm çıkardığı hadisleri toplayan, konuyla ilgili sahâbe ve tabiûnun rivâyetlerinin de sıralandığı *Müsned* adlı çalışma onun Kur'ân'dan sonra sahih hadisi temel delil olarak kabul ettiğini göstermektedir.²²¹

Müntesibi kalmamış veya zamanımıza kadar varlığını sürdürmüş fikhî mezheplerin metodu “meselelere hadis çerçevesinde düşünerek bir çözüm yolu aramaktır.” Fakih Kur'ân'ı iyi bildiği gibi hadisi de sünneti de iyi bilen bir kimse olmak zorundadır. Mezhep imamları kendi vardıkları sonucu mutlak manada uyulması gereken görüş olarak kabul etmemişler, zaman zaman kendileri de önceki görüşlerine muhalif olan yeni sonuçlara ulaşmışlardır. Mezhep bağılılarının kendi imamlarının görüşünü mutlak doğru olarak kabul etmesi, zamanla düşünce dünyasında bir tıkanmayı da beraberinde getirmiş ve bu husus sünnetle amel konusunu menfî şekilde etkilemiştir. Bunun yanı sıra cahil kimselerin hadis konusundaki bilgisizlikleri ve hadisle ameli zor bir iş olarak değerlendirmeleri de Müslümanların hadisle amelden geri durmalarına sebep olmuştur.²²²

Hadiste nâsih-mensûh meselesinin de hadisle amel etmekten uzaklaşma konusunda olumsuz bir rol oynadığı görölmektedir. Nesh konusunda kullanılan

²²⁰ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadis*, thk. Muhammed Muhyiddin el-Esfer (Beyrut-Katar: el-Mektebü'l-İslâmî-Müessesetü'l-İşrâk, 1419/1999), s.193-205.

²²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Menâkibul-imam Ebî Hanîfe*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Haydarabad: Lecnetü İhyâi'l-Meârifî'n-Nu'mâniyye, 1408), 30; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 1/68. Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Ünal, “Ebû Hanîfe ve Hadis”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (2002), 75-81; İbrahim Hatiboğlu, “Müsned”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/ s.101-103.

²²² Koçkuzu, a.g.e, s.57-58.

şahsî metotlar ve neshi tespit etme konusunda farklı anlayışların ortaya çıkması müçtehit imamların nesh konusunda farklı kanaatlere sahip olmaları sonucunu beraberinde getirmiştir. Bir âlim, üzerinde ihtilaf edilen bir meseleyi “Bize göre burada nesh vardır” diye değerlendirirken, diğer bir âlim aynı meselede nesh olmadığını savunmakta ve meseleyi farklı metotlar kullanarak çözüme kavuşturmaktadır. Bazıları da nesh ihtimali bulunan konularda bilmeyen kimsenin hata edebileceği düşüncesiyle bu konulardan uzak durmayı tercih etmişlerdir. Koçkuzu’ya göre Müslümana düşen bu gerekçelerle hadiste nâsih-mensûh kapsamına giren konulardan uzak durmak değil hadisleri şerhleriyle ve açıklamalarıyla okuyup anlamaya ve en son tatbikatı öğrenmeye çalışmaktır.²²³

Nesh konusu hadis ilminde olduğu gibi tefsir ve özellikle fıkıh ilminde de ele alınan bir konudur. Neshe açıkça işaret eden âyetler olmakla birlikte²²⁴ Kur’ân’da nesh olup olmadığı, hangi âyetlerin nâsih-mensûh kapsamına girdiği âlimler arasında tartışma konusudur. Neshin söz konusu olmadığı âyetlerde nesh iddiası dile getirilmiş, tahsîs, takyîd ve istisnâ gibi meseleler nesh olarak değerlendirilmiş, âyetin iniş sebebi gibi neshi tespiti yardımcı olacak unsurlar gözden kaçırılmış, mübalağalı değerlendirmeler yapılarak nesh vakaları abartılmıştır.²²⁵ Koçkuzu’ya göre fıkıh ilmi için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Fıkıh Usûlü eserlerinde nesh meselesi hem müstakil bölümler açılarak hem de icma, teâruzu’l-ahbâr, tercih vb. konularda sık sık atıf yapılan bir konu olmuştur. Fakihlerden bazıları, Hz. Peygamber’den gelen farklı rivâyetleri ve en son tatbikatı arama yerine kendi reylerine dayanarak meseleleri açıklamakla itham edilmişlerdir.²²⁶ İhtilâfü’l-Hadis kapsamında değerlendirilen rivâyetlerde çözüm yolları sıralamasının âlimlere göre değişiklik göstermesi²²⁷ meselelerin çözümü hususunda neshe öncelik verenlerle diğerlerinin nâsih mensûh kapsamında değerlendirdiği rivâyetleri farklılaştırmıştır.

İlk hadis usûlü eseri olarak kabul edilen ‘*el-Muhaddisu’l-fâsıl*’da nesh konusuna yer verilmemiş, Hâkim en-Nîsâbü’rî ‘*Kitabu Ma’rifeti ulûmi’l-hadîs*’ adlı eserinde 21. nev’de nesh meselesini örneklerle işlemiştir. Hatîb el-Bağdâdî’nin ‘*el-*

²²³ Koçkuzu, a.g.e, s.58.

²²⁴ el-Bakara 2/106; en-Nahl 16/101.

²²⁵ Abdurrahman Çetin, “Nesh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/ s.579-581.

²²⁶ Koçkuzu, a.g.e, s.51.

²²⁷ İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 6. Baskı, 2013), s.179-180.

Kifâye’ adlı eserinde nesh konusuna yer verilmezken, İbnü’s-Salâh *‘Ulûmül hadis*’inde ‘Ma‘rifetü nâsihi’l-hadîs ve mensûhih’ başlığıyla nesh ilmini tanıtip zor bir ilim dalı olduğundan bahsetmiştir.²²⁸ Nevevî ve Suyûtî eserlerinde nesh meselesine yer veren, nâsih ve mensûhu bilme ve tanıma yollarından bahseden âlimlerdir. Fıkıh usûlcüleri işin nazârî yönü üzerinde dururken hadis usûlcülerinin tatbikata ve uygulamaya ağırlık vermeleri dikkat çekicidir. Fetvâ verecek konumda olan kimselerin nâsih ve mensûhu bilmesi de bir gereklilik olarak kabul edilmiştir.²²⁹

Ali Osman Koçkuzu’dan önce Talat Koçyiğit’in ‘Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi’ adlı makalesi hariç tutulacak olursa nesh ülkemizde konusunda herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Koçkuzu neshin, ameli engelleyen, Hz. Peygamber’in risâletini gölgeleyen bir konu olmadığını ispat etmek için, nesh konusunda yazılan 4 kitaptaki örnekleri araştırarak hadiste nesh konusunda mübalağalı rakamlara ulaşıldığını tespit etmiştir. Biz bu bölümde nesh konusunu ana hatlarıyla vermeye ve Ali Osman Koçkuzu’nun ‘Hadiste Nâsih ve Mensûh Meselesi’ kitabını inceleyerek hocanın nesh konusundaki kanaatlerini tespit etmeye çalışacağız.

1. Nesh Kelimesinin Anlamı ve Tarihi Süreci

Sözlükte nesh; “Bir kitabı harfî harfine kopyalamak, bir şeyin başkasıyla değiştirilmesi, bir şeyi olduğu gibi nakletmek, ref‘, izâle” manalarına gelir.²³⁰ “Biz bir âyetin yerine başkasını getirdiğimiz zaman...”²³¹ âyetinde neshin değiştirme manası, “Biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik.”²³² âyetinde kopyalayıp kaydetmek, “Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şey katmaya çalışmasın. Fakat Allah, şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder.”²³³ âyetinde gidermek, iptal etmek, “Musa, öfkesi yatışınca levhaları aldı. Onlardaki yazılarda Rablerinden korkanlar için hidâyet ve rahmet hükümleri vardı.”²³⁴ âyetinde nüsha anlamı vardır. Bakara ve Hac surelerinde geçen âyetler neshin ıstılâhî tarifini etkilemiş, ıstılâhî olarak da

²²⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.83-85.

²²⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.59.

²³⁰ Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *Tâcû’l-Arûs* (İskenderiye: Dârü’l-Hidâye, t.y.) 2/282; Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1992), 3/61; Seyyid Şerîf Cürcânî, *et-Ta’rifât* (Beyrut; Darü’l-Kütübi’l-İlmiye, 1985), s.309.

²³¹ en-Nahl 16/101.

²³² el-Câsiye 45/29.

²³³ el-Hac 103/52.

²³⁴ el-A‘râf 7/154.

neshin pek çok tarifi yapılmıştır. Sahâbe döneminde nesh, takyîd, tahsîs ve istisnâ ile birlikte değerlendirilip daha geniş bir anlam ifade ederken, sonraki dönemlerde bu geniş anlam daraltılmış, bazı ilim adamları neshe intihâ ve tebdîl beyânı, bazıları hitâb, bazıları ise sonraki bir şer'î delil ile evvelki hükmün kaldırılması anlamını vermişlerdir.²³⁵

Hanefî Hukukçularından Cessâs (ö.370/981) neshi “Nesh, bizim takdir ve teveccühümüzde bekâsı caiz olan hükmün müddetini beyandır. Böylelikle, bizim için o hükmün müddetinin bu sınıra kadar olduğu ve bundan sonra o hükmün artık murat edilen olmaktan çıktığı belli olur.” şeklinde tarif etmektedir. Mütakallimûn usûlcülerden Gazzâlî (ö.505) ve Râzî (ö.606) nesh tarifine “hitâb” lafzını ilave etmişlerdir. Gazzâlî ve Râzî neshi “Önceki hitapla sabit olan hükmün, daha sonra gelen hükümle ortadan kalktığına delalet eden hitaptır.” diye tanımlamakta ve bu tanımlâ aklın değil nassın neshedici olduğunu kabul etmektedirler.²³⁶

Şâtîbî (ö.790/1388) ‘*Muvâfakât*’ında “mütakaddimûn” dediği hicrî üç asır içinde yaşayan âlimlere göre neshi şöyle anlatır: “Mütakaddimûn’un sözlerinden anlaşıldığına göre nesh, mutlak olarak usûlcülerin sözlerinden daha umûmî bir manadır. Onlar, mutlak’ın takyîdine, muttasıl veya munfasıl bir delille âmm olan bir sözün tahsîsine, mübhem olan bir şeyi beyân etmeye nesh adını vermişlerdir. Sonra gelen bir delille önceki şer'î hükmü kaldırmaya da nesh demişlerdir. Bunların hepsi birinci hükmün murâd edilmediği konusunda birleşmektedirler. Nesh, ıstılahta önceki hükmün sorumluluğunun kalkması ve sonraki hükümle amelin gerekliliği demektir, ilk emirle amel etmek gerekmez, son emre göre hareket edilir.”²³⁷

Hiz. Âdem’den başlayarak her Peygamber’in getirdiği şeriatte nesh cereyan etmiştir. Evvelce mübah olan bazı şeyler zamanla haram sayılmış, emirlerin muhtevâları değişmiştir. “Biz bir âyeti diğer bir âyetin yerine getirdiğimiz vakit -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilendir- dediler ki: ‘Sen bir iftiracısın!’ Hayır, onların pek çoğu bilmezler”²³⁸ âyetinde görüldüğü gibi inanç sahibi olmayanlar

²³⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.98.

²³⁶ Nesh tarifleri için bkz. Sezai Bekdemir, “Sadrüşşerîa’nın Nesh Konusuna Yaklaşımı”, *AIÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2 (2016), s.176-179.

²³⁷ Şâtîbî, *Muvâfakât*, III/344; Geniş bilgi için bkz. Ali Bakkal, “Kur’ân’da Mensûh Ayetlerin Sayısı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1996), s.37.

²³⁸ en-Nahl 16/101.

yeni bir hüküm geldiğinde yaratıcının o durumdan haberi olmadığını savunma gayreti içine girmiş ve “nesh meselesini nübüvvet-i Muhammediyye hakkında bir şüphe gibi ileri sürmek istemişlerdi. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır “Zamanımızda da hala bunu takip eden kafirler çoktur” diyerek meselenin her asrın gündemini meşgul ettiğine dikkat çekmektedir. Halbûki önceki emir de sonraki emir de hikmet-i ilâhiyyeye ve kulların maslahatına göre nâzil olmuştur.”²³⁹

Nesh, bütün semâvî dinlerde ortak olan ve değişmeyen zarûriyyât,²⁴⁰ hâciyyât²⁴¹ ve tahsîniyyât²⁴² oluşan küllî kâidelerde değil, cüz’î ilkelerde gerçekleşmiştir.²⁴³ Bütün semâvî dinlerde inanç esasları bir bütünlük arz eder. Çünkü tevhid noktasında bir değişiklik söz konusu olamaz. Kur’ân-ı Kerîm bu gerçeği “Senden önce hiçbir Resul göndermedik ki ona: ‘Benden başka ilah yoktur; şu halde bana kulluk edin’ diye vahyetmiş olmayalım”²⁴⁴ âyetiyle açıklamaktadır. Ancak ibâdetler ve muâmelât konusunda toplumun selametini korumayı, kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmeyi hedef alan temel prensiplerde ittifak olmakla birlikte, her milletin ihtiyacı zaman ve şartlarına göre farklı olacağından, bir asırda bir millete uygun düşen bir hüküm diğer bir millet için uygun olmayabilir.²⁴⁵

Hiz. Peygamber de “ما من نبوة الا تناسخت”²⁴⁶ “Her Peygamberlik müessesesi nesh ile karşılaşmıştır.” sözü ile neshin şeriatler arasında ve gönderilen yeni dinde cereyan edeceğine işaret etmektedir. Şeriatler arası nesh olduğu gibi aynı şeriat içerisinde de nesh meydana gelmiştir.²⁴⁷

2. Nesh Çeşitleri

Toplum düzenini sağlamak için insan eliyle yapılan kanunlarda nasıl en son tatbikatı bilip ona göre davranmak mecburiyeti söz konusuysa, mü’min bir kulun

²³⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul; Eser Neşriyat, tsz), 5/s.3124.

²⁴⁰ “İslâm dininin toplum ve bireyler için vazgeçilmez gördüğü değerlerin korunması”

²⁴¹ “Ferdî veya içtimai hayat için mutlaka gerekli olmayan, ancak bunların düzenli olarak yürütmesini temine yarayan hükümler”

²⁴² “Hayatı güzelleştirmeyi hedefleyen ve insanı mükemmeli aramaya teşvik eden -zarûriyyât ve hâciyyât düzeyine çıkmamış- düzenlemeler”

²⁴³ Şâtibî *Muvâfakât*, III/365-367.

²⁴⁴ el-Enbiyâ 21/25.

²⁴⁵ İdris Şengül, “Ulûmu’l- Kur’ân Konusu Olarak Nâsih ve Mensûh”, *Diyanet İlmi Dergi* 38/3 (Eylül 2002), s.92-93.

²⁴⁶ Müslim, “Zühd”,14; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, thk. Şuayb Arnaûd-Âdil Mürşid (Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 29/s.115. Bizim verdiğimiz kaynaklarda rivâyet و إنما لم تكن نبوة في شكله لا تناسخت şeklinde yer almaktadır.

²⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Koçkuzu, *Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi*, 20, 106-111; Talat Koçyiğit, “Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (1963), s.96-97.

Resulullah'ın öğrettiği hususlarda Peygamber'inin en son uygulamasının ne olduğunu bilme sorumluluğu vardır. Bu sayede en son tatbikatı öğrenecek ve yanlışlardan kurtulma imkânına kavuşacaktır. Nâsih olan hükmü arayıp bulma ve ona tabi olma sorumluluğuna sahip bir Müslümanın pek tabiidir ki delilsiz nesh iddiâsında bulunması düşünülemez. Nazarî kâidelere, akli çıkarımlara, kıyas vb. yollara başvurarak bir konuda nesh olduğunu söylemek son derece mahzurludur. Bu konuda zan ve tahmine dayalı görüşler serdetmek yerine kesin delillere, “sarih delaletli bürhanlara” yani nakle müracaat etmek zorundayız. Aksi takdirde dileyen dilediği emri iptal yetkisine kavuşacak ve neticede ortada şeri hüküm namına hiçbir şey kalmayacaktır. Kullar içerisinde bir emri diğeriyle değiştirme yetkisi, kulların tamamına değil sadece Hz. Peygamber'e verilen bir özelliktir. Ona bu yetkiyi veren Allah'tır ve Hz. Peygamber Allah adına bu yetkiyi emri hak vaki olup vahiy nihâyete erişinceye kadar kullanmıştır. Yani Hz. Peygamber'den sonra nesh yolu kapanmıştır.²⁴⁸

Allah Teâlâ veya Hz. Peygamber tarafından ortaya konulan bir uygulamanın daha sonra ortadan kaldırılması ve verilen hükümlerde değişiklik meydana gelmesine bağlı olarak 4 çeşit neshten söz edilir:

1. Kur'ân'ın Kur'ân'ı neshi,
2. Sünnetin Kur'ân'ı neshi,
3. Sünnetin sünneti neshi,
4. Kur'ân'ın sünneti neshi.

Kitabın Kitabı neshi ve sünnetin sünneti neshi konusunda Ebû Müslim el-İsfehânî dışında bütün İslâm âlimleri arasında bir ittifak oluşmuşken sünnetin kitabı neshi ve Kur'ân'ın sünneti neshi konularında âlimler ciddi görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir.²⁴⁹

Kur'ân'ın Kur'ân ile neshi

Nâsih ve mensûh olan âyetler arasında denklik olup aynı derecede bilgi verdikleri için birkaç istisnâ dışında ilim adamlarının bu konuda görüş birliği içinde olduklarını söyleyebiliriz. İki âyet farklı iki hükmü getiriyorsa ve âyetlerden biri

²⁴⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.176-178.

²⁴⁹ İsmail Lütü Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s.205.

diğerinden önce nâzil olmuşsa nesh gerçekleşir.²⁵⁰ Bu konuda pek ihtilaf bulunmamaktadır. Konu Kur'ân'da nâsih-mensûh meselesi olarak değerlendirildiği için bu konuda bu kadar bilgi vermekle iktifa edeceğiz.

Sünnetin Kur'ân ile neshi

Sünnetin Kitab ile neshi Eş'ariler, Mu'tezile ve fakihlerin çoğunluğuna göre aklen caiz, şer'an da vâkidir. İmam Şâfiî'den bu konuda iki görüş geldiği, bir görüşüne göre sünnetin kitap ile neshini kabul etmediği, diğer görüşüne göre böyle bir neshi kabul ettiği nakledilmektedir. İmam Şâfiî'ye göre Kur'ân'ın sünneti nesh etmesi için Hz. Peygamber'in sünnetinde önceki sünnetine karşılık neshi açıklayan başka bir sünnetin bulunması gerekir. Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu bir sünnet Allah tarafından bir başkasıyla değiştirilirse, Allah Resülü insanların hata edip mensûha göre hareket etmemeleri için sünnetinde değişikliğe giderek konuyu açıklığa kavuşturur. Sünnet vahiy mertebesinde bulunduğu ve Allah'ın murad ettiği manayı açıklama görevi üstlendiği için Allah Resülü'nün Kur'ân'a aykırı bir sünnet ihdas etmesi, sünnetin Allah'ın kitabına muhalefet etmesi mümkün değildir.²⁵¹

İmam Şâfiî'nin hayatını kaleme alan Ebû Zehre, İmam Şâfiî'nin bu görüşünün iki esasa dayandığını söylemektedir. Birincisi Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı açıklama görevi verilmiştir. Nesh olaylarında da önceki ve sonraki hükmün açıklanması esastır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in nesh konusunda ashâbına yaptığı açıklamaları öğrenmek gerekir. İkinci olarak ise o konuda açıklayıcı bir sünnet bulunmadan Kur'ân'ın sünneti neshi caiz olsaydı Kur'ân'a aykırı olan her hadisin reddedilmesi gerekirdi. Akıl açısından da Kur'ân'ın sünneti neshetmesinin mümkün olduğunu söyleyen âlimler iki kaynağın yani kitap ve sünnetin aynı kaynaktan geldiğini savunmakta ve neshin aklen mümkün olduğunu söylemektedirler.²⁵²

Bu konuda ileri sürülen en önemli delillerden birisi Hudeybiye antlaşmasındaki şartlardan birinin âyetle nesh edilmesidir. Anlaşma gereği Mekke'den kaçıp Müslümanlara sığınan herkes Mekkelilere iade edilecekti. Ebû Cendel Mekke'den kaçıp geldiğinde Müslümanlar onu iade etmek zorunda kalmışlardı. Mekke'den bir kadın Müslümanlara sığındığında inen âyet bu maddeyi

²⁵⁰ Koçkuzu, a.g.e, s.159.

²⁵¹ Şâfiî, *er-Risâle*, s.131-132.

²⁵² Koçkuzu, a.g.e, s.162.

feshetmiş, kadınlar nâsih olan âyet gereğince²⁵³ müşriklere teslim edilmemişlerdir. Sünnet ile sabit olan Aşura orucu Ramazan orucunun farz kılınmasıyla mensûh hale gelip nafil bir ibâdete dönüşmüş,²⁵⁴ önceleri harbin kızıştığı esnada namaz kazaya bırakılırken Salât-ı Havf'i emreden âyet önceki uygulamayı yürürlükten kaldırmıştır.²⁵⁵ Bazı ilim adamları ise sünnetin Kur'ân ile neshedilmeyeceğini söylemekte ve aklî olarak birtakım deliller ileri sürmektedirler. Onlara göre sünnetin kitapla neshinin caiz olması, Hz. Peygamber'in sünnetinde sık sık değişikliğe gidilmesi, insanları Peygamber'den soğutur ve kendisine duyulan itimadı sarsardı. Aralarında denklik olmayan şeyler arasında neshin gerçekleşmesi mümkün değildir. Kur'ân ve sünnetin kaynakları farklıdır.²⁵⁶ Görüleceği üzere Kur'ân'ın sünneti neshi hakkındaki görüş farklılıkları Kur'ân ve sünnetin aynı değerde olup olmadıkları ve aynı kaynaktan gelip gelmedikleri konusunda farklı düşüncelerinden kaynaklanmaktadır.

Kitabın Sünnet ile neshi

Âlimlerden bazıları Kitab'ın sünnetle veya sünnetin Kitab'la neshi arasında bir farklılık görmezken bazıları ise Kitab'ın sünneti neshini kabul ettikleri halde sünneti Kitab'tan daha aşağı bir mertebede kabul ettikleri için sünnetin Kitab'ı neshini caiz görmemektedirler.

İmam Şâfiî "Biz bir âyetin yerine bir âyeti getirdiğimiz zaman..." âyetini delil getirerek Allah'ın Kitabı'nı ancak Allah'ın Kitabı'nın neshedeceğini savunmakta, sünnetin Kitab'a tâbi olduğunu ve Allah'tan nâzil olan âyetleri açıklama görevi bulunduğunu söylemektedir. Bu konuda ilk hükmü koyan Cenabı Hakk'ın yetkili olduğunu, bu işin Allah'ın yarattığı birine ait olamayacağını söylemektedir. Zâhirîlerin çoğunluğu ve bir görüşe göre Ahmed b. Hanbel de aynı kanaattedir. Aklî yönden Kur'ân'ın sünneti neshedebileceğini savunan âlimler sünneti de Kur'ân gibi vahiy mahsulü kabul etmekte, ikisinin de aynı kaynağa dayandığını söylemekte ve bu konuda örnekler sıralamaktadırlar. Kitab'ın sünnetle neshedileceğini savunanlar âyette geçen "Zina eden erkek ve kadına yüz sopa vurulması cezasının"²⁵⁷ Hz.

²⁵³ el-Mümtehine 60/10.

²⁵⁴ el-Bakara 2/183; Buhârî, "Savm", 1, 69; Müslim, "Sıyâm", 111,112, 114, 116, 120, 121; Ebû Dâvûd, "Savm", 63; Tirmizî, "Savm", 48.

²⁵⁵ en-Nisa 4/101; Buhârî, "Megâzî", 29; Müslim, "Mesâcid", 202-206. Koçkuzu, *Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi*, s.163-165.

²⁵⁶ Koçkuzu, a.g.e, s.166.

²⁵⁷ en-Nûr 24/2.

Peygamber'in sünnetiyle belirlenen recm uygulamasıyla ortadan kalktığı ve buna benzer üç örneği kitabın sünneti neshine delil olarak gösterirler. Bazıları bu örnekleri sünnetin Kur'an'a ziyade hüküm getirmesi diye tevil ederler.²⁵⁸

Sünnetin Kur'an ile neshedilemeyeceğini savunan ilim adamları ise örnek vermemekle birlikte Kur'an-ı Kerim ile sünnetin neshinin Hz. Peygamber'e duyulan güveni sarsacağını savunarak sünnet ile Kur'an'ın birbirlerine denk olmadıklarını ve farklı kaynaklardan geldiklerini söylemektedirler²⁵⁹. Âlimler arasındaki görüş ayrılığının ana sebebi neshin kurallarından birisi olan "nassı neshedecek nassın aynı kuvvette ya da daha kuvvetli olması"dır. Bu kurala bağlı olarak Kur'an âyetlerinin mütevâtir sünnetle neshedilebileceği görüşü genel olarak kabul görmüştür²⁶⁰.

Kitabın sünnetle neshedilemeyeceğini savunan kimseler ise aklî ve naklî deliller ileri sürerek bunun mümkün olamayacağını savunmaktadırlar. Bu konuda ileri sürülen naklî deliller daha çok neshe delil olarak gösterilen "Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz" âyeti²⁶¹ ve Hz. Peygamber'e verilen beyan yetkisine²⁶² dayandırılmaktadır. Âyetin daha hayırlısını veya benzerini getirecek olan bizzat Allah'tır ve sünnetin Kur'an'a denk ve benzer olması da mümkün değildir. Âyette geçen daha hayırlısı ve benzeri ifadeleri değişen ve değiştirilenin aynı cinsten olması gerektiğine işaret etmektedir. "Biz bir âyeti diğerinin yerine koyduğumuz zaman..."²⁶³ âyeti de sünnetin âyetin yerine konulamayacağına, değişikliğin yeni bir vahiy ile gerçekleşebileceğine işaret etmektedir. Hz. Peygamber'e Kur'an'ı açıklama yetkisinin verildiğine işaret eden âyet ve Hz. Peygamber'in "Ben ancak vahye tabi olurum"²⁶⁴ demesi de bu konuda verilen naklî delillerdir. Bu konuda ileri sürülen aklî deliller ise Sünnetin Kur'an'ın bir fer'î olarak kabul edilmesi, Kur'an'ın lafzı yönünden mucize olması, Kur'an'a ancak temiz olanların

²⁵⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.169.

²⁵⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Koçkuzu, a.g.e, s.160-166.

²⁶⁰ Çakan, a.g.e, s.218.

²⁶¹ el-Bakara 2/106.

²⁶² en-Nahl 16/44.

²⁶³ en-Nahl 16/101.

²⁶⁴ Yûnus 10/15.

dokunabilmesi ve Kur'ân âyetleriyle ibâdet edilebilmesi gibi Kur'ân'ın sünnetten farklı birtakım özelliklere sahip olmasıdır.²⁶⁵

Tartışmanın ana noktası sünnetin vahiy olarak kabul edilip edilmeyeceği konusudur. Koçkuzu bu konuda nazari münakaşalar yapılmasını uygun görmemekte, vahyin açıklayıcısı olan Hz. Peygamber'den bize geldiği sabit olan haberlerin içerisinde nesh tespit edildiğinde ona inanmanın ve onun gereğince amel etmenin her Müslümana lazım olduğuna işaret etmektedir. Bu konuda aklî deliller ileri sürüp tenkitler yapanların adeta Hz. Peygamber'i devre dışı bırakıp Kur'ân'ın hükümlerini Hz. Peygamber'e karşı savunan bir tavır takındıklarına işaret ederek şöyle demektedir: “Şeriatı getiren, Allah'ı bize tanıtan, hükümleri açıklayan kimdir? Neshin her çeşidini hatta bizzat nesh müessesesinin kendisini açıklayıp tebliğ eden kimdir? Biz kimi kime savunuyoruz? Her iki tebliğ de aynı ağızdan çıktığı halde nasıl oluyor da nazari münakaşalar ve delil-dava vasatına giriyoruz? Kanaatimizce yanılma buradan neş'et etmektedir.”²⁶⁶

Sünnetin sünnet ile neshi

Allah'ın insanları doğru yola ulaştırmak için bir rehber olarak Kur'ân'ı indirdiğini, onda yer alan bazı emirler sâbit kalırken bazılarında da değişikliğe gittiğini ifade eden İmam Şâfiî, bu değişikliklerin (neshin) insanların işini kolaylaştırmak, yüklerini hafifletmek ve içinde bulundukları nimetleri artırmak vb. sebeplerle yapıldığını söylemektedir. Değişen ve sabit kalan âyetlerin hepsi Allah'ın rahmetinin bir tecellisidir. Ona göre Kitap ancak Kitap'la neshedilir. Sünnet hakkında nass bulunan konularda Kitap'a tabidir ve Kitap'ın açıklayıcısı durumundadır. “Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca bize geleceklerine inanmayanlar ‘Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir’ dediler. Onlara şöyle de: Onu kendiliğinden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum. Eğer Rabbime itaatsizlik edersem şüphesiz dehşetli bir günün azabından korkarım”²⁶⁷ âyetine göre Hz. Peygamber'in kendiliğinden vahyi değiştirmesinin mümkün olmadığını, bu yetkinin sadece Allah'a ait olduğunu savunan İmam Şâfiî, aynı durumun sünnetin sünnetle neshi için de geçerli olduğunu, Hz. Peygamber'in sünnetinin ancak onun sünnetiyle

²⁶⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.172.

²⁶⁶ Koçkuzu, a.g.e, s.174.

²⁶⁷ Yûnus 10/15.

neshedilebileceğini Hz. Peygamber'den başka hiç kimsenin böyle bir yetkiye sahip olmadığını söylemektedir.²⁶⁸

İmam Şâfiî'ye göre mensûh sünnet rivâyet edildiği halde nâsih sünnetin rivâyet edilmemiş olması gibi bir ihtimal söz konusu değildir. Böyle bir kabullenme sünnetlerin çoğunun “belki de neshedilmiş sünnetlerdir” şeklinde değerlendirilmesine yol açacağı için kabul edilemez.²⁶⁹

Hadisler arasında neshten bahsedebilmek için hadisler arasında bir teâruzun bulunması gerekir. İhtilaf yoksa nesh de yoktur. Nesh “külli kâideler ve müebbed hükümlerde” meydana gelmez. “Ebedilik kaydı taşımayan cüz’î hükümlerde geçerli olması”, neshin, zaman içerisinde değişen durumlara uyum sağlanması amacına uygun olarak gerçekleşen tabii bir durum olduğunu ortaya koymaktadır.²⁷⁰

Âlimler sünnette gerçekleşen neshi 4 şekilde sınıflandırmaktadır.

“1. Mütevâtir hadis, mütevâtir hadisle neshedilir.

2. Haber-i vâhid, haber-i vâhid ile nesh edilir.

3. Haber-i vâhid, mütevâtir hadisle neshedilir.

4. Mütevâtir hadis, haber-i vâhid ile neshedilir.” Son madde hariç diğer maddeler üzerinde ittifak mevcuttur. 4. madde ile ilgili olarak İbn Hazm burada da neshin olduğu görüşündedir.²⁷¹

Mu‘tezile mezhebine mensup olan Nazzâm aklî delillerle bazı hadislerin neshedilebileceğini iddia etse de bu görüş kabul görmemiş ve İbn Kuteybe gibi ilim adamları tarafından Mu‘tezili kelamcılar kıyasıya eleştirilmiştir²⁷². İsmail Lütî Çakan aklî delillerle hadislerin neshedilmesi şeklindeki kullanımın ıstılâhî manaya uygun olmadığını, Nazzâm’ın nesh kelimesini red manasına kullanmış olabileceğini söylemektedir. Aklın hadislerin neshinde veya reddinde tek başına bir ölçü olarak kabul edilmesi ise mümkün değildir. Bu durumda dinî konularda yeterli bilgisi olmayan, âyetin ya da hadisin manasını tam olarak kavrayamayan ya da bugünün şartlarına uygun olmadığını düşünüp beğenmeyen herkes “bana göre”,

²⁶⁸ Şâfiî, *er-Risâle*, s.65-67.

²⁶⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.162.

²⁷⁰ Çakan, a.g.e, s.206-207.

²⁷¹ Çakan, a.g.e, s.217.

²⁷² İbn Kuteybe, *Te’vilü muhtelifi’l-hadîs*, 43 vd.

“benim düşünceme göre” gibi ifadelerle değerlendirmelerde bulunabilir.²⁷³ Ali Osman Koçkuzu araştırmamızın temelini oluşturan eserinde sünnetin sünneti neshi konusunu, hadiste nesh konusunu inceleyen dört eserden örnekler vererek işlemekte ve bu konuda değerlendirmeler yapmaktadır.

3. Nesh Meselesinin Bilinme Yolları

Hadisler arasında cereyan eden nesh ilişkisini tespit edebilmek için hadisçiler tarafından belirlenen bazı metotlar vardır. Bu yolları şöyle sıralayabiliriz.

Bizzat Hz. Peygamber’in Açıklaması

H. Peygamber daha önce emrettiği bir şeyi sonra yasaklamış ya da yasakladığı bir şeyi serbest bırakmış ve hadislerinde de bu durumu açıkça belirtmiştir.

“Ben sizi kabirleri ziyaretten nehyetmişim; artık ziyaret ediniz!”²⁷⁴ hadisi bu metotla aynı hadis içinde nâsîh ve mensûhu tespit edilen bir örnektir. Bu gibi durumlarda itiraz edecek bir konu mevcut değildir.

Sahâbenin Verdiği Bilgilerle Nesh Vakasının Tespiti

Sahâbenin bilgilendirmesi sebebiyle de neshten haberdar olabiliriz. Bu iki şekilde meydana gelebilir. Birincisinde sahâbî neshi açıkça belirtir. Hz. Âişe’nin, Aşura günü orucunun Ramazan orucu ile neshedildiğini²⁷⁵ haber verdiği hadis bu konuya örnek verilebilir.

İkincisi ise sahâbînin rivâyeti aktarırken “Bu iki uygulamanın sonuncusudur” şeklinde bir kayıt düşmesidir. Mesela Câbir b. Abdillâh “Ateşte pişmiş yiyeceklerden sonra abdest almayı terk etmek Resulullah’ın iki hareketinden sonuncusudur”²⁷⁶ diyerek son uygulamanın abdest almamak olduğunu açıkça haber vermiştir.

Bu konuda sahâbî sözünün kendi ictihâdı olabileceği şeklinde itirazlar yapılmıştır. Bazı âlimler ise sahâbenin tarih farkını göz önünde bulundurarak böyle

²⁷³ Çakan, a.g.e, s.219.

²⁷⁴ Müslim, “Cenaiz”, 106; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 77; İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, Mukaddimetü İbni Salâh, thk. Nüreddîn İtr (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1406/1986), s.277.

²⁷⁵ Buhârî, “Savm”, 1, 69; Müslim, “Sıyam”, 111,112, 114, 116, 120, 12; İbn Huzeyme, *Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa el-Azamî (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1424/2003), II/999 (146. bab)

²⁷⁶ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1/67-68 (30. ve 31. Bablar); İbnü’s-Salâh, Mukaddime, s.277-278.

bir değerlendirme yaptığını, dolayısıyla bu sözün neshi tanıtıcı bir cümle olduğunu ifade etmektedirler. Leknevî, “İki uygulamanın sonuncusu şudur” sözüyle tarihî farklılığın açıkça belirtildiğini, bu sözün kesin olarak neshe işaret etmediği görüşünü daha isabetli görmekte, bu konuda nesh olduğunu söyleyen âlimlerin de kesinliği değil, nesh ihtimalini ortaya koyduklarını savunmaktadır.²⁷⁷

Tarih Yoluyla Tespit

Aralarında zıtlık görülen hadislerin vürûd tarihlerinin bilinmesi, neshi tanımada önemli bir ölçü olarak kabul edilir. Eğer tarihler biliniyorsa, daha sonra gelen emir nâsihtir, önceki gelen emir mensûhtur. Hadisler arasını cem etmek mümkün değilse vürûd tarihlerine bakılarak neshe hükmedilebilir.²⁷⁸

Hadisler arasında sıhhat yönünden bir eşitlik mevcutsa ve cem ve te’lif metoduyla her iki hadisle de amel etmek mümkün değilse, hadislerin Peygamber’imizden geldiği tarihler araştırılır ve son gelen hadisin nâsih olduğu belirlenir.²⁷⁹ Şeddâd b. Evs’ten “Kan alanın da aldırmanın da orucu bozulur”²⁸⁰ şeklinde bir rivâyet nakledilirken İbn Abbâs, Resulullah’ın ihramlı ve oruçluyken kan aldırıldığını²⁸¹ haber vermektedir. Şeddâd b. Evs’in Hz. Peygamber’den bu sözü Mekke’nin fethi esnasında duyduğu, İbn Abbâs’ın rivâyetinin ise iki yıl sonra gerçekleşen Veda Haccında şahit olduğu bir olaya dayandığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı İbn Abbâs’ın rivâyeti nâsih, Şeddâd’ın rivâyeti mensûh kabul edilmektedir.²⁸²

İcmâ ile Tespit

Bir hadis üzerinde ilim adamlarının görüş birliğiyle “nesh vardır” demesiyle de neshi tespit imkânına sahip olmaktadır. Görüş birliğiyle kastedilen, mevcut rivâyetlerin ve dirâyet yollarının kullanılması ve delillerin değerlendirilmesi sonucu oluşan bir görüş birliğidir. İbn Hazm, icmâ’ı neshi bildiren haber ve neshi belirleyen birinci yol olarak kabul etmektedir.²⁸³ Bu icmâ fıkhîteki icmadan farklıdır. İcmâ tek

²⁷⁷ Abdülhay el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebü'l-Matbûâtı'l-İslâmiyye, 1428/2007), 193; Çakan, a.g.e, s.212.

²⁷⁸ Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla*, s.192.

²⁷⁹ Talat, Koçyiğit, *Hadis Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), s.87.

²⁸⁰ Buhârî, “Savm”, 32; Ebû Dâvûd, “Savm”, 38, Tirmizî, “Savm”, 60; İbn Mâce, “Sıyam”, 18.

²⁸¹ Buhârî, “Savm”, 22, “Tıb” 12, 14, 15; Müslim, “Hac”, 27-28; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 35; Tirmizî, “Hac”, 22, “Savm”, 60.

²⁸² Şâfiî, *el-Ümm, (İhtilâfî'l-hadis)*, (Mensûra: Dâru'l-Vefâ, 1422/2001), 10/190-192; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 278; Çakan, a.g.e, s.212-213.

²⁸³ Koçkuzu, a.g.e, s.180.

başına herhangi bir hükmü nesh edemez. Bu konuda gelen rivâyetlerin ve uygulamanın değerlendirilmesiyle oluşan bir icmâ ile rivâyet mensûh sayılabilir. Resulullah'tan dördüncü defa içki içen kimsenin öldürülmesi konusunda bir rivâyet gelmişken bu kişinin öldürülmemesi gerektiği konusunda bir icmâ oluşmuş ve rivâyet mensûh kabul edilmiştir.²⁸⁴

4. Neshin Gerçekleşmesi İçin Şartlar

Âyetler veya hadisler arasında neshi tespit edebilmek için belli şartların gerçekleşmesi gerekir. Bir durumu belirlerken hiçbir araştırma yapmadan “Burada nesh gerçekleşmiştir” demek kolaya kaçıp hükümlerin yanlış anlaşılmasına sebebiyet verir.

Neshin genel şartları olarak değerlendirilen bu kurallar, Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleşmemek, nesheden ve neshedilenin Kur'ân ve sünnette yer alan amelî bir hüküm olması, neshedilen hükmün nâsih gelinceye kadar yürürlükte olması, nâsih ve mensûh hükmün delilinin birbirine denk veya nâsihin delilinin daha kuvvetli olması, nâsih ile mensûh arasında ikisiyle aynı anda amel edilemeyecek bir uzlaşmazlık bulunması olarak sıralanmaktadır.²⁸⁵

5. Nasih ve Mensûh Konusunda Yazılan Eserler

Hadis Usûlü konuları arasında nesh hem müstakil olarak hem de hadisler arasındaki ihtilafı giderme yollarından biri olarak iki ayrı yerde ele alınır.²⁸⁶ Usûl kitapları dışında meseleyi müstakil olarak inceleyen kitaplar da mevcuttur. Ali Osman Koçkuzu, “Hadiste Nâsih Mensûh Meselesi” adlı eserinde hadisin hadisle, sünnetin sünnetle neshi konusunda aralarında nesh ilişkisi tespit ettiği veya âlimlerin nesh iddiâsında bulunduğu 157 konuyu işlemiştir. Bu seçtiği hadisler nâsih ve mensûh konusunda yazılan 4 eserde bulunan 200 konu içerisinde yer almaktadır. Öncelikle bu eserleri sıralayacak olursak;

Bu eserlerden ilki; “*er-Risâle*” ve “*el-Ümm*” adlı eserlerin sahibi, Şâfiî mezhebinin imamı, ehl-i hadisin temsilcisi olarak kabul edilen İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) “*İhtilâfûl-hadîs*” adlı eseridir. İmam Şâfiî Fıkıh Usûlü alanında günümüze ulaşan ilk kitap olarak kabul edilen “*er-Risâle*”sinin üçte ikisini ayet ve

²⁸⁴ İbnü's-Salâh, Mukaddime, 278; Çakan, a.g.e, s.214-215.

²⁸⁵ Abdurrahman Çetin, “Nesh”, 32/579.

²⁸⁶ İbnü's-Salâh, Mukaddime, 276-278, 286.

hadislerde görülen ihtilaflara ayırmıştır. Hadisler arası çatışmaları ve çözüm yollarını konu edinen, hadisi ve hadisçileri savunmak üzere kaleme alınan, “İmam Şâfiî’nin fıkıh ve hadis birikiminin birlikte harmanlandığı örneklerden²⁸⁷ birisi olan “*İhtilâfû’l-hadîs*” ise yeni dönem fıkıh düşüncesini en ayrıntılı biçimde yansıtan ve mezhebin ana kaynağını oluşturan “*el-Ümm*” adlı eserinin içinde yer alan bir risâledir.²⁸⁸şâtıbî

Şâfiî “Hadis varken kıyasa müracaat edilemez” demekte, bir hadisi kabul edebilmek için Hz. Peygamber’e ulaşıncaya kadar sika râvîler tarafından aktarılmış olmasını, senette kopukluk olmaması şartını esas kabul etmektedir. Rivâyet zincirini oluşturan halkalardaki râvîlerin sayısı haberin kabulü açısından önemli değildir. Haber-i hâssa (haber-i vâhid) düzeyinde de olsa bir hadis ancak kendisiyle çelişen bir hadisten dolayı terk edilebilir. Hadisler arasında birlikte kullanılmalarına imkân vermeyecek derecede bir ihtilaf bulunduğu ispat edildiğinde mümkünse nesh, değilse tercih yöntemiyle mesele çözülmeye çalışılır. İmam Şâfiî’nin “*er-Risâle*” ve “*İhtilâfûl-hadîs*”te hadisler arası ihtilaf meselesine ayrıntılı biçimde ilgi göstermesinin sebebi de haber-i vâhidlerin ikna edici olmayan gerekçelerle kullanım dışı bırakılmasını önlemek amaçlıdır. Ona göre veriler arasında gerçek uyumsuzluk bulunduğu zaman sorun belirlenen metotlarla çözüme kavuşturulmalıdır. Şâfiî, “haber-i âmme” olarak adlandırdığı mütevâtir haberle haber-i hâssa arasında bilgi değeri açısından fark görse de hadislerin tamamının haber-i âmme şeklinde gelmesinin imkân dâhilinde olmadığını, amel edilmesi için de böyle bir şart bulunmadığını belirterek haber-i hâssa’yı kullanım dışı bırakmakla sonuçlanacak her türlü yorum metoduna karşı olmuştur.²⁸⁹

Bu eserlerden ikincisi Ebû Bekir el-Esrem’in (ö.261/874-875(?)) “*Nâsihu’l-hadîs ve mensûhuh*” adlı eseridir. Ebû Bekir el-Esrem; Tayâlisî, Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Affân b. Müslim, Ka’nebî, Müsedded b. Müserhed, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ve Ahmed b. Hanbel gibi hadis âlimlerinden ders almış ve kendisinden de Musâ b. Harûn, Ali b. Kazvînî ve Nesâî gibi hadis hafızları rivâyette bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel’i tanıdıktan sonra, daha önce öğrendiği fikhî

²⁸⁷ Bayram Kanarya, “İmâm Şâfiî’nin “İhtilâfu’l-Hadîs” İsimli Eserinde Muteâriz Hadisleri Çözme Metodolojisi”, *Şarkiyât İlmi Araştırmalar Dergisi* 8 (Kasım 2012), s.102.

²⁸⁸ Ali Bakkal, “İmam Şâfiî’de Nesh Anlayışı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1997), s.115-116.

²⁸⁹ Bilal Aybakan, “Şâfiî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/s.223-233.

meseleleri ezberlemekten vazgeçmiş, ondan hadis, ilelü'l-hadîs ve fıkha dair pek çok meseleyi rivâyet etmiştir. Nesâî *es-Sünen*'inde Esrem'den rivâyette bulunmuştur.

Hanbelî fikhının kaynağı olan hadisleri ihtiva ettiği belirtilen *es-Sünen*, Ahmed b. Hanbel'den yazıp kaydettiği ve fikhî bablara göre düzenlediği *Mesâilü Ahmed b. Hanbel* ve hadis ricaline dair bilgilere yer veren ve bazı kaynaklarda *Kitabu't-Târîh* adıyla da anılan *el-İlelü'l-hadîs* adlı eserlerinin günümüze ulaşp ulaşmadığı bilinmemektedir. Konumuzu ilgilendiren “*Nâsihu'l-hadis ve mensûhuh*” adlı eserinde ise nâsih mensûh kapsamında değerlendirdiği rivâyetler ve bu konuda şahid olabilecek hadislerle senedleriyle birlikte yer vermiştir. Toplamda yedi cüz olduğu anlaşılan eserin ilk iki cüzü Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde, üçüncü cüzü Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunmaktadır.²⁹⁰ Ali Osman Koçkuzu çalışmasında bu iki cüzden istifâde etmiştir.

Koçkuzu'nun faydalandığı eserlerin üçüncüsü ise İbn Şâhîn'in (ö.385/996) “*Nâsihu'l-hadis ve mensûhuh*” adlı eseridir. İbn Şâhîn kendisine hadisi sevdiren dedesiyle, bir muhaddis olan babası sayesinde küçük yaşta hadis meclislerine katılıp kendi ifadesine göre 308'de (920) hadis yazmaya başlamıştır. Vâiz lakabıyla da anılan İbn Şâhîn'in ilmî kişiliği hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Ebû Bekir Muhammed b. İsmail el-Verrâk, Hatîb el-Bağdâdî, Berkânî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, Ahmed b. Muhammed el-Atîkî ve İbnü'l-Cezerî hadis rivâyeti açısından onu güvenilir bir kimse olarak değerlendirmişlerdir. Hatasında ısrarcı olmak, fıkıh bilgisi yeterli olmadığı halde Şâfiî gibi fakihlerin bir konudaki görüşleri nakledildiğinde Muhammed'in mezhebinden olduğunu söylemek ve kendisinden daha fakih kimselerin görüşlerini önemsememek vb. konularda ise eleştirilmiştir. Bazı müellifler onun kitaplarını pek önemli bulmasalar da Zehebî onun “hadisin inceliklerini bilen bir muhaddis sayılmamakla birlikte birçok rivâyeti bulunan dürüst bir âlim olduğunu” söylemektedir. Müellifin “*Târîhu esmâi's-sikât mimmen nukile anhümü'l-ilm*”, “*et-Tergîb fî fezâili'l-a'mâl ve sevâbi zâlik*”, “*Şerhu mezâhibi Ehli's-sünne ve ma'rifeti şerâii'd-dîn ve't-temessüki bi's-sünen*”,

²⁹⁰ Ali Osman Koçkuzu, “Esrem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/s.436.

“Fezâilü Fâtımatî’z-Zehra”, “Fezâilü şehri Ramazan” gibi pek çok eserinin bulunduğu nakledilmektedir.

Müellifin “Nâsihu’l-hadîs ve mensûhuh” adlı eseri nâsih mensûh konusunda kaynak kabul edilen eserlerden birisidir. İbn Şâhin eserinde nâsih ve mensûh rivâyetleri adeta sergilercesine nakletmiş, konuyla ilgili olabilecek her türden malzemeyi toplamaya çalışmış, eserinde nazârî konulara ve fikrî tartışmalara girmemeye özen göstermiştir. Eserin günümüze ulaşan dört nüshası mevcuttur. Bu nüshalardan sadece birisi dikkate alınarak neşri gerçekleştirilmiş, Ali Osman Koçkuzu’nun eserin dört nüshasından istifade ederek hazırladığı tenkitli çalışma ise henüz yayımlanamamıştır.²⁹¹

Ali Osman Koçkuzu’nun faydalandığı dördüncü eser ise Hâzimî’nin (ö.584/1188) konumuzu ilgilendiren eseri “*el-İ’tibâr fî beyânî’n-nâsih ve’l-mensûh mine’l-âsâr*”dır. Hâzimî küçük yaşta Sahîh-i Buhârî râvîlerinden Ebûl-Vakt es-Siczî’nin hadis derslerine katılmış, Silefî ve İbnü’s-Sem‘ânî’den icâzet yoluyla nakilde bulunmuştur. Hafızasının kuvvetli olması ve parlak zekâsı ile öne çıkan ve hadiste hüccet olarak değerlendirilen Hâzimî’nin, pek çok hadisi öğrenen, isnad, ricâl ve fıkhu’l-hadîs alanında donanımlı bir âlim olduğu nakledilmektedir.

Yedi bölüm olarak düzenlediği “*el-İ’tibâr fî beyânî’n-nâsih ve’l-mensûh mine’l-âsâr*” adlı eseri hadiste nâsih-mensûh konusunu en güzel şekilde işleyen bir eser olarak kabul edilmiş ve kitap birkaç defa yayınlanmıştır. Hâzimî nâsih-mensûh konusunu bilmenin ictihadda bulunmak için gerekli şartlardan birisi olduğuna dikkat çekmekte ve İbn Şihâb ez-Zührî’den naklen bu ilmin fakihleri yorup acze düşürdüğünü söylemektedir. Müellifin nesh kapsamında değerlendirdiği konular fıkıh kitaplarındaki sıralamaya göre tanzim edilmiş ve ilgili bölümde ara başlıklarla nesh vakalarına işaret edilmiştir. Hâzimî önce konuyla ilgili müteâriz rivâyetleri sıralamakta, konu hakkında fikir ayrılıkları mevcutsa, bu ihtilafları nakledip kendi görüşünü açıklamakta, gerekli gördüğü yerlerde senedde yer alan râvîler hakkında bilgi vermektedir. Neshe kani olduğunda neshi destekleyen tatbikatlar ve ek bilgilere de işaret eden müellif, neshin mevcudiyetine kani olmamışsa, cem‘ veya rivâyetler arası tercihte bulunmaktadır. Hâzimî rivâyetleri ele alırken muhaddislerin

²⁹¹ Ali Osman Koçkuzu, “İbn Şâhin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/s.367-369 Geniş bilgi için bkz. Koçkuzu, *Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi*, s.76-81.

yolunu tutmuş, aklî izahlar yerine rivâyetleri nakletmeyi tercih etmiş ve sağlam târihî bilgiyi esas almıştır.²⁹²

Ali Osman Koçkuzu'nun eserinde inceleme konusu yaptığı bu dört eserden başka hadiste nesh konusunda Hîbetullah b. Selâme'nin (ö. 410/1019) "*en-Nâsih ve 'l-mensûh mine 'l-hadis*"ı, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin, (ö. 597/1201) "*Ahbârü ehli 'r-rüsûh fi 'l-fikh ve 't-tahdîs bi mikdâri nâsihi ve 'l-mensûh mine 'l-hadis*"²⁹³ adlı eserleri mevcuttur. Sıddık Hasan Han el-Kannevcî, Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed er-Râzî ve Ca'berî de konuyla ilgili eser sahibi müelliflerdir. Ahmed b. Hanbel, Ebû Davûd es-Sicistânî, Muhammed b. Osman el-Ca'd eş-Şeybânî, Kâsım b. Asbağ el-Kurtubî ve Ebû's-Şeyh kaynak eserlerde eser sahibi müellifler olarak tanıtılsalar da kitaplarının günümüze ulaşp ulaşmadığı kesin olarak belli değildir.²⁹⁴

Cumhuriyet sonrası çalışmalarda konuyu kitap hacminde ele alan ilk çalışmanın yazarı olan Ali Osman Koçkuzu'nun "Haber-i Vâhidlerin Değeri" adlı çalışması asistanlık, "Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi" konulu çalışması doktora tezidir. İbn Şâhin'in "*Nâsihu 'l-hadis ve mensûhuh*" adlı eserini de tahkik eden hocanın bu eseri henüz yayınlanmamıştır. Aşağıdaki bölümde hocanın doktora tezinden yola çıkarak bazı tesbitlerde bulunmaya ve nesh konusundaki görüşlerini tesbit etmeye çalışacağız.

6. Koçkuzu'nun İncelediği Dört Kitaba Göre Nesh Vakaları

Nesh usûlüyle çözümlenen hadis sayısı İbnü'l-Cevzî (ö.597-1200) ve Koçkuzu'ya göre 20'yi aşmazken, ümmetin nesh konusunda ittifak ettiği hadis sayısının 10'a ulaşmadığı belirtilmektedir.²⁹⁵ Koçkuzu'nun nesh kapsamında incelediği dört eserde yer alan 157 örneğin²⁹⁶ 44'ü Şâfiî'nin, 42'si Ebû Bekir el-Esrem'in, 56'sı İbn Şâhin'in, 62'si Hâzîmî'nin eserlerinde yer almakta, bu

²⁹² Selman Başaran, "Hâzîmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1998), 17/s.124-125. Geniş bilgi için bkz. Koçkuzu, *Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi*, s. 70-76.

²⁹³ İsmail Akyüz'ün ilavelerde bulunarak Türkçe'ye çevirdiği eser "*Hadiste Nesh*" ismiyle yayımlamıştır. İbnü'l Cevzî'nin "*İ'lâmu ehli 'l-ilm bi tahkiki nâsihi 'l-hadis ve mensûhih*" adlı konuyla ilgili başka bir eseri daha mevcuttur.

²⁹⁴ Mehmet Efendioğlu, "Nesh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/s.581-582. Günümüz çalışmaları için bkz. a.g.y.

²⁹⁵ Çakan, a.g.e, s.208.

²⁹⁶ Biz vitir meselesindeki konuları ayrı meseleler olarak ele aldığımız için 163 örnek üzerinden değerlendirme yapacağız.

meselelerden 47'sinde Tahâvî'nin, 13 meselede ise Azîmâbâdî'nin kanaatleri de aktarılmaktadır.

Bizim tespitlerimize göre; suyun pislik tutup tutmaması, namazda konuşma, alışverişte araya girme, şüf'a, sağılabilir hayvanların satışında aldatma konuları yalnızca İmam Şâfiî'nin eserinde geçmekte, ancak bu konulardan hiçbirinde nesh iddiası dile getirilmemektedir. Şâfiî eserine aldığı 44 hadis arasından 10 tanesinde 'nesh mevcut', 30 tanesinde 'nesh mevcut değil' kanaatine sahipken 4 konunun ihtilaflı olduğunu söylemektedir.

Namaz kılınabilecek yerler, kadınların elbisesi ile namaz kılma, uyuyarak veya unutarak namazı geçirme, namaz kılan kişinin ayakkabısını koyacağı yer, sabah namazından sonra yan tarafına yatma, yatsıdan sonra oturma veya yatma, akşamdan sonra kılınan iki rekatta ne okunacağı,²⁹⁷ Cuma günü günün yarısında namaz kılma, Cuma namazında okunacak sureler, Cuma gününde duanın kabul saati,²⁹⁸ imam okurken yanıldığında hatırlatma, salât-ı vüstâ, misafirin misafirliğinin müddeti, istiskâ namazı ve hutbesi, cemaatle namazın faziletindeki rakam farkları, bayram namazlarında okunan sureler, vitir ile ilgili bir mesele, oruçta visâl, belirli günlerde Peygamber'imizin oruç tutması meseleleri sadece el-Esrem'in eserinde yer almaktadır. el-Esrem bunların içerisinde yalnızca istiskâ namazı ve hutbesi konusunda nesh bulunduğu görüşündedir. Eserine aldığı 42 nesh meselesinden 36'sında neshin mevcut olmadığını düşünmekte, 3 meselede nesh tespiti yaparken, 3 konuyu ise ihtimalli olarak değerlendirmektedir.

Guslû gerektiren şeyler, cinsi münâsebette iâde, gusülde abdest, ayakta iken abdest bozma,²⁹⁹ abdestin sonunda mendil kullanma,³⁰⁰ teyemmümlünün imamlığı,³⁰¹ yağlı yiyeceklerin yenilmesi sonucu ağzın yıkanması, imamın hatası ve cemaatin namazının durumu, müntehirin cenaze namazı, mescitte istilka (uzanıp yatma), münâfık olan cenazelerin namazı, duhâ namazı, rukûdan kalkışta okunanlar, ezan vakti ve yemeğin hazır olması, vitir ile ilgili bir mesele, namazda uyuklama, Ramazan ayının miktarı, artışı ve azalması, cenazenin önünden yürüme, bir yere dayanarak yemek yeme, kedinin artığı meseleleri yalnızca İbn Şâhin'in

²⁹⁷ Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, s.222.

²⁹⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.231.

²⁹⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.200.

³⁰⁰ Koçkuzu, a.g.e, s.211.

³⁰¹ Koçkuzu, a.g.e, s.213.

eserinde yer almaktadır. Müellif eserine aldığı 56 konu arasından 19 hadiste neshin mevcut olduğu, 27 tanesinde de mevcut olmadığı kanaatine sahipken 10 meselede ise nesh ihtimalinden bahsetmektedir.

Hamam yasağı,³⁰² teyemmümün icrâ şekli, Cuma namazının hutbeden önce kılınışı, kıblenin tahvîli, namazda etrafa bakınma, resimli örtülerin duvara asılması ve resme karşı namaz kılma, sahurun son vakti, mesbûkun, namazdan kaçırıldığı kısımları önce kılıp sonra imama uyması,³⁰³ Hareme ve evlere kapıdan girmeme âdeti, hacca niyet ederken şart koşmak, Harem bölgesinin Peygamber'imize ve sahâbîlerine bir müddet için helal kılındığı ve hıllin neshedildiği, hurma aşılama, arazinin kiraya verilmesi, Peygamberimizin kadınlarla bey'ati, kadınların dövülmesi, süt kardeşliği, haram aylarda harbetme, erkeğin karısına ait bir cariye ile zinası, hastaların okunması, tek nefeste su içmek, hicretin vücûbu meseleleri yalnızca Hâzimî'nin eserinde bulunmaktadır. Hâzimî eserine aldığı 62 nesh vakası ile ilgili olarak 29 hadiste 'nesh mevcut', 20 hadiste 'mevcut değil' derken, 13 hadiste ise ihtimalden bahsetmektedir.

Seleb³⁰⁴ ile ilgili hükümler, rükû' esnasında tatbik, aşûrâ orucu meselelerini yalnızca Tahâvî, akşamdan önce iki rekat namaz, harpten önce düşmanı İslâm'a davet, müsle meselelerini de yalnızca Azîmâbâdî nesh olarak değerlendirmektedir.

İnzalsız münâsebetin guslû, abdestli iken tenâsül uzvuna dokunmanın abdesti gerektirip gerektirmediği, çıplak ayağa meshetme, ateşte pişen yiyeceklerin abdesti gerektirip gerektirmediği,³⁰⁵ namaz kılanın önünden çeşitli varlıkların geçmesi ve sût-re, cenaze için ayağa kalkma meseleleri diğer âlimlerin eserlerinde olmasına rağmen el-Esrem'in eserinde mevcut değildir. Ayakta su içme meselesi ise Şâfiî ve Hâzimî hariç diğer eserlerde yer alan bir konudur. Sıralanan örnekler nesih örneklerinin yazarlara göre değişiklik gösterdiğini, birinin nesh olarak gördüğü bir konuyu diğerinin nesh olarak hatta ihtilaf olarak bile değerlendirmediklerini ortaya koymaktadır.

İnzalsız münâsebetin guslû gerektirip gerektirmediği meselesinde el-Esrem hariç bütün nâsih-mensûh yazarları neshin mevcudiyeti konusunda görüş birliğine

³⁰² Koçkuzu, a.g.e, s.194.

³⁰³ Koçkuzu, a.g.e, s.236.

³⁰⁴ Harbeden iki kişiden galip gelenin öldürdüğü kimsenin eşya ve silahlarını alması.

³⁰⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.207.

varmışlardır. Bu konuda neshin bilinme yollarından hem târihî bilgi hem icmâ hem de sahâbenin bildirmesi yolları kullanılmıştır. İmam Şâfiî ile birlikte pek çok fıkıh âlimi meseleyi nesh kapsamında değerlendirmektedir.³⁰⁶ Oruçlunun kan aldırması konusunda İmam Şâfiî ve İbn Şâhin ihtimalli olarak neshten bahsederken, İbn Hacer ve Hâzîmî neshin mevcut olduğunu savunmaktadırlar. Şevkânî ise meseleyi nesh olarak değerlendirmez.³⁰⁷ Görüldüğü gibi aynı konuda üç farklı görüş söz konusudur. Kabir ziyareti hakkında Şâfiî gibi bu konuda üstad sayılan zâtın eserinde bir bilgiye rastlanmamaktadır.³⁰⁸ Teyemmümün icrâ şekli hakkında Şâfiî ve Hâzîmî “nesh mevcut” derken bazı kaynaklar bu konu hakkında hiç bahis açmamışlardır.³⁰⁹ Cenaze için ayağa kalkma konusunda Şâfiî ve İbn Şâhin nesh var derken, Nevevî “cem yoksa nesh olabilir”, İbn Hazm ise “nesh yoktur” demektedir.³¹⁰ Tahiyatın farklı lafızlarla okunması konusunu ele alan Şâfiî’nin “Bir hüküm ihtiva etmeyen şeyde lafız değişikliği manayı saptırmaz”³¹¹ diyerek konuyu nesh kapsamında değerlendirmedeği görülmektedir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere neshle ilgili meselelerde âlimlerin ittifak ettiğini söylemek mümkün değildir. Hatta bazı örneklerde neredeyse konuyu ele alanların hepsinin farklı kanaate sahip oldukları görülmektedir.

Koçkuzu’nun da çok sık olmasa da nesh vakaları hakkında değerlendirmeler yaptığı ve kendi kanaatini açıkladığı görülür. Mesela, imamın ardında kıraat hakkında, “Peygamberimizin konu ile ilgili sünneti gayet geniştir” diyerek meseleyi nesh kapsamında görmemekte ve konu ile ilgili farklı uygulamaları sıralamaktadır.³¹² Muvakkat nikah konusunda ise neshin târihî bilgilerle tespit edilmeye çalışıldığını söylemekte, ancak “*Avnü’l-Ma’bûd*”da altı farklı tarihe yer verildiğine dikkat çekerek bu konuda kesin ifadeler kullanmanın güçlüğüne işaret etmektedir.³¹³ Koçkuzu’ya göre kitaplarda yer alan bütün hadislerin nâsih-mensûh kapsamında değerlendirilmesi de mümkün değildir. Bazı örnekler Kur’ân’ın Kur’ân’ı neshi kapsamında olduğundan değerlendirme dışı tutulmuştur.

³⁰⁶ Koçkuzu, a.g.e, s.195-198.

³⁰⁷ Koçkuzu, a.g.e, s.266-269.

³⁰⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.291.

³⁰⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.212.

³¹⁰ Koçkuzu, a.g.e, s.295-299.

³¹¹ Şâfiî, *er-Risâle*, 158; Koçkuzu, a.g.e, s.238.

³¹² Koçkuzu, a.g.e, s.232.

³¹³ Koçkuzu, a.g.e, s.306. Benzer örnekler için bkz. 278.

7. Konularına Göre Nesh Vakaları

Hadis kitaplarında iman, kader, tevhid, fiten, cennet ve cehennem gibi itikatla ilgili konu başlıkları altında yer alan rivâyetlerle zühd, rikâk, duâ, zikir, menâkıb-fezâil gibi konu başlıkları altında yer alan rivâyetlerde nesh rastlanmazken, nesh örneklerinin daha çok ibâdât ve muâmelâtla ilgili konularda yoğunlaştığı göze çarpmaktadır³¹⁴

Dinin genel kâideleri, küllî esasları, itikâdî konular veya ahlâk esaslarında nesh örneklerine rastlanmamış, örneklerin çoğunun ibâdetlerle ve ibâdetler içinde de en çok namazla ilgili olduğu tespit edilmiştir.³¹⁵ Namazla ilgili 69 örnek incelendiğinde nesh iddialarının daha çok bu ibâdetin çeşitleri, vakitleri, rekâtları ve icra ediliş şekli konusunda yoğunlaştığı görülmektedir. Koçkuzu, nesh kapsamına girdiği iddia edilen rivâyetlerin çoğunun neshle ilgili olmayıp yeni bir hüküm koyma olarak değerlendirilebileceğini, aralarında “sâbit olmayan bazı iddiâlar” da bulunduğunu söylemektedir. Oruçla ilgili incelenen on örnekten bazıları eski bir sünneti ortadan kaldırıp yeni bir sünnet ihdâs etme değil, câhiliye döneminde tutulan oruçların İslâm’a göre yeniden düzenlenmesi, oruç ibâdetine yeni bir form kazandırılması şeklinde değerlendirilmelidir. Beş örnekle ibâdetler içinde nesh iddiâsının en az vuku bulduğu hac ibâdeti için de aynı durum söz konusudur. Zekât ile ilgili on üç örnek daha çok ticaret ve ahlâkla ilgilidir ve bu rivâyetleri nesh dışında başka izah tarzlarına göre anlamaya çalışmak daha doğru sonuç verebilir.³¹⁶

Muâmelât konularındaki nesh örneklerinin on ikisi, kadınların bîati, cenaze işlemleri ve kabir ziyareti, cüzamlılarla bir arada bulunmak, nikâh ve talak konularıyla, on yedi tanesi suçlar ve uygulanacak cezalarla savaş hukuku konularını kapsamakta, adab başlığında ise on bir örnek incelenmektedir. Bu örneklerin önemli bir kısmı yine Hz. Peygamber’in iki farklı tatbikatı, câhiliye âdetinin kaldırılması veya İslâm’a uygun hale getirilmesi, nesh yerine cem‘ veya tercih metodunun kullanılması şeklinde yorumlanabilir. Kaldı ki bu örneklerin bazılarında

³¹⁴ Koçkuzu, a.g.e, s.349-351.

³¹⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.347.

³¹⁶ Koçkuzu, a.g.e, s.346-347.

nâsih-mensûh ilişkisi sünnetle sünnet arasında değil sünnetle âyet arasında cereyan etmektedir.³¹⁷

8. Nesh İddiasında Bulunulan Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

Sabit olan nesh vakaları Koçkuzu'nun tespitine göre yirmi üçtür. İslâm âlimlerinin üzerinde ittifak ettiği örnek sayısı ise on ikidir. Bunlardan on bir örnek hakkında ise çoğunluk neshin vaki olduğunu söylerken, az sayıda da olsa itiraz mevcuttur. Kabirleri ziyaret etmek önceleri Hz. Peygamber tarafından yasaklanmışken Allah Resulü'nün kabir ziyaretlerine izin vermesi, kurban etlerinin üç gün içinde dağıtılmasını emreden Hz. Peygamber'in üç günden fazla da elde tutulabileceğini açıklaması, içki yapılan kapların başka işlerde kullanılmasını da yasaklayan Hz. Peygamber'in sonraları bu yasağı ortadan kaldırması ve bu kapların kullanılabileceğini söylemesi Hz. Peygamber'in açıklamalarıyla neshin tespit edildiği örneklerdir. Ateşte pişen yiyeceklerden sonra abdest almama, cenaze geçtiği sırada ayağa kalkılmaması ve cenaze kabre konuluncaya kadar oturulmaması şeklindeki uygulamanın değiştirilmesi, sahâbenin Hz. Peygamber'in iki uygulamasından sonuncusunun ne olduğunu bize haber verdiği nesh örnekleridir. Savaşa başlamadan önce İslâm'a davet, sarhoşa dördüncü defa içki içtiği takdirde ölüm cezası verilmesi ve câhiliyye döneminden kalma fera' (devenin ilk yavrusunun putlara adanarak kurban edilmesi) ve atîra (Recep ayında putlar adına adanan veya herhangi bir adağa bağlı olmadan kesilen kurban) âdetleri ilim adamlarının çoğunluğuna göre neshedilen uygulamalardır. İslâm'ın ilk yıllarında cinsî münâsebet sırasında inzal vaki olmamışsa gusûl gerekli görülmemiş, Hz. Peygamber'den guslün gerekli olduğuna dair de rivâyetler nakledilmiştir. Bu konuda sahâbeden gelen farklı görüş ve fetvâlar üzerine Hz. Ömer'in girişimleriyle toplanan ilmî heyet guslün gerekliliği konusunda ittifâk etmiş ve bu konuda icmâ oluşmuştur. Oruçlunun kan aldırmasının orucu bozmayacağı, tabaklanan ölü hayvan derisinin kullanılması, mut'a nikahının yasaklanması, ehli eşek etinin yasaklanması, ehli eşek etinin pişirildiği kapların kullanımının serbest bırakılması, Ramazan ayında cünüp olarak sabahlayan kimsenin orucunun geçerli oluşu, cenaze yıkayan kimseye gusûl abdesti gerekmeceği, her namaz için abdestin gerekli olmadığı, imam oturduğunda cemaatin oturmak zorunda olmaması, kıblenin

³¹⁷ Koçkuzu, a.g.e, s.348-349.

değişmesi, namazda konuşmanın yasaklanması, mescidde cenaze namazı kılınması, rükuda tatbîkin (elleri yapıştırarak iki diz arasına koyma) kaldırılması münferid sahâbe görüşleri, tarih veya âlimlerin genel kanaatine göre nesh sonucuna varılan hükümlerdir.

Koçkuzu otuz beş nesih vakasının şüpheli olduğunu söylemektedir. İki cinsî ilişki arasında gusül abdesti alınmasına ve gusülde abdest almanın gerekli olmadığına dair konularda nesh ihtimalinden bahseden sadece İbn Şâhin, erkeklere ve kadınlara hamama girme yasağı getirilmesi, daha sonra sadece erkeklere peştemalle hamama girme izni verilmesi konusunda nesh ihtimalinden bahseden sadece Hâzimi'dir. Abdest bozulurken hangi yöne döneceği, tenasül uzvuna değmenin abdesti bozup bozmayacağı, teyemmümün nasıl alınacağı ve teyemmümün toprağa kaç vuruşla gerçekleştirileceği, cenaze namazındaki tekbirlerin sayısı, ezandaki cümlelerin tek mi çift mi okunacağı, imama uyan kişinin kıraati, cemaate sonradan katılan kişinin kaçırdığı rekâtları nasıl kılacağı, borçlunun cenaze namazı, korku namazının nasıl kılınacağı, namazda etrafa bakınma, münafık kimselerin cenaze namazı, sabah namazının hangi vakitte kılınacağı, namazlarda kunut okunup okunmayacağı, yolculukta oruç tutulup tutulmayacağı, sahur vakti, ihramlı kimsenin koku sürünmesi, sığırın zekâtı, yüzük takmak ve ipekli elbiseler giymek, arazi kiralama, Hz. Peygamber'in kadınlarla bey'ati, savaşta kadın ve çocukların öldürülmesi, ateşte yakarak cezalandırma, müsle yapma, karısının cariyesiyle zina eden erkeğe verilecek ceza, kâfire karşılık Müslümanın öldürülmesi, hür ve evli kimselerin zina etmesi halinde uygulanacak ceza, kısas cezasının yaralar iyileşinceye kadar ertelenmesi nesh ihtimali üzerinde durulan vak'alardır. Bu örneklerin bazılarında mezhepler ve âlimler arasındaki farklı anlayışlar hem nâsihin hem de mensûh rivâyetin uygulamada kaldığı sonuçları beraberinde getirmiştir.

İncelenen yüz elli yedi örnekten yüz kadarında ise nesh tespitinde bulunmak hemen hemen mümkün değildir. Bazı örnekler kitaplarda nakledildiği halde nesh konusuna hiç girilmemiş, bazılarında bir iki âlim neshten bahsetseler de rivâyetler arasında cem ve te'lîf veya tercih yolunu tutanlar olduğu görülmüştür. Cemaatle namazın fazileti konusunda verilen rakamların, sabah ve bayram ve Cuma namazlarında okunacak surelerin farklılığı, vitir namazının ve Cuma namazından sonra kılınacak namazların miktarı vb. meselelerde nesih tespit edilememiştir.

Namaz kılınamayacak mekânları belirleyen hadislerle yeryüzünün tamamının mescit kılındığı ve temiz olduğunu belirten rivâyetler arasında, namaz kılan kişinin ayakkabısını koyacağı yeri, Cuma günü duaların kabul olunacağı saati belirleyen rivâyetler arasında teâruzdan bile söz edilememektedir. Cem‘ ve te‘lîf yanında daha çok ibâdât ve muâmelât konularını kapsayan bu yüz konunun bazıları devlet başkanının yetkileri kapsamında uygulama farklılığına gitmesi, bazı konular istisnâ, bazı konular câhiliyye adetlerinin terkedilmesi kapsamında değerlendirilmiş ve nesh iddiaları reddedilmiştir.

Koçkuzu Şâtıbî’den naklen Mekke döneminde ağırlıklı olarak inanç konuları ele alındığından neshe pek rastlanmadığını, tarih belirtilen vakaların Medîne devrine ait olduğunu söylemektedir.³¹⁸ Onun tesbîtiye göre nesih olduğu belirtilen yüz elli yedi vakanın beşte birinde vakit belirtilmezken nesh iddiasıyla gündeme gelen vakaların altıda birinde yani otuz civarında örnekte tarihî bilgi mevcuttur. Sekiz örnekte İslâm’ın ilk yılları, ilk zamanlar gibi ifadeler yer almaktadır. Bu ifâdeler bazen Medîne’nin ilk yılları için de kullanılan geniş kapsamlı tabirler olduğundan tarih tesbîti güçleşmekte ve kesin sonuçlara gidilememektedir. Hicret öncesi ve sonrası, Medîne’de gibi daha genel ifâdeler yanında açıkça tarih belirtilen nesh vakaları genellikle hicrî dördüncü yıldan itibaren yoğunlaşmaktadır. Hicretin dördüncü yılında Bi’r-i Maûne Vakası, beşinci yılında Benû Mustalik Gazvesi ve Hendek Savaşı, yedinci yılında Hayber’in fethi, sekizinci yılında Mekke’nin fethi, Abdülkays oğullarının Medîne’ye gelişi, dokuzuncu yılında Tebük Savaşı, şeklindeki târihî kayıtlar neshin belirlenmesinde etkili olmuştur.³¹⁹

9. Nesh Konusunda Karşılaşılan Güçlükler

Neshin tespit edilip ortaya konulmasında bazı problemler karşımıza çıkabilir. Mesela içinde ehli eşek eti pişirilmiş kapların kırılması veya yıkanması konusunun nesh meselesi olarak değerlendirilmesinde birtakım problemler mevcuttur. Kapların kırılması veya yıkanması konusundaki rivâyetlerin sağlamlık yönünden birbirine denk olup olmadıklarının belirlenmesi, bu değişikliğin vahiy kaynaklı mı yoksa Hz. Peygamber’in ictihâdına dayalı bir durum mu olduğu veya bu

³¹⁸ Şâtıbî, Muvâfakât, 3/s.336.

³¹⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.352-363.

değişikliğin tam olarak hangi sebepten dolayı yapıldığının tesbit edilememesi bu konuda karşılaşılan güçlüklerdir.³²⁰

Peygamberimizin açık beyânıyla tesbit edilen nesh vakalarından birisi de içki yapımında kullanılan kapların (hantem, dübbâ, nekîr, müzeffet-mukayyer) başka işlerde kullanılmasının yasaklanması ve sonra yine bizzat Hz. Peygamber tarafından bu yasağın ortadan kaldırılmasıdır.³²¹ Başlangıçta bu kaplara çok fazla ihtiyaç duyulmayacağını düşünen Hz. Peygamber, bu kapların içki yapımının dışındaki işlerde kullanılmasını da yasaklanmış, ancak bu kaplara duyulan ihtiyaç yasağın Hz. Peygamber'in ictihâdıyla ortadan kaldırılması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum bazı şârihler tarafından hükmü Rasulullâh'a bırakılan meseleler kapsamında da değerlendirilmektedir.³²² Bu nesh meselesinde de sonraki hükmün vahiy yoluyla mı geldiği yoksa Hz. Peygamber'in ictihâdıyla mı ortaya çıktığı konusu açıkça belirlenememektedir. Koçkuzu bu noktada şârihlerin sözlerine yer vererek Allah'ın bu konulardaki açıklamayı kendisine bıraktığı Peygamber'inin yine vahyin kontrolünde olduğuna, kendisini Rabbinin yönlendirdiğine işaret etmekte ve meselenin “ iç içe, girift bir manzara” arz ettiğini söylemektedir.³²³

Koçkuzu'ya göre nesh olarak değerlendirilen pek çok mesele tercih vb. başka yollarla da çözüme kavuşturulabilir. At etinin yenilebileceğine dair haberlerin yasak haberlerine göre daha sağlam oluşu hadisler arasında denklik olmadığı için tercih yapılması gerektiğini düşündürse de yasaktan bahseden hadisin tek tatbîkât ve emir içerdiği için nehye delil olduğunu iddia edenler de mevcuttur. Fakihler meseleyi nesh kapsamında ele almasalar da at etinin Hayber'de yenildiğini tesbit etmiş ve meseleyi mübah, mekruh vb. kategorilerde değerlendirme yoluna gitmişlerdir.³²⁴ Ayakta su içmeye izin veren hadisler ayakta su içmeyi yasaklayan hadislerden daha sağlam olduğu için tercih yolu kullanılabileceği gibi, Hz. Peygamber'in zemzemi ayakta içtiği şeklindeki rivâyetlerden yola çıkarak bu konudaki yasağı ayakta yürürken su içme olarak değerlendirenler, dolayısıyla meseleyi cem yoluyla çözüme kavuşturanlar da mevcuttur.³²⁵ Nâsih ve mensûh

³²⁰ Koçkuzu, a.g.e, s.332.

³²¹ Koçkuzu, a.g.e, s.333.

³²² Koçkuzu, a.g.e, s.336.

³²³ Koçkuzu, a.g.e, s.337.

³²⁴ Koçkuzu, a.g.e, s.339.

³²⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.340-341.

hadislerin âlimlerin kanaatine göre yer değiştirmesi de bu konudaki bir başka problemdir. İbn Şâhin halîfelerin ayakta su içmelerini de göz önünde bulundurarak ayakta su içmeye izin veren rivâyetleri nâsih kabul ederken, İbn Hazm tam tersini savunmakta, izin rivâyetlerinin önce, yasak rivâyetlerinin sonra olduğunu iddiâ etmektedir. Meselenin çözümünde her zaman isnad yönünden daha sağlam olan bir rivâyetin nâsih olduğunu söylemek de mümkün gözükmemektedir. Tek nefeste su içme rivâyetleri daha sağlam olmalarına rağmen İbn Şâhin Peygamber ahlâkına daha uygun olduğu gerekçesiyle üç nefeste su içme rivâyetlerini nâsih olarak değerlendirmektedir.³²⁶

Nesh vakaları genellikle Medîne döneminde ortaya çıkan durumlar olarak değerlendirilir. Mekke’de meydana gelen bir nesh iddiâsına yer verecek olursak; ³²⁷ İbn Şâhin’e göre Cibrîl vahiy getirerek Mekke’nin yukarısında dayanarak yemek yiyen Allah Resûlü’nü “Padişahların, meliklerin yemek yeme tarzı” diyerek uyarmış ve Nebî (s.a.v) yaslanarak yemek yemeyi bırakıp doğrulmuştur. Ancak hadiste geçen ittikâ kelimesine verilen farklı anlamlar ve eldeki delillerin nesh iddiâsında bulunmak için yeterli kuvvet taşıması, nesh iddiâsının doğru olmayabileceğini, meselenin başka izahlara ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır.³²⁸

Aralarında teâruz bulunduğu iddiâ edilip neshle çözüme kavuşturulan hatta mensûhluğu konusunda ittifak edildiği söylenen bir meseleyi başka âlim veya âlimler teâruz olarak bile değerlendirmemektedir. Fera’ ve atîra kurbanlarını değerlendiren bazı ilim adamları câhiliyye döneminde mevcut olan bu uygulamanın Hz. Peygamber tarafından kaldırıldığını söyleyip meseleyi nâsih mensûh kapsamında değerlendirirken, bazıları ise hadisler arasında muâraza tesbit edilmediğini, nafi olarak ve Allah rızası için bu tür hayvanların her zaman kesilebileceği kanaatinde olduklarını ifade etmişlerdir. Mesela İbn Sîrîn bu âdeti her zaman yerine getiren kimselerdendir.³²⁹

Koçkuzu bazen “teknik yönden nesh tesbîatine yarayacak delil bulmanın güç oluşu” gerekçesiyle nesh iddiâsına karşı çıkmakta ve meselenin farklı izahlar veya başka çözüm yollarıyla halledilmesi gerektiğini söylemektedir. Hicreti teşvik eden

³²⁶ Koçkuzu, a.g.e, s.341.

³²⁷ Koçkuzu, a.g.e, s.339.

³²⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.339-340.

³²⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.342-343.

ve hicrete gerek olmadığına işaret eden hadislerin incelenmesi sonucunda politik sebeplerle -Kureyş'in eziyetinden korunma, Medîne nüfusunun artırılması ve Müslümanların kuvvet kazanması vb. fetih öncesi Mekke'den Medîne'ye hicret teşvik edilirken, Mekke'nin fethinden sonra hicrete gerek olmadığına ifade edilmesi vâcip olan bir emrin mendûb olan bir hale dönüşmesi olarak değerlendirilmiştir. Mesele Hâzîmî'nin neshe işaret etmeden sıraladığı örnekler arasındadır. Onun dışında bu örneğe işaret eden de olmamıştır.³³⁰ İbn Şâhin de kedinin arttığı meselesinde aynı tavrı takınmakta, neshe işaret etmeden kedinin bandığı kapların yıkanması gerektiğine işaret eden ve Hz. Peygamber'in kedinin bandığı kaptaki suyu içtiği ve o suyla abdest aldığı rivâyetleri sıralamaktadır.³³¹

Ali Osman Koçkuzu'ya göre neshin tesbîtinde asıl malzememiz rivâyet ve târihî bilgidir. Rivâyetle ve târihî bilgilerle desteklenmeyen hiçbir kâide ve çıkarımın bizi sonuca ulaştıramayacağı açıktır. Rivâyetlerin her zaman yeterli derecede güvenilir bulunmamaları ve tarih tesbîtinin çoğu zaman yapılamaması ise neshin tesbîtinin güçleştirmekte, nesh konularının târihî olarak sırasıyla tesbîti de bu sebeplerden dolayı gerçekleştirilememektedir.³³² Kimi zaman ise Hz. Peygamber tarafından düzeltilen hatalar, câhiliyye dönemindeki âdetler, farklı gerekçelerle Hz. Peygamber'in tatbîkâtlarındaki farklılıklar, hakkında hüküm bulunmayan meselelerde tevakkuf gösterme vb. durumlarda beyân edilen yeni hükümler “nesh beyânı” olarak değerlendirilmiştir. Halbûki bu örneklerde mensûh hükmün Hz. Peygamber'e âit bir sünnet olduğunu tesbit etmek bile mümkün gözükmemektedir. Bazı âlimlerin nâsih mensûh kapsamında değerlendirdiği bir meselede hâlen mensûh olduğu iddiâ edilen hadise göre amel edenlerin bulunması nesh meselesinin âlimleri zorlayan, tek bir çözümü olmayan karmaşık bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır.³³³

Sonuç olarak Koçkuzu'ya göre, “Dinimizde, çoğu ibâdât ve muâmelât ile ilgili diyebileceğimiz bazı hükümlerde, farklı iki tatbîkâtın görüldüğü malumdur. İlim dilinde buna nesh tabir edilmektedir. Bunlardan ilki yani mensûh olan ile en son tebliğ edilen hükmün (nâsihin) neler olduğunu yine sünnet açıklayabilir. Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerin neshi, sünnet içinde vukua gelen nesh vakaları hep

³³⁰ Koçkuzu, a.g.e, s.343-344.

³³¹ Koçkuzu, a.g.e, s.344.

³³² Koçkuzu, a.g.e, s.345.

³³³ Koçkuzu, a.g.e, s.346-347.

Peygamberimizin bildirmesi ile bilinebileceği gibi, diğer din ve şeriatlerdeki hükümlerden, İslâm'ın topyekûn kaldırdıkları ile ismen belirttikleri de yine Peygamber'imizden gelen haberle anlaşılabilir.”³³⁴ Koçkuzu bu sözleriyle hem neshi tarif etmekte hem de neshte belirleyici olanın Hz. Peygamber olduğuna işâret etmektedir. Onun tesbîtiye göre; “şahsiyeti ve otoritesi tespit edilen Resul-i Ekrem'in sünneti ile amel, müslümana düşen en büyük vazifedir. Bu itibarla tarih boyunca, hadisle amelin seyri, anlaşılması, problemleri ve nesh konusu ile bu amelin sıkı ilgisinin incelenmesi gerekmektedir.”³³⁵

Sosyal ve siyasal durumun, ekonomik şartların değişmesi, toplum hayatında birtakım değişikliklere gidilmesini gerekli kılmıştır. İslâm'ın hak ve adâleti önceleyen özelliği, ayrımcılığa ve istismara sebep olan uygulamaları ortadan kaldırmış ve bu değişiklikler bazen sorumlulukları hafifletirken, bazen de ağırlaştırmıştır.³³⁶ Muhaddislere göre, sünnette neshi gerekli kılan en önemli etkenler, Hz. Peygamber'in insanların ihtiyaçlarını gözeterek verdiği hükümlerde değişikliğe gitmesi ve ashâbı eğitirken tedricilik esasını göz önünde bulundurmasıdır.³³⁷ Koçkuzu kişinin dünya ve ahiret mutluluğunu hedefleyen ilâhî dinlerin ortaya koyduğu kanunların daha eski olduğunu belirterek, beşer eliyle yapılan kanunlardaki değişikliklere göre, nesh yoluyla ortaya konulan değişikliklerin daha eski olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre toplumların gelişmesi ve değişmesi, çıkarılan kanunların işlevsiz kalması, geçici olarak çıkarılan kanunlarda sürenin sona erışı, kanunun sosyal bünyeye uymayışı vb. sebeplerle duyulan rahatsızlıklar beşerî kanunlarda değişiklik yapmayı nasıl zorunlu hale getiriyorsa, ilâhî kanunlarda da şâri' ihtiyacın ortadan kalkmasına göre kanunda değişikliğe gitme, mevcut kanunun daha iyisini getirme, mükelleflere ağır gelen, üstesinden gelemeyecekleri sorumlulukları kaldırma veya hafifletme vb. sebeplerle değişikliğe gitmektedir. Şâri'in emrine uymak için sebep-hikmet ilişkisini incelemek uygunsa da “teslimiyyet kullukta en çıkar yoldur.”³³⁸

³³⁴ Koçkuzu, a.g.e, s.38.

³³⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.45.

³³⁶ Geniş bilgi için bkz. Abdülkerîm Bingöl, “Neshin Gerçekleşmesinde Etkili Olan Faktörler”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Kasım 2016), s.565-583.

³³⁷ Efendioğlu, “Nesh”, 32/582.

³³⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.116-129.

Nesh sadece hadis ilmini değil, tefsir ve fıkıh ilimlerini de yakından ilgilendiren bir konudur.³³⁹ Ancak nesih iddiâlarında aşırıya kaçıldığı da bir gerçektir. Meselâ müfessirlerden bazıları “Kılıç ayeti”nin³⁴⁰ hangi ayet olduğu hakkında anlaşılamasalar da, bu ayetin tek başına yüz ayetten fazla ayeti nesh ettiğini iddiâ edebilmişlerdir.³⁴¹ Sahâbe döneminde nesh “âmmın tahsisi, mutlakın takyîdi, mücmel ve müphemînin beyânı ve istisnâ” gibi durumları da içine alacak şekilde daha geniş bir kavramsal çerçeveye sahipken İmam Şâfiî ile birlikte fıkıh usûlünde “nassın hükmünün kaldırılması ve yerine yeni bir hükmün getirilmesi” tanımına kavuşmuştur. Neshin anlaşılmasında usûlcülerin aklî, mantıkî ve felsefî izahlara da girişmeleri, konunun daha çok fıkıh usûlü konularıyla ilişkilendirilmesini beraberinde getirmiştir. Nasslardan hüküm çıkarma işinin öncelikle fakihin görevi olarak görülmesi ise nâsîh ve mensûhu bilmenin hadisçilerden çok fıkıhçılara lazım bir ilim dalı olarak kabul edilmesine yol açmıştır.³⁴² Koçkuzu mezhep imamlarının bir meselenin çözümünde farklı neticelere varmasının sebeplerinden birisi olarak değerlendirdiği neshi, fıkıhtaki ihtilaf sebeplerinden birisi olarak kabul etmektedir. Fıkıh Usûlü’ndeki bazı kâidelerin “Hadis Usûlü”nden iktibas edildiğini belirten Koçkuzu, usûller arasındaki bu iktibasta gereken titizliğin gösterilmediğini, “işin içine itibârîlik, izâfîlik ve şahsî görüş diye ayırabileceğimiz birtakım unsurlar karıştığını”, bu sebeple aynı hadis hakkında muhaddis ve fakih arasında görüş farklılıkları meydana geldiğini söylemektedir. Fakihler arası görüş ayrılıklarının sebebi, hadisçinin “rivâyet ve târihî bilgi”ye dayalı ölçüsünü asgari müşterek olarak belirlememektir. “Bize göre bu mensûhtur” ifâdesi neshte geçerli olmamalı, hadislerde nesh bulunup bulunmadığı eldeki malzemenin durumuna göre tesbit edilmelidir.³⁴³

Ali Osman Koçkuzu’nun “Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi” adlı çalışmasında” 157 konu başlığı altında incelemeye tabi tuttuğu, aralarında nesh ilişkisi tesbit veya iddia edilen hadisler, nesh dışındaki çözümlere de sıkça

³³⁹ Geniş bilgi için bkz. Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, s.130-134, 129-157.

³⁴⁰ et-Tevbe 9/5, 29.

³⁴¹ Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2013), s.242. Geniş bilgi için bkz. Hikmet Akdemir, “Seyf Ayetiyle Mensuh Olduğu İddia Edilen Âyetler Üzerine Bir İnceleme”, *Harran Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/20 (Temmuz-Aralık 2008), s.5-25.

³⁴² Efendioğlu, “Nesh”, 32/581. Geniş bilgi için bkz. Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, s.130-134, 129-157.

³⁴³ Koçkuzu, a.g.e, s.57-59. Koçkuzu bu konuda hataya düşmemek için hadislerin şerhlerine bakmayı yeterli görmemekte, fıkıh kitaplarına da müracaat edilmesini tavsiye etmektedir. bkz. a.g.y.

başvurulduğunu ve şahsî görüş ve anlayışların farklı yorumları ve sonuçları beraberinde getirdiğini ortaya koymaktadır. Kitaptaki konu başlıkları “Hadiste Nesh” konusunda temel kaynak olarak kabul edilen dört eserden; İhtilâfû’l-Hadis alanında ilk eserin sahibi olarak kabul edilen İmam Şafî’nin (ö.204/820) *İhtilâfû’l-hadîs*’inden, Ebû Bekir el-Esrem (ö.261/874-75 [?]) ve İbn Şâhin’in (ö.385/996) *Nâsihu’l-hadîs ve mensûhuh* adlı eserlerinden ve el-Hâzimî’nin (ö.584/1188) *el-İ’tibâr fî beyâni’n-nâsih ve’l-mensûh mine’l-âsâr* adlı eserinden seçilmiştir. Koçkuzu yirmi üç örneği sabit olan nesh vakaları arasında değerlendirmekte ve bunlardan sadece on ikisi üzerinde ittifak sağlandığını söylemektedir. Otuz beş örnek hakkında ihtilaflı değerlendirmesi yapılmış, yüz kadar konuda ise hadisler arasında nesh ilişkisi tesbit etmek mümkün olmamıştır. Zaten muhaddisler de çoğu zaman bu meseleleri kitaplarına almakla kalmış ve nesh iddiasında bulunmamışlardır. “Hadiste Nesh” kapsamında değerlendirilen bazı meseleler aslında “Kur’ân’ın Sünneti Neshi” veya sünnetin câhiliyye adetlerini ortadan kaldırması şeklinde değerlendirilmesi gereken meselelerdir. Dört müellifin üzerinde ittifak ettiği tek bir örneğe rastlanmayışı oldukça düşündürücüdür. Nesh iddiasında bulunulan meselelerin çoğu zaman cem ve te’lif, tercih vb. yollarla da çözüme kavuşturulması meselenin çok boyutlu düşünülmesi gerektiğini ve zannedilenin aksine nesh vakalarının sayısının oldukça az olduğunu göstermektedir.

Koçkuzu, nesh vakalarının daha çok Medîne döneminde yoğunlaştığını ve neshin küllî esaslarda değil cüz’iyyât kapsamında değerlendirilen ibâdât ve muâmelât konularında gerçekleştiğini söylemektedir. Tedrîcîlik esasıyla ortaya konulan bu değişiklikler toplumun ve insanların maslahatına uygun olarak gerçekleşmiş, hayatın tabîî akışı içinde sünnetin değişmesi son derece normal bir durum olarak değerlendirilmiştir. Nesh üzerindeki tartışmaların sahâbeden sonraki dönemlerde artması, hadislerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında hadis metni özelinde dikkate alınması gereken bazı hususlar yanında, târihî bağlam, toplumun örf, âdet ve gelenekleri, fiziksel ve çevresel faktörler vb. hâricî unsurlara da dikkat edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Koçkuzu’ya göre Hz. Peygamber dışında hiç kimse nesh yetkisine sahip olmadığına ve onun vefatıyla nesh yolu kapandığına göre, yapılması gereken Hz. Peygamber’in en son tatbikatını aramak ve ona göre amel etmektir. Bunu yaparken

nazari bilgi yanında konuyla ilgili Hz. Peygamber'den intikal eden tüm rivâyet ve uygulamaları, sahâbe tesbitlerini, tarihî bilgi vb. bütün yardımcı unsurları göz önünde bulundurmak bizi doğru sonuca götürecektir ve neshin hadisle ameli engelleyen bir çözüm yolu olmadığı kolaylıkla fark edilecektir.

3.1.3. Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi

Hadis ilimleri dirayet ve rivâyet olarak ikiye ayrıldığını hadis ilimlerinin amacının “sahih ile sahih olmayanı ayırt edip amel etmek için uygun hale getirmek” olduğunu söyleyen Koçkuzu kitabın giriş bölümünde bazı terimler ve ön bilgilere yer vermektedir.³⁴⁴

Birinci bölüm “Hadis ilimlerinde bazı klasik ve yeni meseleler” adını taşımaktadır. Bu bölümün birinci kısmında Kur’ân-ı Kerîm- Hadis-i Şerif ilişkisi incelenmiştir. Hadisin vahiyle ilişkisi, sünnetin Kur’ân’a karşı görevleri Kur’ân’la yetinme düşüncesi, Kur’ân ve sünnet yarışı ve Kur’ân ve hadiste üslub konuları hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Sünnetin vahiy mahsulü olup olmadığı, “Kur’ân bize yeter” diyenlerin hangi maksatla bu düşüncüyü savundukları bugün de tartışılan konulardır. Kur’ân ve sünnet birbirini tamamlayan unsurlardır ve hadisler olmadan Kur’ân’ın tam anlamıyla anlaşılması mümkün değildir.³⁴⁵

Kur’ân ile hadisi üslup olarak karşılaştırdığımızda bu iki kurumun kendine has özellikler barındırdığı ortadadır. İnsanlar Kur’ân’ın bir benzerini meydana getirmekten aciz kalsalar da Hz. Peygamber’in üslubuna benzer sözler söylenebilir.³⁴⁶

Birinci bölümün ikinci kısmında Hadis İlimleri başlığı altında “Hadis Ricali Bilgisi”, “Hadiste İletler Bilgisi”, “Hadis Diye Uydurulan Haberler”, “Öğretim ve öğrenim Edepleri”, “Hadiste Metin ve Senet Tenkidi”, “Hadis Tarihi İlmi”, “Rivâyet ve Dirayet Bilgileri”, “Nesih Bilgisi”, “Garîb Kelimeler Bilgisi”, Vürud Sebepleri Bilgisi”, “Hadisin İ’rabı Bilgisi”, “Galatül Muhaddisin Bilgisi”, “Şemâil Bilgisi”, “Fıkhu’l-Hadis Bilgisi” şeklinde on dört konuya yer verilmiştir.

Hz. Peygamber’den gelen haberlerin güvenilir bir şekilde bizlere ulaşmasını sağlayan kişilere râvî ismi verildiğini bu râvîlerin kadın veya erkek olmasının

³⁴⁴ Ali Osman Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1983), s.23.

³⁴⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.43-47.

³⁴⁶ Koçkuzu, a.g.e, s.50.

haberinde bir değişime yol açmadığını söyleyen Koçkuzu, râvîler hakkında bilgi veren ilme kısaca rical ilmi denildiğini *et-Tarih* adlı kitaplarda râvîlerin doğum- vefat tarihleri, yaşadıkları memleketler, öğrencileri ve hocaları hakkında bilgi verildiğini belirtmektedir.³⁴⁷

Bu ilim dalı çok eski tarihlerde kayıt altına alınmaya başlanmıştır.³⁴⁸ Hadislerdeki illeti tespit imkanın zor olduğuna bunu anlamak için derin bir kavrayış gücüne sahip olmak gerektiğine işaret eden Koçkuzu, illetin hem senette hem de metinde olabileceğini söylemektedir. Hadislerdeki illetlerin hepsinin tespiti ise pek mümkün değildir.³⁴⁹

Âlimler arasında bu ilim hakkında yeterli kaynak eserin olmadığını söyleyenler varsa da Muhammed Tayyib Okiç “Bu alandaki eserlerin azlığına inanmış değilim. Hatta bu konuda meşhur hadisçilerin değerli eserleri mevcuttur”³⁵⁰ demektedir.

Uydurma hadislerin nasıl tespit edileceğini belirleyen âlimler, hadisin uydurma olduğunun bizzat uyduranın itirafıyla, uyduranların senin yakınlarının ihbarıyla ve hadis uyduranın kullandığı lafızlardan yola çıkarak belirlenebileceğini söylemektedirler.³⁵¹ Koçkuzu bu tür mevzuât bilgilerini toplayan âlimleri şöyle sıralamaktadır. “Muhammed b. Tâhir Makdisî, Abdurrahman b. Cevzî(ö.597/1201), Ömer b. Bedr Mevsilî(ö.622/1225), Muhammed b. Hasen Saganî(ö.650/1252), İbn Teymiyye Harrânî(ö. 622/1225), Suyutî(ö.911/1505), İbn Arrâk Kinânî(ö.963/1556), Ali Kârî(ö.1605).”³⁵²

Hadiste metin ve senet tenkidi diğer tabiri “cerh ve ta’dil ilmi”dir. Bu ilim kişilerin olumsuz yönde eleştirmesi ve gıybet olarak algılanmamalıdır. Tenkid hadislerin sıhhati için çok gerekli bir iştir. Bu tenkitlerle kişinin ulaştırdığı haberin doğruluğu ve güvenilirliği ispat edilmiş olmaktadır.³⁵³

³⁴⁷ Koçkuzu, a.g.e, s.55-56.

³⁴⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.56-58.

³⁴⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.62.

³⁵⁰ Koçkuzu, a.g.e, s.63.

³⁵¹ Koçkuzu, a.g.e, s.65; Yaşar Kandemir, “*Mevzu Hadisler*” (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 10. Baskı, 2017), s.80.

³⁵² Koçkuzu, a.g.e, s.66.

³⁵³ Koçkuzu, a.g.e, s.72.

Tenkit eden kişinin de iman sahibi, ilmi kuvvetli, uyanık, taassup sahibi olmayan, adaletli, ical ilmi konusunda yetkin bir kimse olması gerekmektedir.³⁵⁴

Hadis tarihi ilminin, Talat Koçyiğit'e kadar ele alınmayan ve eser olarak da yayınlanmayan bir ilim dalı olduğunu söyleyen Koçkuzu O zamana kadarki eserlerin tarihsel bağlamda bir bakış açısı geliştirdiklerini belirtmektedir.³⁵⁵

Birinci bölümün üçüncü kısmı ise “Klasik Usûl Konuları” başlığını taşımaktadır. Koçkuzu bu bölümde Ebû Muhammed Hasen b. Abdurrahman b. Hallad Râmehurmuî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* (Beyrut, 1391-1971, Dr. Muhammed Accac Hatib neşri), Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Hafız Neysâbûrî, *Kitâbu ma'rifeti ulûmi'l-hadis* (Beyrut, ts. Dr. Seyyid Muzzam Hüseyin neşri), Ebû Bekr Ahmed b. Ali Sabit Hatib Bağdâdî, *Kitabu'l-kifâye fi ilmir-rivâye* (1357, Haydarabat- Dekken, Dâiratu'l-Mâarifi'l-Osmanî neşri), Ebû Amr Osman b. Abdurrahman (İbn Salah) Şehrîzûrî, *Ulûmu'l-hadis* (Halep, 1386-1966, Muhammed Nemenkani neşri), Muhammed Tayyib Okiç, *Bazı hadis meseleleri üzerine tedkikler*, (Ankara, 1959, A.Ü.İ. Fakültesi neşri), Subhi Salih'in, *Ulûmu'l-hadis ve mustalahuh* (Beyrut-Daru'l-İlm, 1384-1965; Trc. Dr. M. Yaşar Kandemir, Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları, Ankara, 1973, İkinci baskı). Adli eserlerini sıralamakta son iki eserin günümüze en yakın olanları olduğunu belirterek şu değerlendirmeyi yapmaktadır;

“İlk dönem eserlerinde aynı konu pek çok kez tekrar ederken açıklama kısmına daha az rastlanmaktadır. Ve mesele senetlerle verilmektedir. Ancak son dönem eserlerinde ise daha çok açıklama kısmına yer verilmeye başlanmış ve şahıs tanıtları gibi eski eserlerde olmayan pek çok konuda eklenmiştir.”³⁵⁶ Bu bölümde ayrıca “Hadisin çeşitli yönlerden Bölünmesi ve Sebepleri Konusu”na da yer verilmiştir. Birinci bölümün dördüncü kısmı “Öğretim ve Öğrenim” başlığını taşımakta rihle denilen ilim yolculukla hadis öğrenme ve öğretme metotları isnadla ilgili meseleler, lafız ve mana ile rivâyet, itibar vb. pek çok konuya yer verilmektedir. 1. Bölümün V. Kısımında ise “Yeni Meseleler” başlığı altında “Arap Dil ve Edebiyatı'nın Hadisle İlgisi”, “Hadislere ve Muhtevalarına İtimat”, “Hadisler ve Modern Hayat”, “Hadise Dost Olmayan Fikirler ve Gruplar”,

³⁵⁴ Koçkuzu, a.g.e, s.73.

³⁵⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.81.

³⁵⁶ Koçkuzu, a.g.e, s.106.

“Şarkiyatçılar ve Hadis”, “Şarkiyatçıların Tesirleri”, “Garbiyatçılık Teklifi ve Hadislerin Dinimizdeki Yeri” şeklinde pek çok konuya yer verilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü “Geçen On Dört Yüzyılda Hadis İlimleri” adını taşımaktadır. Bu bölümün birinci kısmında hadislerin doğuşu ve şifâhî olarak naklinden bahsedilmektedir. Hadislerin şifâhî olarak nakliyle yazılma arasında özellikle ilim için çıkılan yolculuklar vardır. Bu yolculuklara er-Rihle fi talebi’l-ilm de denir. Bu yolculuklardan maksat hiç duyulmamış olan bir haber var ise ona sahip çıkma ve insanlık için onu ortaya çıkarma düşüncesidir.³⁵⁷

Bu yolculuklar; hadis toplama işlemine yardımcı olmuşlar, yayılma imkanına sahip olmayan hadislerin duyulmasını sağlamışlar, İslam ülkeleri arasındaki bağın kuvvetlenmesini temin etmişler ve İsnad zincirinin tek tipte olmasına zemin hazırlamışlardır.”³⁵⁸

2. bölümün 2. Kısımında “Hadislerin yazılışı: Takyîdü’l-İlm” konusu, 3. Kısımında ise “Hadislerin Toplanması ve Tedvîni” konuları işlenmiştir.

Tedvîn’in, lügatta “toplamak, bir araya getirmek” manasına geldiğini söyleyen Koçkuzu,³⁵⁹ Rabî‘ b. Sabih ve Sa’id b. Arûbe ilk tedvîn faaliyetlerini yürüten kimseler olduğuna işaret etmektedir.³⁶⁰

Hadisi bab şeklinde tedvîn edenler de olmuştur. Abdülmelik b. Abdulaziz b. Cüreyc, Malik b. Enes, Muhammed b. İshak, Hammâd b. Seleme, Süfyan Sevrî bablar halinde tedvîn eden kimseler arasındadırlar.³⁶¹

Hadisleri resmi anlamda tedvîn eden ilk kimsenin Zührî olduğu bilinmektedir. “Salih b. Keysan durumu şöyle anlatmaktadır; Ben ve Zührî, Talebü’l-hadis için biraraya geldik ve süneni yazâlim dedik. Hz. Peygamberden gelenleri yazdık. Sonra Zührî, sahâbeden gelenleri de yazalım; onlar da sünnettendir, dedi. Ben; değildir, dedim. O, yazdı, ben yazmadım. O, muvaffak oldu, ben kaybettim.”³⁶² Buradan da anlaşıldığı üzere Zührî tedvîn işleminde önemli bir görev üstlenmiştir.

³⁵⁷ Koçkuzu, a.g.e, s.235.

³⁵⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.236.

³⁵⁹ Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 256.

³⁶⁰ Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 258.

³⁶¹ Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 258.

³⁶² Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 261.

2. bölümün 4. Kısmı “Kitapların Tasnifi Çağları” başlığını taşımaktadır.

Tedvîn işleminden sonra tasnif işlemine geçildiğini, hadis kitaplarının tasnif edilmesinin Abbasi Devletinin ilk yıllarına tekabül ettiğini söyleyen Koçkuzu Mamer b. Râşid’in *el-Câmi’i*’nin günümüze kadar gelmiş tasnif edilen ilk hadis eseri olduğuna işaret etmektedir.³⁶³

Tasnifte uygulanan yöntemler; ale’l-ebvâb, ale’l-ricâl, ale’l-ahruf, etraf kitapları ve turuk kitapları olarak sıralanabilir. Bu bölümde “İlk Tasnif Çalışmaları ve İlk Musannifler”, “Tasnifte Uygulanan Metotlar ve Başlıca Türler” hakkında bilgi verilmiştir. 2. Bölümün V. Kısmında “Tasnifte Altın Çağ” başlığını taşımaktadır.

Tasnif devrinin en parlak dönemi *Kütüb-i sitte* kitaplarının yazıldığı dönem olarak kabul edilir.³⁶⁴ Hicrî üçüncü asır genel anlamda sahâbî sözleriyle Peygamberimizin sözlerinin ayrı olarak değerlendirildiği ve eser olarak ortaya konulduğu bir zaman dilimi olarak değerlendirilir.³⁶⁵ Daha önceki devirde hadisler fazla dikkat edilmeden eserlere alınmış ve hadis olmayan sözler de aynı yerde bulunabilmiştir.³⁶⁶

Bu kısımda en fazla sahâbe bulunan şehir olma özelliğine sahip Medîne-i Münevvere, vahiy inen bir yer olması sebebiyle bizim gözümüzde değeri bir başka olan Mekke-i Mükerreme, Rıdvan Bey’atı’nda bulunan sayıları yaklaşık yetmiş bulan sahâbenin gelip buraya yerleştiği Kufe’den bahsedilmiş. Enes b. Malik’in ilimle meşgul olduğu bir merkez olan Basra, Emevîler devrinde gözde ilim merkezlerinden olan Şam, diğer ilim merkezleriyle bağlantıyı sağlayan bir merkez konumunda olan Mısır, Endülüs, Muaz b. Cebel’in elçi olarak gönderildiği Yemen ve Horasan gibi ilim merkezleri hakkında bilgi verilmiştir.³⁶⁷

Sekiz büyük hadisçi ve eserleri başlığı altında ise dört büyük mezhep imamından birisi olan İmam Malik b. Enes’in hadisler dışında fıkhi görüşlerine de yer verdiği ahkam hadisleri ağırlıklı olan *el-Muvatta’ı*,³⁶⁸ Kur’ân’ın mahlûk oluşu meselesinde ciddi işkencelere uğrayan ve ehl-i sünnet çizgisinden ayrılmayan

³⁶³Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 280.

³⁶⁴Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 295.

³⁶⁵Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 297.

³⁶⁶Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 297.

³⁶⁷Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 302,308.

³⁶⁸Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 310.

İmam Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'in, *el-Müsned'i*, Buhârî'nin Kur'ân'dan sonra en değerli kitap olarak değerlendirilen *el-Câmiu's-Sahih'i*, Müslim'in *el-Câmiu's-Sahih'i*, Ebû Davud'un kimsede olmayan hadisleri topladığı *es-Sünen'i*, Tirmizî'nin fıkıh konularına göre tanzim ettiği ve hadisleri verdikten sonra değerlendirmelerde bulunduğu *el-Câmiu's-Sahih'i*,³⁶⁹ Nesâî'nin *el-Müctebâ'ı*, ve İbn Mace'nin *es-Sünen*'inin tanıtımı yapılmıştır.

2. kısmın 6. Bölümü ise “Duraklama Döneminde Hadis Çalışmaları” adını taşımaktadır.

Altıncı hicrî asır hadiste duraklama zamanının başlangıcı olmuştur. Bu dönemde özellikle ahkâm hadisleri toplanma gayretine girilmiş, tahriç çalışmaları yapılmış, bütün hadisleri toplama ameliyesi içine girilmiştir.³⁷⁰

Koçkuzu bu bölümde gerileme ve duraklama zamanının sebeplerinden bahsetmekte ve bunları “İlme, ilim müesseselerine, İslamın Emrettiği Düşünce Tarzına Sırt Dönüş”, “Hadis ve Sünnet ile Onlara Bağlı İlim Dallarının Devreden Çıkarılışı”, “Şahsi Hatalar, Gerçek ile Sahtenin Karışması, İlme Siyasetin Dahli” ve “Kolaya Tâlib Olma” başlıklarıyla teferruatlı bir şekilde incelemektedir. Son olarak da “Duraklama ve Gerileme Çağlarının Yetiştirdiği Bazı Muhaddisleri” tanıtılmaktadır.³⁷¹

Umûmi Değerlendirme adını taşıyan son bölümde ise hadisle ilgilenen kimsede olmsı gereken özellikler, hadisçiler diğer İslami ilimler mensupları ve öğrenciler başlığıyla incelenmektedir. Hadis öğrenmek isteyen kişinin her şeyden önce niyetinin dürüst olması gerekir. Buna ilaveten Kur'ân'ı bilmeli, Arap dili ve edebiyatına hâkim olmalı, diğer islami alanlarda bilgi sahibi olmalıdır.³⁷²

Koçkuzu, konu ile ilgili hadis öğrencisinin usûl bilgisi olarak Ahmed Naim Bey'in *Tecrid Mukaddimesi*'ni, Tayyib Bey'in “Bazı hadis meseleleri üzerine tetkikler'ini”, Talat Koçyiğit'in “Hadis Usûlü'nü”, Subhi Salih'in Diyanet'çe bastırılan “Terceme eserini” Yaşar Kandemir'in “Mevzu Hadisler” adlı kitabını okumasını tavsiye etmektedir.³⁷³

³⁶⁹ Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 318.

³⁷⁰ Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 331.

³⁷¹ Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 339-346.

³⁷² Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 390.

³⁷³ Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 403.

Hadisi ile amel konusundaki yanlış anlayışlar, hadisın nasıl öğretilceğı vb. hususlar değerdendirme kısmında ele alınmış ve Koçkuzu 5. kısımda öğrencilerin faydalanması için hadis kitaplarıyla ilgili geniş bir listeye bizim incelediğimiz eser yer vermiştir.³⁷⁴ Eser 480 sayfadan oluşmaktadır. Birinci baskı olup 1983 yılında Dergah yayınları tarafından basılmıştır.

3.1.4. Fahri Kulu ve Hacıveyiszade Hoca Efendiler

Ali Osman Koçkuzu tarafından kaleme alınmıştır. 20 yy'ın ilk elli-altmış yılına eğitim tarihimiz açısından ışık tutmaya, Cumhuriyet öncesi dönemde Konya'da bulunan Paşadaresi Medresesi ve o medresenin iki güzide müderrisi tanıtılmaktadır. Konya'nın manevi mimarlarından olan Fahri Kulu ve Hacıveyiszade Mustafa Sabri Kurucu hoca efendilerin insan yetiştirme konusundaki çilelerle ve engellerle dolu hayatları genç kuşaklara rol model insan olarak örnek teşkil eder.

Kitapta yazarın tanık olduğu olaylarda anlatılmıştır. Konya'nın 1940'lı yıllardan bugüne geçirmiş olduğu değişimleri aktarmaktadır. Elimizdeki eser 2019 yılında basılmıştır. 344 sayfadan oluşmaktadır.

3.1.5. Haydin Basalım İzlere

Ali Osman Koçkuzu'nun Fahrettin Kulu'ya ait olan şiirlerini, mektuplarını ve dini metinlerini kaleme aldığı bir eserdir. Elimizdeki eser 1. Baskıdır. Bu sebeple Ali Osman Koçkuzu mukaddime niteliğinde bir yazı yazmıştır. Eserde geçen anlamı bilinmeyen kelimeleri açıklamıştır. Eser 450 sayfadan oluşmaktadır. Sonunda da asıl metinlerin fotoğrafları yer almıştır.³⁷⁵

3.1.6. Çanakkale Cephesinde Bir Müderris Abdullah Fevzi Efendi

Osmanlı Devleti ard ardına toprak kaybediyordu. Bu durumda asker ihtiyacı hâsıl oluyordu. Beraberimizdeki toprakları korumak güçleşiyordu. Orta Anadolu'da önemli bir medresenin müderrislerinden olan Abdullah Fevzi Efendi, yaşanan olayların ve muhtemel sonuçlarının neler getirip neler götüreceğı konusunda, oturduğu yerden bir şeyler yapmanın imkansızlığını fark etmiş, dört

³⁷⁴ Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, 439.

³⁷⁵ Ali Osman Koçkuzu, *Haydin Basalım İzlere!* (Konya: Damla Ofset, 2008), 6.

duvar arasından çıkıp hayatın içine dalma cesaretine sahip, entelektüel bir medrese âlimidir.

Bu sebeple ilk adımını Çanakkale Savaşı öncesi atmış ve müderrislere tanınan askerlikten muafiyet hakkına rağmen, gönüllü olarak orduya yazılmış ve Çanakkale’de başlayıp, Irak cephesinde son bulan bir yaşamdır. Elimizdeki eser 2. Baskı olup 2011 yılında İstanbul ‘da yayımlanmıştır.406 sayfadan oluşmaktadır.

3.1.7. Bir Müderrisin Sürgün Yılları Abdullah Fevzi Efendi

Ali Osman Koçkuzu, Hoca Efendi’nin notlarını yayına hazırlamıştır. Bizdeki kitapta İstiklal Harbi dönemiyle ilgili bilgiler vardır. Müderrisimiz ile Kuvâ-yı Milliye arasında bir kovalamaca yaşanmıştır diyebiliriz. Bu sebeple yıllarca dağlarda yaşamaya mahkum olmuştur.

Normal hayat düzenine çok uzun zaman sonra geçebilmiştir. Daima hayatta kalma mücadelesi vermiştir. Hükümetin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında anlatılanlar yerli yerine oturmuş olacaktır. Elimizdeki eser 2. Baskıdır. 460 sayfadan oluşmaktadır.

3.1.8. Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi - Risâleler

Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi, Orta Anadolu’da yetişmiş bir din âlimidir. Memleket hizmeti için canını ortaya koymuştur. Elimizdeki eser, Bozkırlı Abdullah Fevzi Efendi’nin yine Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu’nun titizlikle derlediği dînî ilmi çalışmalarını içermektedir. Medreseler kapanışlarına kadar önemli birer ilim yuvasıdır. Burada çalışmaları ortaya konan risâleler ve müellifinin bizzat kendisi, bunun müşahhas örneğidir. Elimizdeki eser 2012 yılında İstanbul’da basılmıştır. Eser 707 sayfadan oluşmaktadır.

3.2. TERCÜMELER

3.2.1. İslam Hukukunun Genel İlkeleri (Kavâid-i Külliye Şerhi)

Ahmed Ziya Efendi geçen asırda Konya’da yaşayan büyük bir islam âlimidir. Yaşadığı dönem hukuk dersleri vermiştir.³⁷⁶ Aslında bu eser öğrencilere verilen

³⁷⁶ Ahmed Ziya Efendi, *İslam Hukukunun Genel İlkeleri*, 6.

ders notu niteliği taşımaktadır.³⁷⁷ Eser içerisinde mezheplerin esas aldığı kitaplardan da bahsedilmiştir. Sonrasında da yüz maddelik mecelle verilmiştir.³⁷⁸

3.2.2. Abdülaziz b. Şah Veliyyullah Dehlevî – Büstân'ül- Muhaddisîn

Müellif hakkında bilgi vererek başlarsak daha anlamlı olacağını ümit ediyoruz. H.1159-1239/ M.1746-1824 seneleri arasında Hindistan'da yaşamış olan Abdül-Aziz b. Ahmed (Veliyyullah) b. Abdirrahim el-Farukî, Sirâcü'l-Hind diye de tanınmaktadır. Dehlî veya Delhî diye anılan şehir halkındandır.³⁷⁹

Babası Abdürrahim ed-Dehlevî'nin kurduğu Rahimiyye Medresesi'nde ders alan ve İmam-ı Rabbânî'nin başlattığı Nakşibendi-Müceddidî geleneği içerisinde yetişen Şah Veliyyullah başta tasavvuf zemininde olmak üzere bidatlere karşı çıkan ve Sünnet'in ihyasını vurgulayan bir çevrenin etkisi altında kalmıştır. Yaşadığı dönemdeki ictihad- taklid merkezli tartışmaların da onun ilmi serencamı üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁰

Hint alt kıtasında erken dönemde Şah Veliyyullah'a yönelik çalışmaların artmasında önemli rol oynayan isimlerden biri Ubeydullah es-Sindi'dir (1872-1944). Hint alt kıtasındaki meşhur ve yaygın eğitim kurumlarından biri olan Diyobend Medresesi'nde yetişen ve bu medrese etrafında gelişen cemaati temsil eden Ubeydullah es-Sindi, Şah Veliyyullah'ın ilmi çevresi ve etkisinin “Veliyyullâhilik” adını verdiği müstakil bir kavram altında ele alınabileceğini savunmuştur.³⁸¹

Türkiye'de Hasan Basri Çantay'ın “Müceddid Büyük Âlimlerden Şah Veliyyullah-ı Dehlevî” adlı makalesi ile Osman Keskioglu'nun “Ahmed Şah Veliyyullah Dehlevî” isimli makalesi Şah Veliyyullah'ı konu alan ilk çalışmalar arasındadır. Söz konusu makalelerde, 18. yy'da Şah Veliyyullah'ı çevreleyen şartlar ve onun hayat hikayesi kısaca ele alınarak eserlerinden bahsedilmektedir. Şah Veliyyullah'ın tanınmasında ve ona yönelik çalışmaların artmasında ise

³⁷⁷ Ahmed Ziya Efendi, *İslam Hukukunun Genel İlkeleri*, 6.

³⁷⁸ Ahmed Ziya Efendi, *İslam Hukukunun Genel İlkeleri*, 40.

³⁷⁹ Büstânü'l Muhaddisin, Tercüme: Ali Osman Koçkuzu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (Ankara:1997).

³⁸⁰ Ahmet Aydın, *Bir Bibliyografya Denemesi: Şah Veliyyullah Dehlevi'yi Konu Alan Çalışmalar*, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013/2 yıl: 4 cilt: IV sayı:8.

³⁸¹ Aydın, *Şah Veliyyullah Dehlevi'yi Konu Alan Çalışmalar*, 33.

Hayreddin Karaman ve ardından Mehmet Erdoğan'ın ilmi faaliyetleri önemli bir veri sağlamıştır.³⁸²

Şah Veliyyullah'ın felsefi görüşlerini temelde ameli hikmet kavramı bağlamında incelemek gerekir. Zira Şah Veliyyullah ihya düşüncesinin temel metni olan *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*'yı bu sâhada yazmıştır. Bu ilme dair meseleleri Kitap ve Sünnet merkezli olarak yeniden ifade etmiştir.³⁸³

Müellifimizin hadis dışında Arapça, dini ve nakli ilimler, akli bilgiler, matematik ilimler, tefsir, lisan bilgileri, manevi ilimler, mantık, kalam, akaid, hendese, kozmoğrafya ile de ilgisi vardır; bu ilimleri okuduğu gibi ayrıca okutmuştur. Bazılarınca doğumuna –Gulâmun Halîm- cümlesi tarih düşürülmüştür.³⁸⁴

Dehlevilerin en büyük özelliklerinden biri, islamî davetle meşgul olmaları ve islam'ın bozulmamış temiz zühd ve takva hayatını yaşamışlardır. Bu yüzden onu mutasavvıf olarak tanıtanlar da vardır.³⁸⁵ Kitabımızı okuyunca o manevi hava bizlere de sirayet etmektedir.

Hadis sahasında Şah Veliyyullah'ın âhad haber anlayışını, hadis kitapları arasında yaptığı derecelendirme ve teâruzu'l-hadis konusundaki metodunu Hüccetullahi'l-baliğa merkezli olarak inceleyen iki yüksek lisans tezine ulaşılabilmektedir. Bu sâhadaki tek doktora tezi tespit edilebildiği kadarıyla Zaferullah Daudi'ye aittir. Daudi, Şah Veliyyullah'ın dönemine kadar Hint alt kıtasındaki hadis çalışmalarının seyrinden bahsetmekte, ardından onun bu sâhadaki faaliyeti ve eserleri üzerinde durmaktadır.³⁸⁶

Şah Veliyyullah'a yönelik Türkiye'deki akademik çalışmalarda tercümeler önemli bir yer tutmaktadır. Gerek Şah Veliyyullah'ın çalışmaları gerekse onu konu alan ve çoğu makale düzeyindeki eserler tercüme edilerek bu sahadaki literatüre katkı sağlanmıştır.³⁸⁷

Eserleri arasında, *Tefsir-i Azîzî* diye anılan eser tamamlanmamıştır. Mevcut bölümler basılmıştır. Ayrıca Fatiha ve Mülk sureleri için yazılmış tefsirleri

³⁸²Aydın, *Şah Veliyyullah Dehlevi'yi Konu Alan Çalışmalar*, 34.

³⁸³Aydın, *Şah Veliyyullah Dehlevi'yi Konu Alan Çalışmalar*, 35.

³⁸⁴Koçkuzu, *Büstanu'l Muhaddisin*, 8.

³⁸⁵Koçkuzu, *Büstanu'l Muhaddisin*, 8.

³⁸⁶Aydın, *Şah Veliyyullah Dehlevi'yi Konu Alan Çalışmalar*, 44.

³⁸⁷Aydın, *Şah Veliyyullah Dehlevi'yi Konu Alan Çalışmalar*, 45.

mevcuttur. Amme cüzü içinde müstakil bir kitap yazmıştır. Eserlerini Fars ve Arap dillerinde yazmıştır. Kitapları şu şekildedir “*Büstanu’l Muhaddisin Terceme edilen eser (Farsça), Sirruşşehadeteyn (Arapça), Fetâvâ-i Azîzî (Farsça), Ucâle-i Nâfi’a (Farsça yazılmış olup usûl-i hadisin bazı meseleleri ile müellifin hadisteki icazet zincirlerini ihtiva eden bir risâledir.), Azîzu’l- İktibas fî fedâil-i Ahyâri’n-nas, Şerhu mîzânî’l-Mantık, Tuhfe-i isnâ aşerriyye, Tenvîru’l-Ayneyn fî raf’il- yedeyn.*”

Kaynaklarda, son eserlerini hangi dilde yazdığına dair bilgi verilmemektedir.³⁸⁸

Büstanu’l Muhaddisin, hadis ilimlerine dair te’lif edilen yüz’e yakın eseri ve müelliflerini tanıtmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla, sadece hadis bibliyografyasını müellifleriyle birlikte tanıtan, daha çok eseri, daha kısa olarak ihtiva eden ikinci bir eser, H. 1345-M.1929 yılında vefat eden, Muhammed b. Ca’fer el-Kettânî’nin, *er-Risâletü’l- Mustatrefe libeyânî meşhûri kütübi’s- sünneti’l- Müşarrefe* adlı, farklı baskıları bulunan 212 sayfalık kitaptır.³⁸⁹

İslamî müellefâtta adları geçen, kendilerinden nakiller yapılan hadis kitapları; metin ve şerhler öne alınmıştır. Şerhlerin seçiminde; çeşitli sebeplerle şöhret bulup, adeta metin yerine geçen eserlere yer verilmiştir. Müellifimiz, eserlerin, müelliflerinin kıymeti ile ölçülü olduğunu ifade etmektedir.³⁹⁰

Koçkuzu, “*Büstân*’da müellifler ve eserler tanıtılırken nisbî de olsa bir kronolojik sıralama sezildiğine “ işaret etmekte ve aslını bozmadan bu sıralamaya riayet ettiğini ve eserin sonuna listeler halinde ayrıca kronolojik sıralama yapıldığını belirtmektedir.³⁹¹ “*Büstân*’da bazen, kendisinden nakil yapılan kaynak eserin adı zikredilmiştir. Bunların toplamından anladığımıza göre, kitabın kaynakları mûtemed eserlerden seçilmiştir. *Buhârî’nin Tarih*’i, Zehebî ve İbn Hallikân’ın eserleri, Hatib’in kitapları gibi ana eserler yanında yazar *menakıb* kitaplarına da başvurmuştur. Örnek metinler, anlatılan kitabın kendisinden alınmaktadır. Şiirlerini nereden aldığına dair kaynaklara rastlamıyoruz. Bunun yanında, şiirin sahibinin ismi Dehlevî tarafından her zaman ifade olunmaktadır.”³⁹²

³⁸⁸Koçkuzu, *Büstanu’l Muhaddisin*, 8.

³⁸⁹Koçkuzu, *Büstanu’l Muhaddisin*, 9.

³⁹⁰Koçkuzu, *Büstanu’l Muhaddisin*, 9.

³⁹¹Koçkuzu, *Büstanu’l Muhaddisin*, 9.

³⁹²Koçkuzu, *Büstanu’l Muhaddisin*, 9.

Koçkuzu, müellifin zayıf kaynaklardan yaptığı nakillerin az olduğunu söylemiştir. “Kaynak vermeden yaptığı muhtemel nakiller de araştırıldığı takdirde, o devirde Hind ülkesinde revaçta olan hadis kitaplarının bir listesi, ulema’nın kullandıkları eserlerin bir fihristi, Dehlevî’nin kaynaklarının tamamı elde edilebilir.” Eserde yer yer ilginç hikâyelerle de karşılaşmıştır.”³⁹³

Koçkuzu ‘Eser üzerinde yaptığımız çalışma’ başlığını atarak şu bilgileri vermektedir: “Kitabı, müellifin ifadelerine sadık kalarak Türkçe’ye çevirdik. Bu sadakatta biraz aşırı gittiğimizi ifade edelim. Müellifin anlatmak istediklerini Türk dilinde nasıl söylenirse öylece ifade olunabilirdi. Müellifin atıflar yaptığı kaynakların, aslı bulunarak cilt ve sayfa numarası verilebilirdi. Böyle bir işi gerçekleştirebilecek kütüphanelerden uzakta bulunuyoruz. Bunun yanında, tercemeyi güzelleştiren bir seri çalışma daha yapılabilirdi. Bu nevi bir çalışma, yeni bir te’lifi gerektireceği için, mevcudu Türk diline nakille yetindik. Tercemede şüphe ettiğim cümleleri, Farsça hocam muhterem Arif Etik beyden sordum. Kendileri zaman ayırıp meşgul oldular.”³⁹⁴

Koçkuzu tercüme ederken Karaçi, Said Company- Edeb Menzil adlı müessesesinin, 1970 yılında ilk defa olarak neşrettiği nüshayı kullanmıştır. Kitabı Abdü’s-Semi‘ Diyobendî Urduçaya çevirmiştir. Bu tercüme eser Farsça asıl metin ile birlikte basılmıştır. Ayrıca Mevlana Abdürreşit Erşed, müellifin biyografisini kitaba eklemiştir. Eserin bu baskısı 352 sayfadır.³⁹⁵

“Yazarın Önsözü” bölümünde yazarın kitabı yazma amacı üzerinde durulmuştur. Kitabın Türkçe ismi “Hadisçilerin Bahçesi” dir. Daha önce bahsettiğimiz gibi yüze yakın eserden alıntılar mevcuttur.

Şah Veliyyullah’ın Sünnet’i İslam’ın anlaşılmasında en önemli kaynaklardan biri olarak kabul ettiği şu ifadelerinde de gayet açık şekilde görülmektedir:

“Bil ki: Şer’î esasları ve hükümleri, Rasulullah’ın Sünnet’i olmaksızın bilme imkanı yoktur. Maslahatlar ise öyle değildir. Çünkü onlar tecrübe, nazar, istintaç... vb. yollarla öğrenilebilir.”³⁹⁶

³⁹³Koçkuzu, *Büstanu’l Muhaddisin*, 9.

³⁹⁴Koçkuzu, *Büstanu’l Muhaddisin*,10.

³⁹⁵Koçkuzu, *Büstanu’l Muhaddisin*,13.

³⁹⁶ Mehmet İlhan, *Şah Veliyyullah ed-Dehlevi’nin Kelami Görüşleri*, Doktora tezi, İzmir, 2006.

Dehlevi'nin *Muvatta*'a hadis öğreniminde farklı bir değer verdiği görülmüştür. Vasiyetnamesinde, bir öğrenci yeterli Arapça düzeyine ulaştığında ona, Yahya b. Yahya Endülüsi'nin (234/848) rivâyet ettiği şekliyle İmam Mâlik'in *Muvatta*'ının okutulması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre bu, Kur'ân'ın Farsça meali ve *Celâleyn tefsiri* gibi bazı Arapça tefsirlerinin okunmasından önceye almıştır. Bunlardan sonra öğrencilere *Kütüb-ü sitte*'deki hadis kitapları, fıkıh, kelam ve tasavvuf'a dair eserler okutulmalıdır.³⁹⁷

3.3.MAKALELERİ

3.3.1. Sünnet ve Sünnetin Hayata Yansımasıyla İlgili Makaleleri

3.3.1.1. Sünnet ve İlâhi Vahy Müessesesi

Kur'ân'dan sonra insanlara yol gösterici ikinci bir kaynak ise hadislerdir. “Peygamber hevâ ve hevesine göre konuşmaz.”³⁹⁸ ayeti ışığında tebliğ faaliyetini tam olarak yerine getirmektedir. Yani söz konusu durum sünnette vahiy mahsulüdür.³⁹⁹

3.3.1.2. Hadis Nakil ve Rivâyetinde Titizlik

Peygamberimiz hadislerin naklinde sahâbeyi doğru şekilde yönlendirmiştir. Yer yer hadislerini ezberleyip duyduğu gibi aktaranın Allah yüzünü ağartsın gibi hadisleri de mevcuttur.⁴⁰⁰ Lafzî rivâyet şart koşulmasa da manada bütünlük söz konusuydu. Sahâbe hadisleri naklederken titiz davranmayan râvîlere uyarılarda bulunmuşlardır. Âlimler yanlış bir şey rivâyet ederim düşüncesiyle bazen de hadis rivâyet etmekten kaçınmışlardır.

Hadis diye uydurulmuş sözleri kullanmaktan kaçınmalıyız. Bir hadisin sahih bir hadis olup olmadığını tespit edebilmek için altı kitaba bakılmalıdır. Hatta *Sahîhayn* adlı eserler ilk bakacağımız yerdir. Ahlaki konularda yazılmış eserlerden hadisler kullanılmamalıdır.⁴⁰¹

³⁹⁷ İlhan, *Şah Veliyyullah ed-Dehlevi'nin Kelami Görüşleri*, 85.

³⁹⁸ en -Necm 53/3.

³⁹⁹ Ali Osman Koçkuzu, “Sünnet ve İlâhi Vahy Müessesesi”, *İslamın İlk Emri Oku!* 172 (Eylül 1976), 6.

⁴⁰⁰ Ali Osman Koçkuzu, “Hadis Nakil ve Rivâyetinde Titizlik”, *İslamın İlk Emri Oku!* 113 (Ağustos 1971), 6.

⁴⁰¹ Koçkuzu, *Hadis Nakil ve Rivâyetinde Titizlik*, 7.

3.3.1.3. İslami İlimlerde 14 Asır

Burada iki konu üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bizlere doğru yolu göstermesi için hadisleri ikiye ayırırsak; ilim olarak ve amel olarak hadisleri inceleyebiliriz. Öğrendiğimiz hadisleri amel noktasına taşıyamıyorsak zaten kitap yüklü merkep tabiri ile karşı karşıyayız demektir. Bilginin bizim içinde bağlayıcı bir değeri yoktur.

Yazı malzemeleri ve önemi noktasındaki aksaklıklar sebebiyle tasnifte bir gecikme söz konusudur. Daha sonra meydana getirilen *Kütüb-i Sitte* gibi kıymetli eserlerden hadisler noktasında faydalanma imkanımız mevcuttur. Hadis açısından altın çağ olarak adlandırılan hicri üçüncü asır tasnif aşamasının ileri seviyede olduğu bir zaman dilimidir.⁴⁰² Belli bir süre sonra ilk canlılığını koruyamadığını görmekteyiz. Ne yazık ki her ilimde olduğu gibi bu durumda normal karşılanmalıdır. Uydurma faaliyetlerinin ortaya çıkması ve rehâvet ortamının oluşması işte o gerilemiş döneminin başlangıcı oluyor.

İlimler kişilere ve zümrelere göre değişkenlik göstermeye başladığı andan itibaren kutsallığını yitirmiş demektir. İlminde bir koruyucusu ve ilme karşı da sorumluluğumuz olmalıdır. Peygamberî bir hayat tarzı geliştirip ona uygun hareket etmek gerekmektedir.⁴⁰³

3.3.1.4. Sünnet ve Bid'at

Dinimizi öğrenmemizi ve İslami bir hayat yaşamamızı sünnete borçluyuz. Resulullah'ın vahyi tebliğ etmesiyle birlikte sünnet malzemesi birikmeye başladı. İnsanlar içinde bulundukları adetleri terk etmede dirense de Peygamberimizin öğretilerine hemen uyan insanlar da vardı.

Peygamberimizin üstün nitelikleri düşmanları tarafından bile övülen bir durum olmuştur. Ashâb Peygamberimize derinden bağlı idi. Sünnete farklı grupların dinde olmayan şeyleri sokmak suretiyle dini bozulmuş bir yapı gibi göstermesi durumu söz konusu değildir. Peygamberimiz hadislerinde “kim bizim şu işimizin içinde olmayan bir şeyi ihdas ederse o merduttur.” gibi uyarılarda bulunmaktadır. Bid'attan sakınmanın yolu yine sünnete sarılmakla olacaktır.⁴⁰⁴

⁴⁰²Ali Osman Koçkuzu, “İslami İlimlerde 14. Asır”, *Nesil Dergisi*, 37-38 (Ekim-Kasım 1979), 64-65.

⁴⁰³Koçkuzu, “İslami İlimlerde 14. Asır”, 71-72.

⁴⁰⁴Ali Osman Koçkuzu, “Sünnet ve Bid'at”, *İslamın İlk Emri Oku!* 111 (Haziran 1971), 6.

3.3.1.5. Hadislerde Hicret

Nesil dergisi bu sayıyı özelleştirerek hicrete ayırmış ve bu konu üzerinde yazılar kaleme alınmıştır. Hicret kelimesiyle ilgili pek çok hadis vardır. Kelime olarak ise “terk etmek, alakayı kesmek” gibi manalara geldiği gibi âlimler nezdinde de farklı anlamlarda kullanılmaktadır. “Müminlerle cennette birlikte olmak için dünyadayken meydana gelen bir ayrılık” olarak tanımlayanlarda bulunmaktadır.⁴⁰⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de muhacirlerden ve ensardan da bahsedilmiştir. Konuyu uzatmamak için bu kadarla yetiniyoruz.

3.3.1.6. Modern Toplamların İhtiyaçları ve Sünnet

Toplamların gelişmesi ve yeni insanlarla etkileşim içerisinde olması sebebiyle ihtiyaçlarda da bir değişim söz konusu olmuştur. Sünnet noktasında değerlendirme yapacak olursak bin dört yüz yıl önceden beri değişmeyen unsurlar bizlerin hayatlarını idame ettirebilmemiz açısından yol gösterici bir kaynaktır.⁴⁰⁶

İslam dünyasının genişlemesi ve bazı hadislerin farklı coğrafyalarda bulunması bizlere bir çeşitliliğin olduğunun bilincine itiyor. Diğer milletlere benzeme gibi bir arzumuz olmayacaktır. Dini nokta ile birlikte kendimizi olduğumuz noktadan bir adım ileriye götürmek için çaba sarf etmeliyiz. Yeni ideolojilerin doğması da toplumlar için bir problem olagelmıştır. Maddeye düşkünlükte insanı dinden uzaklaştıran sebeplerin başında gelir.⁴⁰⁷

Ancak İslam ülkeleri kendine gelip, özüne dönmeli ve İslamı yakından tanımalıdır. Bunu da yaparken hadis ve Kur’ân ayrımı yapmadan bir bütün olarak değerlendirme yapmalıdır.

3.3.1.7. Yardımlar Hep İyilere Mi Yapılmalı?

Burada üzerinde durulan mesele hala söz konusu olan yardımları dine inanan ve ibadetlerini yapan kimselere mi yapmalıyız? Yapmazsak dine ters bir şekilde mi davranmış oluruz? Tam anlamıyla budur.⁴⁰⁸

İslam dinine göre hadislerde ve tefsir kitaplarında geçen yardıma ihtiyacı olan kimseye Allah rızası gözetilerek yardımların yapılmasıdır. Yaptığımız yardımın iyi

⁴⁰⁵ Ali Osman Koçkuzu, “Hadislerde Hicret”, *Nesil Dergisi*, 37-38 (Ekim-Kasım 1979), 18.

⁴⁰⁶ Ali Osman Koçkuzu, “Modern Toplamların İhtiyaçları”, *Nesil Dergisi*, 11(Ağustos 1978), 8-9.

⁴⁰⁷ Ali Osman Koçkuzu, “Modern Toplamların İhtiyaçları”, 9.

⁴⁰⁸ Ali Osman Koçkuzu, “Yardımlar Hep İyilere Mi Yapılmalıdır?”, *Nesil Dergisi*, 44 (Mayıs 1980), 36-37.

veya kötü bir kimseye gitmiş olması bizleri ilgilendiren bir husus değildir. Burada bizim niyetimiz önemlidir.

3.3.1.8. Hadislerde Ramazan

Ramazan ayı af ve mağfiret ayı olarak bizlerin içini ısıtan bir aydır. Kur'ân'ın indiği bir aydır. Peygamberimiz üç aylar olarak bildiğimiz Recep, Şaban ve Ramazanı hadislerinde anlatmış ve güzel değerlendirebilmemiz için pek çok tasvirlerde bulunmuştur.⁴⁰⁹ Ramazana aylar öncesinden bir hazırlık yapılır. Günahlarımızın affını daha bir şevkle isteriz. Kulluk bilincimiz daha da gelişmiş olur.

Sadaka, oruç ile insanı kendine getiren ve özünü hatırlatan bu manevi ay hakkında çok bilgi bulunması açısından bu makale hepsini anlatacak derecede uzun olacağından kısa kesmiş bulunmaktayız.

3.3.1.9. Sünnet ve Bir Ticari Hatamız

Sünnet sadece ibadet değil hayatımızın her alanında bizlere ışık tutmaktadır. Dinimiz helalden kazanılan her şeyi meşru saymıştır. Peygamberimiz güvenilir ve doğru davranan taciri övmektedir. Peygamberimizde hayatının belli bir dönemini ticaretle geçirmiştir. İslam tarafların birbirlerinden zarar görmesini istemez.⁴¹⁰

3.3.1.10. İftira Üzerine I-II-III

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok surede iftira ile ilgili ayetler yer almaktadır. Âl-i İmran suresi'nden itibaren bu ayetler bizlere dinimiz ve Peygamberimiz hakkında iftira atmak isteyen kimseleri haber vermektedir.⁴¹¹ Bu ayetlerde iftira sahibinin hakkında da bilgiler verilmektedir. Karşılıklı konuşma içerisinde durum bizlere nakledilmektedir. Ayetlerde açıkça “iftira atanların ahirette hesaba çekileceği” üzerinde durulmuştur.⁴¹² İftira başka emirler gibi önemli bir yer tutmaktadır.⁴¹³

⁴⁰⁹ Ali Osman Koçkuzu, “Hadislerde Ramazan”, *Diyanet Aylık Dergi*, 27 (Mart 1993), 22.

⁴¹⁰ Ali Osman Koçkuzu, “Sünnet ve Bir Ticârî Hatâmız”, *İslamın İlk Emri Oku!* 115 (Ekim 1971) 6.

⁴¹¹ Ali Osman Koçkuzu, “İftira Üzerine I-II”, *İslamın İlk Emri Oku!* 177 (Şubat 1977), 6-8.

⁴¹² el-Ankebût 29/13, et-Tahâ 20/61, el-Yunus 10/69.

⁴¹³ Ali Osman Koçkuzu, “İftira Üzerine III”, *İslamın İlk Emri Oku!* 178 (Mart 1977), 8-9.

3.3.1.11. Milletçe Bekliyoruz

3.3.1.12. Rabî'u'l-Evvel ve Hatırlattıkları

Peygamberimiz'in (sav) dünyaya teşrif ettiği yani doğduğu aya rebiulevvel ayı denilmektedir. Mevlid ayı olarakta isimlendirilmiştir.⁴¹⁴ Ayetlerle hadislerle ve kıssalarla bu ay hakkında bilgi verilmek istenmiştir.

3.3.1.13. Ramazan, Şevval... ve Biz

Ramazan ayı Müslümanlar üzerinde farklı tesirler bırakmaktadır. Manevi olarakta insanlar kendilerini ramazana hazırlamalıdır. Müslüman ibadetlerinde ölçülü ve devamlı olmalıdır. Yani Ramazan ayında bizlere sirayet eden iyi huyları geriye kalan on bir ay boyunca da yaşamalıyız.⁴¹⁵ Ramazan ayındaki manevi huzuru Şevval Orucuyla devam ettiriyoruz. Aslında toplum olarak sadaka vermek için Ramazan'ı beklememek gerekir. İslama göre verilen nisab miktarı da en düşükten verilmiştir. İlla ki en azı vermek değil daha fazlasını da verebiliriz. Bunlar sebebiyle bizler Rabbimiz tarafından terbiye ediliyoruz.⁴¹⁶

3.3.1.14. Peygamberimizin ve Sünnetinin Dinimizdeki Değeri ve Yeri I-II

Bu yazıda 4 mezhep imamı hakkında bilgiler verilmektedir. Her devirde âlimler en sağlam bulunan malzemeyi kullanma yoluna gitmişlerdir. Peygamberimizi tanımak için bizden öncekilerin yaptıkları bizim için yol gösterici olmaktadır. Bizlere düşen dini yaşama noktasında iyi bir öğrenci olmamızdır. Sosyal hayatta yaptığımız her uygulamanın derinlemesine İslama uygun olup olmadığını irdeleyip o şekilde yaşamalıyız.

Bunun için belli çareler sunmak mümkündür:⁴¹⁷ Peygamberimizi bilgiler yoluyla manevi olarak tanımamız lazımdır. Dinimizi öğrenmek noktasında titiz davranmalıyız. Belli bir yaşa gelince ilimle meşguliyeti kesmemeliyiz. Maddeye düşkünlükten uzaklaşmalıyız.

⁴¹⁴Ali Osman Koçkuzu, "Rabî'u'l-Evvel ve Hatırlattıkları", *İslamın İlk Emri Oku! 110* (Mayıs 1971), 6.

⁴¹⁵Ali Osman Koçkuzu, "Ramazan, Şevval ve Biz", *İslamın İlk Emri Oku! 117* (Aralık 1971), 8.

⁴¹⁶Koçkuzu, Ramazan, Şevval Ve Biz, 9.

⁴¹⁷Ali Osman Koçkuzu, "Peygamberimizin ve Sünnetinin Dinimizdeki Değeri ve Yeri", *Nesil Dergisi*, 4 (Ocak 1979), 34-35.

3.3.1.15. İlimden Yüz Çeviriş ve Sonu

Müslüman olan kimse ilmi öğrenmek ve onu koruyup aktarmakla sorumlu olan kimsedir. İlimden uzak kalmak, yüz çevirmek suç olarak kabul edilmiştir.⁴¹⁸ Bir öğretmenin önünde diz çöküp onun terbiyesi altında yetişme düsturu öteden beri var olan uygulama biçimidir. Makalede bir hadis nakledilmekte olup üç kişiden bahsedilir ve iki sahâbî Resulullah’a selam erip ders halkasına katılırken diğeri aradan sıvışıp gitmiştir. O giden “ilimden yüz çevirdi, Allah da ondan yüz çevirdi” diye nakledilir. Burada Peygambere itaat üzerinde de durmak yerinde olur.

3.3.1.16. Yeryüzünden İlimin Çekilişi Nasıl Olur?

Bizlere verilen nimetler Allah tarafından olduğu gibi kıymeti bilinmediği ve şükrü eda edilmediği, taşkınlık yapıldığı zamanda Allah tarafından elimizden alınmaktadır. Peygamberimizin naklettiğine göre Allah onları bizden direkt olarak almaz farklı zamanlarda dünyadaki âlimler vefat ederler, ilimleri de onlarla beraber gider.⁴¹⁹ Bu sebeple ilimsiz kişiler başa geçer ve insanlar artık doğruyu yanlış ayırt edecek bilgiye sahip değillerdir. Bu sebeple vefat eden âlimlerin yerini onların ilimlerini koruyarak ve aktararak âlim kişiler yetiştirmek bizim için bir borçtur.

3.3.2. Din Öğretimiyle ilgili Makaleleri

3.3.2.1. İmam-Hatip Okulları Tedris Hayatında: Onuncu Yıl

Eğitim- öğretim artık tek elden yürüyen bir organ olması ile birlikte İmam-hatip okulları açılmıştır. 29 Ekim 1951 yılında 7 ilde açılmış olan bu okullar dini eğitimin verileceği merkezler konumundadır.

Bu durum şerefine üzerinden 10 yıl geçtikten sonra Ali Osman Hoca bu yazıyı kaleme almış ve üzüntüsünü bu yolla dile getirmiştir. 10 yıl sonra okulların açılması veya kitap yazılması üzerine kimsenin yeterli değeri göstermediği için yalnızlık hissetmiştir. 10 yılın ardından ilk 7 ilde açılan okulların sayısı 21’e yükselmiştir.⁴²⁰

⁴¹⁸Ali Osman Koçkuzu, “İlimden Yüz Çeviriş ve Sonu”, *İslamın İlk Emri Oku!* 181 (Haziran 1977), 7.

⁴¹⁹Ali Osman Koçkuzu, “Yeryüzünden İlimin Çekilişi Nasıl Olur?”, *İslamın İlk Emri Oku!* 183 (Ağustos 1977), 11.

⁴²⁰Ali Osman Koçkuzu, “İmam-Hatip Okulları Tedris Hayatında:10. Yıl”, *İslamın İlk Emri Oku!* 10/1(1 Aralık 1961), 9.

İmam-Hatip okulları 1957-1958 eğitim-öğretim yılında mezun verdiğinde sadece bir Yükseköğretim kurumu mevcut olduğundan mezunların hepsinin gitmesi imkanı bulunmamış, hatta mezun olanlar o yıl herhangi bir eğitim süreci içerisine girmemiştir. Ertesi yıl açılan Yüksek İslam Enstitü'ye ilk yıl 80 öğrenci, ikinci yıl 100 öğrenci ve 10. yıl itibariyle de 59 öğrenci alabilmiştir.⁴²¹

Okul genel itibariyle hem yetersiz hem de kendine has bir binaya sahip olmadığından zaman zaman problemlerle karşılaşmışlardır. Okulda hem öğrenciyi eğitecek kalifiye eğitmen eksik hem program yok hem de öğretim materyali mevcut değildir.⁴²² 10 yıl sonra bile 4-5 ders hariç hala kitap konusunda sıkıntılar yaşandığı da bir gerçek olarak bu makale sayesinde gün yüzüne çıkmaktadır.

Koçkuzu program üzerine şöyle fikirler de vermektedir. “Yedi yıllık tahsil süresinin ilk yılı, hazırlama sınıfı olmalıdır. Bu ilk yılda öğrenciye Arapça, Kur’ân-ı Kerîm okutulmalıdır. 20-25 saatlik ehliyetli bir hoca nezaretinde okutulan bir Arapça, diğer senelere kuvvetli bir temel olur.”⁴²³

3.3.2.2. İmam Hatip Okulları ve 15. Yıl

Daha önce onuncu yıl anısına okullar hakkında bilgi verilmiştir. Meydana gelen aksaklıklar dile getirilmiş ardından gelişen süreç içinde değişimler söz konusu edilmektedir. Daha önce hoca eksikliği bulunmakta iken geçen beş yıllık süreç içerisinde bu eksiklik azalmış hatta tayin bekleyen öğretmenler çoğalmıştır.⁴²⁴ Ders kitapları hakkındaki yetersizlik hala devam etmekte ve bazı eserlerin okutulmasına gerekli izinler verilmemektedir. Koçkuzu; İmam-Hatip Okulları'nın amacı İslamı yaşayacak ve sonraki nesillere aktaracak güzel Müslümanlar yetiştirmek olmalıdır.⁴²⁵

3.3.2.3. Bir Anket Üzerine

Bu makalede islami ilimler alanıyla ilgili bir anket düzenlenmiş ve 7 tane soru sorulmuştur. Gerekli cevapların alınmasıyla bu konuda yapılabilecekler üzerinde

⁴²¹ Koçkuzu, İmam-Hatip Okulları Tedris Hayatında:10.Yıl, 9.

⁴²² Koçkuzu, İmam-Hatip Okulları Tedris Hayatında:10.Yıl, 9.

⁴²³ Koçkuzu, İmam-Hatip Okulları Tedris Hayatında:10. Yıl, s.17.

⁴²⁴ Ali Osman Koçkuzu, “İmam-Hatip Okulları ve 15 inci yıl”, *İslamın İlk Emri Oku!* 61 (Aralık 1966), s.8.

⁴²⁵ Koçkuzu, İmam-Hatip Okulları ve 15 inci yıl, 26.

düşünülmesi planlansa da istenilen düzeyde geri dönüş sağlanamamıştır. Bunun üzerine tekrardan Oku Mecmuası'nda yayınlamışlardır.⁴²⁶

3.3.2.4. Yeni Bir Hizmete Davet I-II

Görevi başında olan arkadaşların yaşları ve meslekteki kıdemlerinin ilerlemesi sebebiyle emekliye ayrılması sonucu belli bir tecrübe ve kişi eksiği ortaya çıkmaktadır. Bunu önlemek amacıyla emekliye ayrılan meslektaşlarımızı belli bir cemiyette fahri olarak görevde tutmak veya yol gösterici rolünü vermek yerinde olacaktır.⁴²⁷

3.3.2.5. İstanbul Kütüphaneleri: Süleymaniye Umum Kütüphanesi

Kütüphaneler bizlere ilk emrin Oku! Suretinde verilmesiyle daha da anlam kazanmaktadır. Peygamberimizin önderliğinde bizlere kadar tevârüs eden bu ilimler aktarılmaktadır.

Türkiye'deki köklü kütüphanelerden olan Süleymaniye Kütüphanesi barındırdığı binlerce yazma eserle de insanı cezbetmektedir.⁴²⁸ Bu kütüphaneye gelenlerin daha çok gençler olması da bizleri umutlandırmaktadır.

Her kurumda olduğu gibi o dönemki şartlar neticesinde kütüphanede yer yetersizliği bulunmaktadır.⁴²⁹ Bu da kütüphaneye alınacak eserlerde daraltmaya gidilecek anlamına gelmektedir. Halbûki kütüphaneler kitapların çokça bulunduğu arayanın boş dönmediği bir yer değil midir?

Koçkuzu'nun röportaj sırasında aldığı cevaplar sonucu üzüntüsünün şöyle geçtiğini dile getirmektedir: “Bu üzüntümüz nasıl geçti biliyor musunuz? Pencereden tüm ihtişamıyla Süleymaniye Câmîî görünüyordu.”⁴³⁰

Genel bilgi verecek olursak Süleymaniye Kütüphanesi 79 kütüphaneden en yaşlı olanıdır. Bizlere 1918 yılında umûmî kütüphane olarak hizmet vermeye başlamıştır. İçerisinde 1108 kitap bulunmaktadır.⁴³¹ Bunlardan 1039'u yazma, 69'u

⁴²⁶ Ali Osman Koçkuzu, “Bir Anket Üzerine”, *İslamın İlk Emri Oku!* 112 (Temmuz 1971), s.6.

⁴²⁷ Ali Osman Koçkuzu, “Yeni Bir Hizmete Davet”, *İslamın İlk Emri Oku!* 179 (Nisan 1977), s.2.

⁴²⁸ Ali Osman Koçkuzu, Mustafa Uzunpostalcı, “İstanbul Kütüphaneleri: Süleymaniye Umûmî Kütüphanesi”, *İslamın İlk Emri Oku!* 11/2 (Ocak 1962), s.14.

⁴²⁹ Koçkuzu, Uzunpostalcı, a.g.m, s.15.

⁴³⁰ Koçkuzu, Uzunpostalcı, a.g.m, s.20.

⁴³¹ Koçkuzu, Uzunpostalcı, a.g.m, s.19.

basma eserlerdir. Şarkiyat konusunda da dünyaca üne sahip bir kütüphane olma özelliği vardır.⁴³²

Aslında bu kütüphanelerin tek elde toplanmasında ve eserlerin belli aralıklarla temizlik ve tasnif edilmesinde geçmişte yaşanan elim olayların bir sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır. Gerek yangınlar gerek su sızmaları ve rutubetli, kitap yapraklarını yıpratan, yazıların kaybolmasına sebep olan ortamlar bu gibi önemli eserlerin daha korunaklı yerlerde muhafaza edilmesini gerekli kılmıştır.⁴³³

Ali Osman Koçkuzu ve Mustafa Uzunpostalıcı'nın araştırmaları neticesinde dergide iki sayı şeklinde yayınlanan makaleler hakkında toplu bir bilgi vermiş bulunuyoruz. Kıymetli hocalarımız makalede İstanbul'da bulunan 79 kütüphanedeki eserlerin tasnifini de yapmışlardır ancak burada fazla yer tutacak endişesiyle onlara yer vermediğimizi belirtmek isteriz.

3.3.2.6. Hadisçinin Formasyonu I-II

Öncelikle kişinin niyetinin dürüst olması gerekmektedir. Maddi çıkarları uğruna dini kullanma gafleti içine düşmemelidir. Ardından Kur'ân-ı Kerîm'i bilmesi gereklidir. Kur'ân-ı içerik ve dini açıdan önemini anlamalıdır. Arap dili ve belâgatı konusunda da bilgi sahibi olmalıdır. Diğer dini ilimler ile de belli ölçüde bilgisinin olması hadis ile ilgilenen için iyi olacaktır. ⁴³⁴ Hadis âlimi belli ölçüde kendisi bir kütüphane oluşturmalıdır. Hadisle ilgili ricâl bilgisi bilinmesi yerinde olacaktır. Kişinin bilinmesiyle hadis hakkında fikir sahibi olabiliriz.⁴³⁵

3.3.3. Kişi Tanıtımları Üzerine Yazdığı Makaleler

3.3.3.1. Vefatının 50. Yılında Konyalı Fahri Efendi Hoca

1878-1950 yılları arasında yaşamışlardır. Devlet 1910 yılları içerisinde savaşıyla meşgul olduğu için eğitim öğretim sekteye uğramış ve yazılı eserler meydana gelememiştir. Eğitimcilerde kendi çevreleriyle sınırlı bir öğretim planı gerçekleştirmişlerdir. Dini eğitim devlet kontrolünde yapılmaktadır. Fahri Efendi öğrencilerinin hem ilmi yönden hem de ahlaki yönden eğitilmeleri için çaba

⁴³²Koçkuzu, Uzunpostalıcı, a.g.m, s.22.

⁴³³ Koçkuzu, Uzunpostalıcı, a.g.m, s.20.

⁴³⁴ Ali Osman Koçkuzu, "Hadisçinin Formasyonu", *Nesil Dergisi*, 9 (Haziran 1978), s.18.

⁴³⁵ Koçkuzu, "Hadisçinin Formasyonu", s.12.

harcamışlardır. Fahri Efendi'nin te'lif edilmiş eseri yoktur.⁴³⁶ O zamana uygun olarak arkadaşlarına gönderdiği mektuplar sebebiyle kendilerini tanıma imkanı bulmaktayız. Tasavvuf ehli bir zattır.

3.3.3.2. Mektuplar

Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından Konya Yüksek İslam Enstitüsü Müdürü Veli Ertan'a yazmış olduğu mektuplardan bahsedilmektedir. Kitabın bir kapağında "Mektuplar", diğer kapağında ise "Kemal Edip Kürkçüoğlu" olarak görülür. Mahir İz'e ait mektuplarda bulunmaktadır. Mektuplar saklanmış ve bugüne ulaşmışlardır. 1965 yılından 70'li yıllara kadar devam etmiştir.⁴³⁷

3.3.3.3. Şeyhzâde Ahmet Bey ve Yozgat'ın Hatırlattıkları

Şeyhzâde Ahmet Bey, Ali Osman Hoca'nın Yozgat'ta görev yaparken tanıdığı kişilerden biridir. Manevi olarak ve kendisine yol gösterici olarak Yozgat'ta mesaide bulunmuşlardır. Makalede Ahmet Bey ile ilgili hatıralardan ve genel olarak Yozgat'ın konumu ve Konya üzerinde durulmuştur.⁴³⁸

3.3.3.4. Mevlânâ Celâleddin Rûmi-i Belhi-i Konevi Üzerine Düşünceler

Mevlânâ ile ilgili çalışmalar eskiden beri yapılmaktadır. 1946 ve 1960 yılları arasında Konya'da küçük çaplı olarak Şahin Sineması'nda Mevlânâ için anma törenleri düzenlenmiştir. Turizm ağırlıklı olarak yapılan çalışmalar olarak görülmesi daha uygundur. Bilimsel tarzda bir çalışma olarak süreç içerisinde sonraki yıllarda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. 1984'lü yıllarda bile hala tarihi ve ilmî kişiliği üzerinden tanıtımı yapılmamıştır. Gösteri türünde çalışmalar olmuştur. Ancak Ali Osman Koçkuzu bütün bu problemleri göz önünde bulundurarak gerçek anlamda Mevlânâ'yı tanıtmak için Mesnevî Dersleri yapmaya başlamış ve baştan sona bir grup öğrenciyle okuyup bitirmişlerdir.⁴³⁹

3.3.4. Kitap Tahlilleri

3.3.4.1. er-Risâletü'l mustatrafe

Ali Osman Koçkuzu'nun tahlil ettiği eserlerden bir tanesi de Faslı (ö. 1345 h) bir âlimin kaleme aldığı bu eserdir. Müellifin eserine besmele ile başladığını ardından Peygamberimize ve ashâbına salat-ü selam getirdiğini Ali Osman

⁴³⁶ Ali Osman Koçkuzu, "Vefatının Ellinci Yılında Konyalı Fahri Efendi Hoca", *Tasavvuf*, 14 (Ocak-Haziran 2005), s.20.

⁴³⁷ Ali Osman Koçkuzu, "Mektuplar", *Tasavvuf Dergisi*, (Ankara 2002), s.10.

⁴³⁸ Ali Osman Koçkuzu, "Şeyhzâde Ahmet Bey ve Yozgat'ın Hatırlattıkları", *Tasavvuf Dergisi*, (2005), s.51-62.

⁴³⁹ Ali Osman Koçkuzu, "Mevlânâ Celâleddin Rûmi-i Belhi-i Konevi Üzerine Düşünceler", *Tasavvuf Dergisi*, 14 (Ocak-Haziran 2005), s.77-81.

Koçkuzu bizlere haber vermektedir.⁴⁴⁰ Eserinde şiirlere de yer vermiştir. Eserde müellifin ifadesine göre en meşhur ve en mühim kişiler yer almıştır. Ferd hadisler hakkındaki her eserden bahsetmiş, öncelikle müellifin künye ve lakaplarını tanıtmış, vefat tarihlerini, eserin öneminden bahsetmiş ve konu ile ilgili bilgiler vermiştir. 57 tane bahis başlığı bulunmaktadır.

Müellifin eseri; hadise dair yazılmış eserlerden ve müelliflerinden kısa bilgilerle bahseden bir fihrist konumundadır. Kitabın sonunda üç sayfalık bir hatime vardır. Ali Osman Koçkuzu'nun tespitine göre; sonradan oluşturulan hadis müellifleri eklenirse, Türkçe'ye çevrilmesi gerekli yerler çevrilirse İslami İlimler'de okuyan öğrenciler için faydalı olacağı görüşündedir.

3.3.4.2. el-Hadis ve'l-Muhaddisun

Ezher âlimi bir zatın tez olarak hazırladığı eseri Ali Osman Koçkuzu bizlere tahlil etmiştir.⁴⁴¹ Girişe besmele ve Resule salat-ü selam verilerek başlanmıştır. Üç sayfalık önsöz vardır. Hadis ve sünnetin ehemmiyeti üzerinde durulmuştur. Bir mukaddime ve yedi bölümden oluşmaktadır.⁴⁴² Birinci bölümde Resul-i Ekrem asrında sünnet, ikinci bölümde; Hulefâ-i Râşidin devrinde sünnet, üçüncü bölümde; Hulefâ-i Râşidin'den hicri birinci asrın sonuna kadar sünnet işlenmiştir. Dördüncü bölüm; hicrî ikinci yüzyılda sünnet, beşinci bölümde; hicrî üçüncü yüzyılda sünnet, altıncı bölümde; dördüncü asrın başından Bağdat'ın sükût tarihine kadar sünnet, yedinci bölümde ise 656 yılından yazıldığı güne kadar sünnet adlı bölümler şeklinde bölümlerle işlenmiştir. Eser içerik itibariyle hadis tarihinden bahsetmiştir. Hadis çeşitlerinden bahsedilmemiştir. Koçkuzu'nun tespitine göre eser Türk İslam Kütüphanesi'nde Hadis ve Sünnetin tarihi bölümünde değerli bir eser niteliği taşımaktadır.

Koçkuzu “eser Türkçe'ye tercüme edilirse bazı eklemelerin yapılması gerekmektedir” notunu düşmüştür.⁴⁴³

⁴⁴⁰ Ali Osman Koçkuzu, “er-Risâletü'l Mustatrefe” *İslamın İlk Emri Oku!* 3/26 (Haziran 1963), s. 14.

⁴⁴¹ Ali Osman Koçkuzu, “el-Hadis Ve'l-Muhaddisûn”, *İslamın İlk Emri Oku!* 3/27 (Temmuz 1963), s.20.

⁴⁴² Koçkuzu, a.g.m, s.20.

⁴⁴³ Koçkuzu, a.g.m, s.21.

3.3.4.3. Ulûmü'l-Hadîs ve Mustalahuh

Ali Osman Koçkuzu, Profesör Dr. Subhi es-Salih'in *Ulûmü'l-Hadis ve Mustalahuh* adlı eserini tahlil etmiştir. Kitap Şam'da basılmıştır. Beş sayfalık mukaddimesi vardır. 355 sayfadan oluşmuştur. Kitabın ilk bölümü İslamdan önce Araplarda okuma yazma durumu, ikinci bölüm; hadis talebi için yapılan seyahatlerden bahsetmiştir. 45 sayfalık bir bölümü kapsamıştır. *Ahkâmü'l-Kur'ân, el-Kifâye, Tedrîbü'r-Râvî, Sünen-i Ebû Dâvud ve Nesâî, Tabakâtü'l-hanâbile* gibi eserlerden alıntılarda yapılmıştır.

Müellif eseri daha çok tedris gayesiyle yazmıştır. Kitap genel olarak hadise dikkat çekilmek maksadıyla yazıldığından özel olarak her konu mevcut değildir.⁴⁴⁴ Koçkuzu'nun tespitlerine göre; müellif islami bilgisi yanında Garb bilgisi de bulunmaktadır, kasıtlı yapılan görüşleri çürütmüştür. İstilahlara öncelik verildiği için tarihsel bilgiler kirapta bulunmamaktadır. Üslûbu ilmî ve dili ağırdır. Koçkuzu'ya göre, eser faydalıdır, ancak bazı eserlerle de desteklenmelidir.

3.3.4.4. Kavâidü't-Tahdîs

Kasimî'nin kaleme aldığı *Kavâidü't-Tahdis* adlı eseri Ali Osman Koçkuzu tahlil etmiştir.⁴⁴⁵ Kitabın sayfaları arasında yazara ait olmayan bir yazı da bulunmaktadır. Bab başlığı ile ayrılıp on bölümden oluşmaktadır. Hadisin derecesini artırma, hadisin manası, hadis ilmi, hadis çeşitleri, cerh e ta'dil ilmi, isnad, rivâyet, hadis öğrencisine ve muhaddislerin sahip olması gereken özellikler gibi başlıklarla konuları işlemiştir.

Eserinde Nevevî, el-Münzirî, Sıddîk Bahâdır Han, eş-Şâfî, Ebû Nuaym, İbnü'l-Arabî, Şar'ânî, Sağânî, es-Seyyid İbnü'l- Murtaza el-yemânî, Ebû Hâtim er-râzî, İbnü Teymiyye, Ebû'l-bekâ, İbn Hacer el-Heytemî, İbn Hacer el-Askalânî gibi zatları kaynak olarak kullanmıştır. Eser 415 sayfadan oluşmakta olup en uzun bölüm ise üçüncü bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴⁶

3.3.4.5. es-Sünnetü Kable't-tedvîn

Ali Osman Koçkuzu'nun tahlil ettiği *es-sünnetü Kable't-tedvîn* adlı eser Kahire Üniversitesinde master çalışması olarak hazırlanmıştır. Hakkında mümtaz

⁴⁴⁴Ali Osman Koçkuzu, "Ulûmü'l-Hadis ve Mustalahuh", *İslamın İlk Emri Oku!* 58 (Eylül 1966), s.20.

⁴⁴⁵ Ali Osman Koçkuzu, "Kavâidü't-Tahdîs", *İslamın İlk Emri Oku!* 59 (Ekim 1966), s.14-23.

⁴⁴⁶ Koçkuzu, a.g.m, s.14.

değerlendirmesi yapılmıştır. Profesörlerinden Ali Habullah'ın takdim yazısıyla eser başlamıştır. Müellifimiz Muhammed Accac el-Hatîb'tir. Eserde beş konu öncelikle dikkat çekicidir. 1. Hz. Peygamber gününde sünnet, 2. Sahâbe ve tâbiîn devirlerinde sünnet, 3. Hadis ve hadis diye uydurulan sözler meselesi, 4. Hadis ne zaman tedvîn edildi? 5. Sahâbe ve tâbiînden meşhur Ravîler. Sonuç, ekler ve fihrist bölümleriyle de esere son verilmektedir.⁴⁴⁷ Koçkuzu'nun tespitine göre ikinci derecedeki konular detaylı işlenirken ana konular yüzeysel işlenmiştir. Eksik bırakılan tedvîn öncesi meselesi çalışma içerisine alınsa daha değerli bir çalışma olabilirmiş. Garbdaki çalışmalar noktasında az nakilde bulunulmuştur. Ancak indeksler ve fihristler yerindedir. Yine de garb dilinde yazılan bir yazıyla kitabın önemi tanıtılabilmemiş" demektedir.

3.3.4.6. Ebû Hureyre; Râviyetü'l-İslâm

Oku mecmuası'nda M. Accâc el-Hatîb'in Ebû Hureyre; *Râviyetü'l-İslâm* adlı kitabının tahlilini yapmıştır Ali Osman Koçkuzu. Tespitlerine göre Arap Meşhurlarının tanıtımına ayrılmış kitaplardan birisidir.⁴⁴⁸ Accâc el-Hatîb'in bu kitabı yazma gerekçesi Ebû Hureyre'ye ve diğer sahâbîlere yöneltilen birtakım eleştirilerdir. Sünneti, islamı savunmak için kaleme alınmış bir kitaptır. 5 sayfalık bir mukaddime ile başlamıştır. Ali Osman Koçkuzu'nun tespitine göre 10. ile 75. sayfalar arasında Araplar ve islam peygamberliği hakkında bilgi verilmiş, sünnetin Kur'ân-ı Kerîm'in yanındaki değeri anlatılmış, sahâbenin udûl oluşu meselesi, sünnetin muhafazası ve yazılışı ve temel hadis kitapları hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Daha sonraki bölümlerde müsteşriklerden bahsetmiştir. Ebû Hureyre'ye saldıran İmami yazara da cevaplar vermiştir. Kitaptaki bazı yerlerin müsteşriklerin eserlerinden alıntı olduğu ve bu sebeple Ebû Hureyre hakkında net bir görüş ihtiva etmediğini belirten Koçkuzu bu yönüyle eseri eleştirmektedir.⁴⁴⁹

3.3.4.7. Hadis İlimleriyle İlgili Birkaç Eser I-II-III

Eserlerden ilki Ebû Urve Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) Profesör M. Hamidullah tarafından sunulan bu risâledeki hadisleri içeren eserle Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*iyle karşılaştırılmıştır. Eserin ilk 74 sayfası mukaddime bölümü

⁴⁴⁷ Ali Osman Koçkuzu, "Essünnetü Kablettedvîn", *İslamın İlk Emri Oku!* 63 (Şubat 1967), s.16.

⁴⁴⁸ Ali Osman Koçkuzu, "Ebû Hureyre; Râviyetü'l-İslâm", *İslamın İlk Emri Oku!* 63 (Şubat 1967) s.16.

⁴⁴⁹ Koçkuzu, a.g.m, s.26.

olarak verilmiştir. Hadisler 75- 114. Sayfalarda bulunmaktadır. Hadislerin ayrıca tercemeleri de vardır. Geçen konular şöyledir: peygamberimizin insanlığı doğru yola iletme çabaları, kötü huylar, cennet, esmâ-i hüsnâ, âhiret, cihât, cemaatle namaz gibi pek çok konu işlenmiştir.

Diğer eser ise el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *Şerefu Ashâbi'l-Hadis* (Tahkik eden: Dr. Mehmed S. Hatiboğlu) adlı eserdir. Türkçe ve Arapça olarak iki bölümü vardır. 191 sayfadan oluşmaktadır. Bazı meseleler tekrar etmektedir. 3- 140. Sayfalarda metin yer almaktadır. Tenkidli neşri ve ilmi açıısıyla güzel bir eserdir. İlim talebi, ilim için yapılan yolculuklar, tebliğ faaliyeti gibi konular işlenmiştir.

3. eserimiz ise, Ahmed ibn Muhammed ibn Hanbel, *Kitâbü'l-İlel ve Ma'rifeti'r-ricâl* (Tahkik edenler: Dr. Talat Koçyiğit. Dr. İsmail Cerrahoğlu) adlı eserdir.

Oğlu Abdullah'ın nüshasıyla karşılaştırılmış hâlâ Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Tayyib Okiç'in önsözü ile esere başlanmıştır. 7-24. Sayfalarda mukaddime yer almaktadır. Önsözün Arapça hâli de bulunmaktadır. Hadiste illetler ile bilgi vermesi açısından çok kıymetli bir eserdir.

3.3.4.8. Ukûdu'l-Cumân fî Cevâzi Talîmi'l-Kitâb li'n-Nisvân

3.3.4.9. İnci Gerdanlıklar “Ukûdu'l-Cumân”

Şemsü'l-Hakk Azîmâbâdî tarafından yazılmıştır. Ali Osman Koçkuzu çevirisini yapmıştır. Kitapta usûl bir soru ve cevap üzerine ilerlemektedir. Önce hadis ile ilgili senet bilgisi verilmiş ardından ricâl bilgisi verilerek mesele hakkında tahkik ve tenkid çalışması yapılmıştır.⁴⁵⁰

3.3.4.10. Ucâle-i Nâfia

Abdül Aziz Dehlevî'nin babasının *Huccetullâhi'l-Bâliğa* adlı eserinden naklettiği şerh niteliğindeki eserdir.⁴⁵¹ Bazı nisbetlerin okunma kuralları ıstılah olarak verilmiştir. Râvîlerin adları, nesepleri harekelendirilmeye çalışılmıştır. İlk makalede hadis ilmi ve değeri üzerinde durulmaktayken, ikinci makalede bazı isimleri ve nisbeleri harekeli olarak okunması için harekelendirmiştir. Üçüncü

⁴⁵⁰Ali Osman Koçkuzu, “Ukûdu'l-Cumân”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1986), s.80.

⁴⁵¹Abdül Aziz Muhaddis Dehlevî, Terceme: Ali Osman Koçkuzu, “Ucâle-i Nâfia II”, *İslamın İlk Emri Oku*, 203-204 (Nisan-Mayıs 1979), s.21.

makalede cami türü eserlerden bahsetmişlerdir. Dördüncü makalede de bu eserleri tanıtmaya devam etmişlerdir. Beşinci makalede ise hatime bölümüyle bitirmişlerdir.⁴⁵²

3.4. TEBLİĞLER

3.4.1. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri'nde Sunduğu Tebliğler

3.4.1.1. “Selçuklular Zamanında Hadis İlmi ve Ünlü Muhaddisler”, I.- II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri

3.4.1.2. “Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri'nin Hatırlattıkları”, III. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri

3.4.2. Milli Mevlânâ Kongresi'nde Sunduğu Tebliğler

3.4.2.1. “Mesnevî'nin Birinci Defteri'ndeki Hz. Peygamber'e ve Hadislerine Yapılan Atıflar Üzerine”, II. Milli Mevlana Kongresi

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'yi daha iyi tanıtabilmek maksadıyla kongreler düzenlenmeye başlanmıştır. Bu sebeple bizlerde bir parça kendilerinden bahsedeceğiz.

Mevlânâ yaşadığı dönemde kendi üslubuyla Peygamberimizi ve hadisleri hakkında fikirlerini beyan etmişlerdir. İnsanlar arasındaki kötü işler yapanlar artık vakitlerini doldurup ayrılmalıdır demektedir. Bu sebeple halkında birlik içinde olmasını istemektedir. Sözlerinin ve yolunun Peygamberimizin yolu olduğunu belirtmişlerdir. “Biz pergel gibiyiz. Ayağımızın biri dinde, diğeri ise yetmiş iki milleti seyredir” demişlerdir.⁴⁵³

Her defterinde Peygamberimize atıflarda bulunmuşlardır.

“Ey aziz, sen bana Mustafa'sın, Ben de sana Ömer gibiyim. Senin hizmetin uğrunda gayret kemerini bağladım” diyerek başlamışlardır.⁴⁵⁴

⁴⁵²Abdül Aziz Muhaddis Dehlevî, Terceme: Ali Osman Koçkuzu, “Ucâle-i Nâfia V”, İslamın *İlk Emri Oku*, 208-209 (Eylül-Ekim 1979), s.21.

⁴⁵³Ali Osman Koçkuzu, “Mesnevî'nin 1. Defteri'nde Hz. Peygamber'e ve Hadislerine Yapılan Atıflar Üzerine”, *II. Milli Mevlânâ Kongresi*, Diyanet Dergisi, Nisan-Mayıs-Haziran 1987), 2/s.26.

⁴⁵⁴Koçkuzu, “Mesnevî'nin 1. Defteri'nde Hz. Peygamber'e ve Hadislerine Yapılan Atıflar Üzerine”, s.30.

Peygamberimizden Ahmed, Muhammed, Mustafa ve peygamber olarak bahsetmişlerdir. Doğmadan öncede diğer kitaplarda geçmiş olması sebebiyle kendisine derinden bağlılığını ifade etmişlerdir.⁴⁵⁵

3.4.2.2. “Mesnevî’nin Üçüncü Defteri’ndeki Hz. Peygamber’e ve Hadislerine Yapılan Atıflar Üzerine”, III. Milli Mevlana Kongresi

Bu defterde hata, açlık ve kulluk, su-i zan, köyde hayat, Kur’ân’a garanti, kaza ve kader, zoraki hasta, peygamber şefkati, âlim önce görür, mucize, alış verişte sahtecilik, temiz dindarlık, sözde savaşçı, iyiliğe karşılık, işte devamlılık gibi konuları hadislerle bizlere açıklamışlardır.⁴⁵⁶

3.4.2.3. “Mesnevî’nin Dördüncü Defteri’ndeki Hz. Peygamber’e ve Hadislerine Yapılan Atıflar Üzerine”, VII. Milli Mevlânâ Kongresi

Mevlânâ hakkında yıllarca değişik yorumlar yapılmışsa da onu özgün bir birey olarak düşünme fikri ortaya atılmıştır. Yıllarca hangi dine mensup olduğu üzerine fikirler ileri sürülmüştür. Toplumdaki fertleri kendi evlatları gibi görmüş farklı milletlerden de anlattığı hikâyeleriyle günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Yazarımız son söz olarak Mevlana’nın sözüyle bitirmektedir. Onu burada belirtmek yerinde olacaktır. “Pes sohan kûtah bâyed ve’s-Selâm”. Sözü artık kısa kesmek gerekir. Vesselam.⁴⁵⁷

3.4.2.4. “Mesnevî’nin Beşinci Defteri’ndeki Hz. Peygamber’e ve Hadislerine Yapılan Atıflar Üzerine”, 8. Milli Mevlânâ Kongresi

Defterlerdeki ilk atıf dualardan oluşan cümleyedir. Diğer defterlerde bunlar üzerinde durulmamıştır. Dua cümlesi şöyledir: “Yarattıklarının en hayırlısı Muhammed ile bütün soyuna ve Müslüman olarak onu görenlere rahmet.”

Kullanılan hadislerden çoğu sahihtir. Herhangi bir kaynağı olmayan müteşabih sözlerde bulunmaktadır. Tasavvufta da bu türden sözler kullanılagelmiştir. Ancak dine uygun ve ters olan sözleri ayırt etmek borcu bizlere

⁴⁵⁵Koçkuzu, “Mesnevî’nin 1. Defteri’nde Hz. Peygamber’e ve Hadislerine Yapılan Atıflar Üzerine”, s.34.

⁴⁵⁶Ali Osman Koçkuzu, “Mesnevî’nin 3. Defteri’ndeki Hz. Peygamber’e ve Hadislerine Yapılan Atıflar Üzerine”, *III. Milli Mevlânâ Kongresi*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988), 4/s.213.

⁴⁵⁷Ali Osman Koçkuzu, “Mesnevî’nin 4. Defteri’ndeki Peygamberimize ve Hadislerine Yapılan Atıflar”, *IV. Milli Mevlânâ Kongresi*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları,1995), s.8.

düşmektedir. Koçkuzu'ya göre diğer problem gerçek ilmi eserlerin el yazması olarak kalması ve basımlarının yapılmamasıdır.⁴⁵⁸

3.4.2.5. “Sipehsalar ve Menâkıbü'l-Ârifin Adlı Eserlerde Sadreddin-i Konevî'ye Yapılan Atıflar”, X. Milli Mevlânâ Kongresi

Sadreddin Konevî sûfî bir âlim olarak bilinmektedir. Hikmet ve felsefe ile uğraşmışlardır ancak vasiyetnamelerinde bunları tavsiye etmemektedir. Kendilerinin mensup olduğu görüş zamanımızca bilinmemektedir. *Menâkıbü'l ârifin*'de pek çok aynı isimli kişi bulunmaktadır.

Sipehsalar adlı Feridun b. Ahmed'in yazdığı diğer eserde de Sadreddin Konevî hakkında atıflar bulunmaktadır. Bu iki kitap incelendiğinde Mevlânâ'dan sonra yazılmışlardır. Sevgi dili olarak da Mevlânâ'ya benzemektedirler. Burada karşılaştırılan bir diğer husus ise Konya'nın içinde bulunduğu zamandır.⁴⁵⁹ Çoğu zaman da rivâyetlerdeki meçhul tabirler anlamamızı zorlaştırmaktadır. Sadreddin Konevî hakkında kötü bir tutum içeren ifadeler bulunmamaktadır. Menkıbelerden çıkan sonuca göre Sadreddin Konevî mütevazî bir hayat yaşamışlardır.

3.4.3. Selçuk Üniversitesi Milli Gençlik Kongresi'nde Sunduğu Tebliğler

3.4.3.1. “Gençliğin Kültür ve Ruh Yapısının Teşekkülünde İlahiyat Fakülteleri'nin Görevleri”, Selçuk Üniversitesi I. Milli Gençlik Kongresi

3.4.3.2. “Sağlıksız Tasavvuf Eğitiminin Gençliğe Getirdiği Problemler ve Çözüm Yolları Üzerine”, Selçuk Üniversitesi II. Milli Gençlik Kongresi

3.4.4. II. Din Şûra'sında Sunduğu Tebliğler

3.4.4.1. “Dinlerarası Diyalog Açısından Garbiyyat Çalışmaları veya Kitâbî Dinlere Kendi Klasik Dilleriyle Vâkıf Müslüman İlim Adamları Yetiştirme Meselesi”, II. Din Şûrası

İslam dini Garb ile yeni yeni tanışmışlardır. Ancak şarkiyyat dediğimiz alan ile daha önceleri iletişim halindedirler. Bu iki din hakkında yüksek seviyede eğitim alanı oluşturulabilir. Bu sayede kültürümüzü diğer eklentilerden korumuş oluruz. Yahudiliği ve Hristiyanlığı bilen âlimler yetiştirince aradaki farklı tutumlarda

⁴⁵⁸ Ali Osman Koçkuzu, “Mesnevî'nin 5. Defteri'ndeki Peygamberimize ve Hadislerine Yapılan Atıflar”, 8. *Milli Mevlana Kongresi*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1996), s.95-114.

⁴⁵⁹ Ali Osman Koçkuzu, “Sipehsâlâr ve Menâkıbü'l-Arifin Adlı Eserlerde Sadreddin Konevî'ye Yapılan Atıflar”, (Konya 2002), s.106.

ortadan kalkacaktır. İslamı gerektiği şekilde âleme duyurmak bilinci ile hareket etmeliyiz.⁴⁶⁰

3.4.4.2. “Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması Hizmetinde Âlimin Konumu, Salahiyeti ve Sorumluluğu”, II. Din Şûrası

Kişi öncelikle belli bir misyon sahibiyse onun gereklerini yerine getirmelidir. Eğer bir milleti aydınlatmak istiyorsak önce kendimizi bu yönde iyileştirmemiz gerekmektedir. Âlim bir kişi her zaman hakkı söylemelidir. Bazılarının yanında yer almak için bazı zümreler hakkında olmadık sözler söyleme cüreti içerisine girmemelidir. Halk ile arasındaki iletişim kuvvetli olmalıdır ki Allah'ı ve Peygamberi gerektiği şekilde anlatabilsin.⁴⁶¹

3.4.5. Kur'ân Mealleri Sempozyumu, Kutlu Doğum Sempozyumu ve Hadis'in Dünyu Bugünü ve Geleceği Sempozyumunda Sunduğu Tebliğler

3.4.5.1. “Kur'ân Mesajı ve Aziz Kur'ân İsimli Mealler Üzerine Birkaç Söz”, Kur'ân Mealleri Sempozyumu

Muhammed Hamidullah'ın “La Saint Coran” isimli eserini tanııtma ve hakkında konuşmaları yer almaktadır. Kitabın kapağı ve görünüşü sebebiyle ödüller alması sevindirici ancak tercümesinde yer alan akıcı olmama gibi durumlar üzücü bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci eser Muhammed Esed'in Kur'ân Mesajı isimli eserdir. Bu eserde bir önceki esere göre biraz akıcı ancak hacimli olması, dipnotların ayrı yazılması ve küçük yazılar halinde bulunması da okuyucuyu iten sebepler olarak karşımızdadır.⁴⁶²

3.4.5.2. “Hz. Peygamber'in Mizâcî ve Hadiste İş'ârî Tefsir”, SDÜ İlahiyat Fakültesi IV. Kutlu Doğum Sempozyumu

Bu sempozyumda Peygamberimizin mizacı üzerinden tanımlar yapılmış ardından sahabe zamanındaki iş'ârî tefsir var mıydı? Geçmişte ne maksatla kullanılmaktaydı onun üzerinde durulmuştur. Peygamberimiz de iş'ârî tefsir örnekleriyle sahabeyle konuşmuştur. Sadreddin Konevî de iş'ârî tefsir örnekleriyle

⁴⁶⁰Ali Osman Koçkuzu, “Dinler arası Diyalog Açısından Garbiyyât Çalışmaları veya Kitâbî Dinlere Kendi Klasik Dilleriyle Vâkıf Müslüman İlim Adamları Yetiştirme Meselesi”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, (Ankara 2003), s.176.

⁴⁶¹Ali Osman Koçkuzu, “Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması Hizmetinde, Âlimin Konumu, Salâhiyeti ve Sorumluluğu”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, (Kasım 1988), s.255.

⁴⁶²Ali Osman Koçkuzu, “Kur'ân Mealleri ve Sempozyumu”, *Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları*, (Ankara 2007), s.5.

hadisleri açıklayan âlimlerdendir. Koçkuzu'ya göre işârî tefsir konusu özel çalışmaya gerek duyulan bir alandır.⁴⁶³

3.4.5.3. Hadisin Dünü- Bugünü ve Geleceği Sempozyumu

Bu sempozyumda hadis öğretiminde neler yapıldı ve neler yapılabilirdi onun üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Eğitim ilk olarak ailede başladığı için temele hadislere dayalı bir yaşam şekli oturtulmalıdır. Eğitim kurumlarının sistemli şekilde devamıyla birlikte Sıbyan Mektebi'nden başlayarak Dârülhadis'lere kadar öğretim ve eğitim faaliyetleri gibi hadis eğitimi de verilmekteydi. Yayın sektöründe de gelişmeler yaşanırca ilimlerin sürekliliği ve yayılması kolaylaşır. Koçkuzu'ya göre yayın noktasındaki eksiklik sebebiyle ilimler gelişmekte geri kalmıştır. Hadis ilminde de yeni bilim dalları ortaya konulmalıdır. Hadisin; tarihi, ricâli gibi meseleleri öğrenci ayrı bir ders olarak alıp farklı hocalardan dinlemelidir. Özel olarak tenkid işiyle ilgili elemanları yetiştirmek gereklidir.⁴⁶⁴

3.5. DİYANET İSLAM ANSİKLOPEDİSİNE YAZDIĞI MADDELER

3.5.1. “Ahlâku'n-Nebi”

3.5.2. “el-Aynî”

3.5.3. “el-Beyân ve't-Ta'rîf”

3.5.4. “Bulûğu'l-Merâm”

3.5.5. “Ebû Câfer en-Nufeylî”

3.5.6. “Ebû İshâk es-Sebi'î”

3.5.7. “Ebû Mes'ûd İbrahim b. Muhammed”

3.5.8. “Ebû Nasr es-Siczî”

⁴⁶³ Ali Osman Koçkuzu, “Hz. Peygamber'in Mizâcî ve Hadiste İş'ârî Tefsir” , *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*,(Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001), s.222-237.

⁴⁶⁴ Ali Osman Koçkuzu, “Hadis Öğreniminde Ne yaptık? Neler Yapabilirdik?”, *Hadisin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1993), s.190-210.

- 3.5.9. “Ebû Rifa‘a el-Mudarî”
- 3.5.10. “Ebû Saîd el-Makbûrî”
- 3.5.11. “Ebû’t-Tufeyl Amr b. Vâsile el-Leysî”
- 3.5.12. “Ebû’z-Zinâd el-Kuraşî”
- 3.5.13. “Fahri Efendi”
- 3.5.14. “Firebrî, Muhammed b. Yûsuf”
- 3.5.15. “el-Firyâbî, Muhammed Yûsuf”
- 3.5.16. “Hacı Veyiszâde Mustafa Efendi”
- 3.5.17. “Havkale”
- 3.5.18. “İbnü’l-Cârûd”
- 3.5.19. “İbnü’l-Cebbâb”
- 3.5.20. “İbnü’l-Esîr”
- 3.5.21. “İbnü’l-Harrât”
- 3.5.22. “İbnü’l-Mukrî”
- 3.5.23. “İbnu’s-Saffâr”
- 3.5.24. “İbn Şâhîn”
- 3.5.25. “el-İ’tibâr”
- 3.5.26. “Kitâbü’l-İlel”
- 3.5.27. “Kitâbü’l-İlel ve Ma’rifetu’r-Ricâl”

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ALİ OSMAN KOÇKUZU'NUN HADİSÇİLİĞİ

Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu hadis alanında çalışan hocaların ilklerindendir. Kendisinin bu alanı seçmesine sebep olarak Fahreddin Kulu Efendi'nin Sadreddin Konevi'den yaptığı tercüme sırasında duyduğu cümleyi göstermekte ve kendisiyle yapılan mülakatta şöyle demektedir “Sadreddin Konevi vasiyetnamesinde: “Beni fakihlerin değil, muhaddislerin açıkladığı gibi gasledin; cenazemi yıkayın...” buyurmuş. Çocuk aklımla ben bu kısımdan olmayı diledim. Ben Sadreddin Konevi kimdir bilmiyordum. Ama Fahreddin Kulu bize göre büyük bir âlim, veli-fillah idi. Küçük yaştan beri öyle bir terbiye ile büyümüştük. Onun yazdığı bir yazıda böyle bir cümle vardı ve beni hadise o yönlendirdi”⁴⁶⁵

Koçkuzu hadis ve rivayet ilimlerini “Hz. Peygamber'in mübarek söz iş ve her türlü tasviplerini o günün kültür malzemesi olarak bize kadar nakletme sistemi” olarak tarif etmekte ve bu ilmin İslam âleminde Kur'ân'dan sonra en büyük ilgiyi gördüğünü söylemektedir.⁴⁶⁶ Ali Osman Hoca Kur'ân hâfızı idi. Kur'ân'la sürekli irtibat halinde olmuş, Kur'ân'dan ayrı olarak yalnızca hadis ile ilgilenmeyi “yanlış beslenme” olarak değerlendirmiştir.⁴⁶⁷

Koçkuzu sünnetin Kur'ân'a denk olamayacağını Hz. Peygamber'in söylediği sözlerin de diğer insanların sözleriyle aynı değerde olmadığını şöyle açıklamaktadır “Sünnetin ve hadislerin vahiy müessesesi ile olan ilgisi söz konusu edilirken, hadisleri hemen hemen Kur'ân'a denk gören zümre, hangi bakımdan bu iki kutsal kaynağı denk gördüklerini açıklamışlardır. Onlar hiçbir zaman “Hadislerde namazda ve diğer ibadetlerde okunur dememişlerdir.” Gerçi ibadetlerde dua olarak okunan hadisler mevcuttur. Ama bu âlimlerin her hadise böyle bir özellik vermediklerini de belirtmek isteriz. Bunların tam aksini savunanlar da, Hz. Peygamber'in söylediği sahih sözlerinin, herhangi bir insanın beyânları ile aynı değerde olduğu görüşünde değillerdir. Yani onların, Peygamber sözlerine saygıları mevcuttur.”⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Koçkuzu, “Ali Osman Koçkuzu ile”, s.268.

⁴⁶⁶ Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşrî Yönlerinden Değeri*, s.9.

⁴⁶⁷ Koçkuzu, “Arkadaşları ve Talebelerinin Gözünden Ali Osman Koçkuzu”, s. 97.

⁴⁶⁸ Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşrî Yönlerinden Değeri*, s.42.

Ali Osman Koçkuzu'ya göre sünneti anlama noktasında iki ana grup söz konusudur. Bu gruplardan birisi sünneti hayat düsturu olarak kabul edip din ve dünyasını bu kurallara göre düzenlemeye çalışmakta, diğer grup ise kendi fikrini hükümran kılmak için sünnetin otoritesini sorgulamakta ve eksikliğini bulmaya çalışmaktadır. Kur'ân karşısında sünnetin derecesi konusunda “Kur'ân sünnetin ikizidir, sünnet Kur'ân'dan sonra 2. kaynaktır, sünnet delil değildir” şeklinde üç ayrı eğilim bulunduğu dikkat çeken Koçkuzu sünneti ikinci kaynak olarak kabul edenlerin delil olarak kabul ettiği hadisleri sıralamakta, hadislerin derece bakımından Kur'ân'dan sonra ikinci sırada yer almasına sebep olarak “Kur'ân'ın kat'î, sünnetin ise zannî oluşu'nun” gösterildiğini söylemektedir.⁴⁶⁹

Bu konudaki farklı görüşleri âlimlerin kanaatlerini vererek aktaran Koçkuzu meseleyi şöyle değerlendirmektedir “Sünnetin dinimizde kaynak oluşu meselesinde, onun Kur'ân'dan sonra ikinci sırada mütalaa edilmesi, zannımızca ilim adamlarınca farklı değerlendirilmektedir. Burada, Kur'ân'a ve Allah'ın dindeki otoritesine ilk sırayı verme mecburiyeti ve terbiyesi önemli rol oynamaktadır. Allah kitabında kendisini andığı yerde, elçisini ikinci olarak anmaktadır. İlâhi sıralama, bilginler tarafından da uygun görülmüş ve Peygamberimiz ile sözleri, ikinci derecede kaynak olarak tanınmıştır. İhtilaflarda yine Hz. Peygamber'in dindeki “söz sahipliği” orta yere gelmektedir. Şunu itirafa mecburuz; İnsanları Zat-ı Bârî ile tanıştıran ilk ve tek kaynak Muhammed aleyhisselamdır. Onun peygamberliği tasdik edildikten sonra fertler ve ilim artık Ona teslim olacaktır. Onun koyduğu hüküm hükümdür. Haram kıldığı haram, helal kıldığı ise helaldir.” Helal ve haramı belirleme noktasında fakihe verilen yetkinin Hz. Peygamberden esirgenemeyeceğini savunan Koçkuzu, asıl zorluğun ondan gelen haber ve hadisin gerçekliğini tespit olduğunu söylemektedir.⁴⁷⁰

“Haber-i vâhidlerin değerlendirilişleri meselesinde zuhûr eden çeşitli fikir münakaşaları ve bazı toplulukların, sünnete cephe alışları, İslam câmiasında büyük tepkiler uyandıran hâdiselerdir” diyen Koçkuzu meselenin ilmi münakaşa boyutundan çıkarıldığını Hz. Peygamber'in sözlerini normal değeri içinde görmeyenler hadise ve Hz. Peygamber'e itimatsızlık besleyenlerin itirazlarını

⁴⁶⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.98.

⁴⁷⁰ Koçkuzu, a.g.e, s.101-102.

nihayetinde Kur’ân’a bile yönelttiklerini belirtmektedir.⁴⁷¹ Koçkuzu Sahâbîler arasında haber-i vâhidlerle amelin yaygın olduğunu, hiçbir yadırgamanın söz konusu olmadığını belirtmekte ve bu konuda 19 örnek sıralamaktadır. Sahabeden bir konuda şüpheyi düşenler araştırmalarını ilerletmekte ve sonuçta kendilerinde oluşan kanaate göre davranmaktadırlar. “Sahâbede görülen ve ilim adına dikkat çekici olan husus, onların kendi tatbikatlarını, Peygambere ait bir uygulamayı duydukları ve doğruluğunu tespit ettikleri anda, görüşlerinden vazgeçip ona uymalarıdır” diyen Koçkuzu bu dönemde problemin “sade ve külfetsiz bir yapıda”⁴⁷² olduğuna işaret etmektedir. Koçkuzu Haber-i vâhidlerin âlimlere göre şu iki durumda ilim ifade ettiğini söylemektedir;

“1. Doğruluğu kat’î olarak belirlenen elde dürüstlüğüne delil bulunan kişinin haberi olma hali.

2. Hz. Peygamberin huzurunda bulunan bir kişinin Peygamber tarafından tasdik edilen haberi.”⁴⁷³ Hoca sahâbe çağından verilen örneklerin Haber-i vâhidin ilim verip vermediği, onunla amelin gerekli olup olmadığı hususları konuşulurken, olumlu görüşler için delil olarak ileri sürüldüğünü söylemektedir.

Koçkuzu *Kütüb-i sitte* ve *el-Muvatta’* üzerinde yaptığı araştırmada haber-i vâhidlerle ilgili Buhârî’nin dışında hiçbir yerde bir kitap bölümüne veya bab başlığına rastlamadığını söylemektedir. Buhârî’nin *Sahîh*’inde *Kitabü’t-temenni’nin onuncu babı* “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Ezan, namaz, oruç, diğer farzlar ve hükümlere dair olan ve tek doğru kişi tarafından Peygamberden rivâyet edilen haber-i vâhidin makbul olup kendisiyle amel olunacağına dair bab ve Cenâb-ı Hakk’ın fe levlâ nefer âmin külli fırkatin... ayeti babı” adını taşımaktadır. Buhârî bu başlıktan sonra tek kişinin de tâife olarak adlandırılabileceğini Hucurat Suresinin 2. Ayetine işaret ederek zikretmekte ve konuyla ilgili olarak açtığı beş babta yirmiye yakın hadise yer vermektedir. Aynî’ye göre bab başlığı haber-i vâhidlerin itikatta delil olamayacağının işaretidir. İbn Hacer ise sahâbe ve tâbiîn devirlerinde haber-i vâhidle amel meselesinin olumlu karşılandığını, hatta bu konuda ittifak bulunduğunu aktarmaktadır.

⁴⁷¹ Koçkuzu, a.g.e, s.42.

⁴⁷² Koçkuzu, a.g.e, s.128.

⁴⁷³ Koçkuzu, a.g.e, s.112.

Koçkuzu'ya göre Allah Resulü'nden gelen sağlam, sabit bir rivâyet konusunda i'tikat-amel ayırımı yapmak hem ilmî değildir, hem de mevcut uygulamaya terstir. Çünkü haber-i vâhidleri i'tikat konusunda güçsüz bularak kullanmayanlar yeri geldiğinde haber-i vâhidi kullanmaktan geri durmamışlardır.⁴⁷⁴ Ona göre “sağlam ve sahih olmak şartı, haberde aranan en mühim husustur.” Şüyûun ve şöhetin, inanç konusunda ölçü alınması her zaman doğru netice verecek güçte bir ölçü değildir. O akait meselelerinin iki ana grupta değerlendirilmesinin gerekli olduğunu savunanlara da hak vermekte ve “bu kademelendirme, akait esaslarımız arasına sızan yanlış inanç esaslarını; akaitle belki de hiç ilgisi bulunmayan nesneleri de temizlemiş olacaktır”⁴⁷⁵ şeklinde kendi kanaatini açıklamaktadır. Koçkuzu'nun itikat ve teşrî de haber-i vahidlerin bilgi değeri içerdiği görüşü de diğer âlimler tarafından benimsenmiştir.⁴⁷⁶

Koçkuzu, Talat Koçyiğit'ten naklen, kelamcıların sahih de sakim de olsa rivâyet edilen haberlere güvenmediklerini, kendi prensiplerine uygun olan rivâyetleri delil olarak kullandıklarını, kendi görüşlerine uymayan ayetleri te'vile, hadisleri redde kalkıştıklarını, aslında onların Kur'ân ve hadisi kaynak olarak almayıp başka kaynaklardan edindikleri bilgilerle Kur'ân ve hadisleri uzlaştırma yoluna gittiklerini aktarmaktadır.⁴⁷⁷

Koçkuzu'nun kanaatine göre “râvînin tek, âdil, dindar ve Allah'tan korkan bir kimse oluşu, akıl ve zabtetme melekesine sahip olması yeterlidir. Bazen böyle tek bir kişi, bizim tevâtür için istediğimiz kalabalıktan çok daha doğru ve sorumluluğunu müdrik olarak haberi nakletmektedir.”⁴⁷⁸

Ali Osman Koçkuzu “*Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*” adını taşıyan asistanlık çalışmasında, Cumhuriyet dönemi sonrası konuyu kitap hacminde ele alan ilk araştırmacıdır. “*Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi*” konulu çalışması ise Hoca'nın doktora tezidir. İbn Şâhin'in “*Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh*” adlı eserini de tahkik eden Hoca'nın bu eseri henüz yayınlanmamıştır. Diğer yayınlanmayan eserleri ise şunlardır: Günümüz Hadis

⁴⁷⁴ Koçkuzu, a.g.e, s.138.

⁴⁷⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.146.

⁴⁷⁶ Aydın, *Neo-Selefîlik Ekolünün Hadis-Sünnet Anlayışı (Reşit Rıza Örneği)*, s.115.

⁴⁷⁷ Koçkuzu, a.g.e, s.192-201.

⁴⁷⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.78.

Problemleri, Mesnevi Şârihi Ankaralı Rusûhî Dede ve Hadis Kullanımı, Hadis Araştırma Teknikleri.⁴⁷⁹

Ali Osman Koçkuzu'dan önce Talat Koçyiğit'in "*Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi*" adlı makalesi hariç tutulacak olursa nesh konusunda ülkemizde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Koçkuzu neshin, ameli engelleyen, Hz. Peygamber'in risâletini gölgeleyen bir konu olmadığını ispat etmek için nesh konusunda yazılan 4 kitaptaki örnekleri araştırarak hadiste nesh konusunda mübalağalı rakamlara ulaşıldığını tespit etmiştir

Nesh konusundaki tartışmanın ana noktası sünnetin vahiy olarak kabul edilip edilmeyeceği konusudur. Koçkuzu, bu konuda nazari münakaşalar yapılmasını uygun görmemekte, vahyin açıklayıcısı olan Hz. Peygamber'den bize geldiği sabit olan haberlerin içerisinde nesh tespit edildiğinde ona inanmanın ve onun gereğince amel etmenin her Müslümana lazım olduğuna işaret etmektedir. Bu konuda akli deliller ileri sürüp tenkitler yapanların adeta Hz. Peygamber'i devre dışı bırakıp Kur'ân'ın hükümlerini Hz. Peygamber'e karşı savunan bir tavır takındıklarına işaret ederek şöyle demektedir "Şeriatı getiren, Allah'ı bize tanıtan, hükümleri açıklayan kimdir? Neshin her çeşidini hatta bizzat nesh müessesesinin kendisini açıklayıp tebliğ eden kimdir? Biz kimi kime savunuyoruz? Her iki tebliğ de aynı ağızdan çıktığı halde nasıl oluyor da nazari münakaşalar ve delil-dava vasatına giriyoruz? Kanaatimizce yanılma buradan neş'et etmektedir."⁴⁸⁰

Hadisler üzerinde tarihî araştırmalar yeterli düzeyde yapılmadığı zaman çoğu kere aralarında nesh varmış gibi nakletmek hataya sebep olmaktadır. Cemaat ve halk bunları görünce şaşırıp hadislerin birbirini nakzettiğini düşünecektir.⁴⁸¹

Koçkuzu, nesh vakalarının daha çok Medîne döneminde yoğunlaştığını ve neshin küllî esaslarda değil cüz'îyyât kapsamında değerlendirilen ibâdât ve muâmelât konularında gerçekleştiğini söylemektedir.⁴⁸² Koçkuzu'ya göre Hz. Peygamber dışında hiç kimse nesh yetkisine sahip olmadığına ve onun vefatıyla nesh yolu kapandığına göre yapılması gereken Hz. Peygamber'in en son tatbikatını aramak ve ona göre amel etmektir. Onun yaptığı tespite göre nesh vakaları âlimlerin

⁴⁷⁹ Koçkuzu, *Arkadaşları ve Talebelerinin Gözünden Ali Osman Koçkuzu*, s.5.

⁴⁸⁰ Koçkuzu, *Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi*, s.174.

⁴⁸¹ Koçkuzu, "Hadis Nakil ve Rivayetinde Titizlik", s.7.

⁴⁸² Koçkuzu, *Hadiste Nâsih -Mensuh Meselesi*, s.350-351,360-363.

bazılarına göre abartılmış, cem ve telif gibi metotlarla çözümlenebilecek çoğu ihtilaflar nesh kapsamında değerlendirilmiştir. Koçkuzu üzerinde çalıştığı dört kitaptan yola çıkarak bu kitaplarda tespit ettiği 23 misali sabit olan nesh vakaları arasında değerlendirmekte ve bu misallerden on ikisi üzerinde ittifak edildiğini ve kaynaklarda bu 12 misalin mutlaka zikredildiğini söylemektedir. Ona göre 35 kadar nesh örneği ise şüpheli ve ihtilaflıdır. 100 civarındaki örnekte ise nesh iddiasından bahsetmek mümkün değildir.⁴⁸³ Koçkuzu nesh olarak tespit edilen ve üzerinde ittifak edilen 12 örnekten yola çıkarak neshin hadisle amel konusunda “ayakbağı olamayacağı” tespitinde bulunmaktadır.⁴⁸⁴

Ali Osman Koçkuzu hadis konusunda bir otoritedir. Hadislerin sahihini, zayıfını, hüküm yönünden delil olup olmayacaklarını çok iyi bilmektedir. Marmara İlahiyat Fakültesi’nde sunduğu bir tebliğde, Türkiye’deki ilim ve din adamlarının bir konuyu izah ederken onu bir hadise dayandırdıklarını, halbuki hadis ile ihticacın mümkün olmadığını, dolayısıyla temel zayıf olunca konunun da sağlam temellere dayanmasının mümkün olmadığını anlatmıştır. O zamana göre bu konu gündemde olmayan bir meseledir. Hoca bu konuyu anlattıktan 20-25 yıl sonra ilim adamları tarafından mevzu bahis edilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Hoca tam bir “Muhaddis”tir.⁴⁸⁵

Öğrencilerinden aktarıldığına göre “hadis diye yazılmış uzunca, çeşitli konuları ve maddeleri içeren akılda tutulup bellenmesi zor bir metni “Hocam bu hadis sahih midir?” diye soran öğrencisine Hoca hemen “hayır” demiş, “deliliniz nedir?” diye sorunca da “Diğer bütün hadisler bunun hadis olmadığının delilidir” diyerek cevap vermiştir.”⁴⁸⁶ Hoca bu tavrıyla bir hadisin sahih olup olmadığını Hz. Peygamberin diğer hadislerini ve yaşayışını göz önünde bulundurarak tespit etmektedir.

Ali Osman Hoca hadis ilminin bütün dallarında söz sahibi olmuş üstüne garîbü’l-hadîs ile tasavvufî hadis şerhçiliğine daha fazla önem vermiştir. Bir dönem öğrencilerine seviyelerinin üstünde olmasına rağmen el-Kâsım b. Sellâm’ın *Garîbü’l-hadîs* adlı eserini okutmuştur.⁴⁸⁷

⁴⁸³ Koçkuzu, *Hadiste Nasih -Mensuh Meselesi*, s.352-356.

⁴⁸⁴ Koçkuzu, a.g.e, s.367.

⁴⁸⁵ Koçkuzu, *Arkadaşları ve Talebelerinin Gözünden Ali Osman Koçkuzu*, s.129-130.

⁴⁸⁶ Koçkuzu, a.g.e, s.71.

⁴⁸⁷ Koçkuzu, a.g.e, s.98.

Ali Osman Koçkuzu Abdürrezzak b. Hemmam'ın *Musannef* adlı dokuz cilt eserin tamamını okumuş ve bitirdiği tarihleri not düşmüştür. En büyük isteklerinden birisi olarak da bu eseri tekrar okumak olduğunu söylemiştir. Ona göre bu kitap Peygamber'den gelen bilgileri “bir fuar gibi” sergilemiştir.⁴⁸⁸

Hoca tercüme edeceği ifadeye Türkçe karşılık bulmaya özen göstermiştir. Hatta birçok sözlüğü “karşılık bulma yerine tarif yapmış” diyerek eleştirmiştir. Faydalanmak için de Mütercim Âsım Efendi'nin *Kâmus Tercemesi* ve Kâzım Kadri'nin *Türk Lügatı* adlı kitaplarını kullanmıştır.⁴⁸⁹

Hoca hadis derslerini verirken tedric yöntemini kullanmıştır. Başlarda hadis metinlerini ve şerhlerin açıklamalarını yavaş yavaş, tane tane okur, birkaç kelimelik kırık tercümeler yapar, ardından cümleye toplu anlam verirmiş. Sonrasında da kelimeden cümleye, cümleden de paragrafa giderek seviyeyi ilerletirmiş.⁴⁹⁰

İmam Nevevi'nin 40 hadisinden olan Babanzâde Ahmet Naim Efendi'nin tercüme ve şerhinden bir hadis şöyle çevrilmiştir: “Din nasihattir.” Ashabın, “Kimin için nashattir ya Resulallah?” diye sormalarına karşılık olarak “Allah’a, kitabına, peygamberine” diye cevaplamıştır. Ahmed Naim Efendi böyle anlam verirken Hoca bu ifadeyi “Din samimiyettir” olarak çevirmiştir. Nasih kelimesini de süzölmüş, pırıl pırıl anlamında tercüme etmiştir. “Kul, Allah’a, kitabına ve peygamberine karşı samimi olmalıdır.” Bu çevirinin kökeni aslında Hoca’ya aittir.⁴⁹¹

Ali Osman Koçkuzu’ya göre bir hadis öğrencisi öncelikli olarak Arapça ve Türkçe konularını tamamlamış olmalıdır. Bununla birlikte İslâmî ilimleri de öğrenmelidir. Ardından tarih, sosyoloji, psikoloji gibi ilimler hakkında bilgi sahibi olması da bilgileri anlamlandırma noktasında faydalı olacaktır. Bunların yanı sıra öğrencide sabırlı olma, ilme yatkınlık, tarafsız kalma gibi vasıflar da bulunmalıdır. Öğrenci Kur’ân’ı ve hadisi tanımalı, yardımcı ilimler hakkında bilgi sahibi olmalı, Türkiye ve dünyadaki ilim sahipleriyle irtibat halinde olmalıdır. İlgili alanla alakalı

⁴⁸⁸ Koçkuzu, a.g.e, s.91.

⁴⁸⁹ Koçkuzu, a.g.e, s.99.

⁴⁹⁰ Koçkuzu, a.g.e, s.104.

⁴⁹¹ Koçkuzu, a.g.e, s.109.

yayınlar elde edilmelidir. El kitapları ve sözlükler öğrenci için temel kaynak değeri taşıyan eserlerdir.⁴⁹²

“Bir hadis öğrencisi hiç olmazsa Türk dilinde yazılmış olan usul ve furu’ kitaplarını, şerhli hadis tercemelerini dört yıllık öğrenim hayatında okumalıdır. Usul bilgisi olarak, Ahmed Naim Bey’in *Tecrid Mukaddimesi*’ni, Rahmetli M. Tayyib Okiç’in; *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tedkikler*’ini, Prof. Dr. Talat Koçyiğit’in *Hadis Usulü*’nü, Dr. Subhi Salih’in diyanetçe bastırılan terceme eserini, M. Yaşar Kandemir’in; *Mevzu Hadisler* adlı eserini, Koçyiğit’in *Nuhbetü’l-fiker* tercemesini ve Hayreddin Karaman’ın *Hadis Usulü*’nü okumalıdır. Metin tercemeleri ile şerhlerden de; *Tecrid*’in tamamını, Bekir Sadak Bey’in *Tâc Tercemesi*’ni, Ahmed Davudoğlu’nun *Selâmet Yolları* adlı *Bülûğu’l-Meram şerhi* ile *Müslim şerhini*, Mehmed Sofuoğlu Bey’in *Müslim tercemesini*, Fikri Yavuz tarafından tercüme edilen Buhârî’nin *Edebü’l-Müfred*’ini, Tirmizi’nin *Sünen*’inin Türkçedeki tercümesini, *Riyazu’s-salihîn* adlı eserleri sırayla okumalıdır.”⁴⁹³

Koçkuzu’ya göre sahih hadislerle sahih olmayan hadislerin bulunduğu eserlerden faydalanan kimse sahih ve sahih olmayan hadisi birbirinden ayırt edebilmelidir. Hadisi aktaran kimse bu eserlere bizzat başvurmazsa hata etmesi ihtimal dahilindedir. *Sahihayn* olarak bildiğimiz (el-Buhârî ile Müslim’in *el-Câmius-sahih*’leri) bakılacak ilk eserler olmalıdır.⁴⁹⁴

“Hadisle uğraşan kimse dört halife’yi, Abdullah b. Mesud’u- Abdullah b. Abbas’ı, İbn Ömer’i, Ebu Hureyre’yi, Ümmülmü’minin Hz. Aişe’yi, Kütübü Sitte sahiplerini, İbn Şihab’ı, İbnu’s-Salah’ı, İbn Hacer’i, Şah Veliyyullah’ı tanımazsa eksik kalmış olur”⁴⁹⁵ diyen Hoca hadis sahasında temayüz eden önemli şahısların tanınması gerektiğine işaret etmektedir.

Koçkuzu, bir öğrencinin on beş günde bir şahıs değiştirmek suretiyle, farklı kişilerin hayatlarını konu alan eserleri okuyup notlar aldığında hem büyük hadisçileri tanıma imkânı bulacağını hem de elinde pek çok biyografik eser biriktireceğini söylemektedir. Bu çalışmayla öğrenci hadis alanında çalışan

⁴⁹² Koçkuzu, “Ali Osman Koçkuzu İle”, s.273-274.

⁴⁹³ Koçkuzu, “Hadisçinin Formasyonu”, s.11.

⁴⁹⁴ Koçkuzu, “Hadis Nakil ve Rivayetinde Titizlik”, s. 7.

⁴⁹⁵ Koçkuzu, “Hadisçinin Formasyonu”, s.9.

kişilerin üslubunu tanıyacak ve eserlerindeki yazılar hakkında fikirler edinme imkânına sahip olacaktır.⁴⁹⁶

Koçkuzu'ya göre fiile dönüşmeyen hadis ve sünnet bilgilerinin değeri yoktur, hatta kişiye vebali vardır.⁴⁹⁷ Hadis uydurmacılığı sebebiyle pek çok sorunla karşı karşıya kalan islam ümmeti bu durumdan kurtulabilecek değildir. Ancak bazı âlimler hadislere karışan bazı sözleri veya kelime terkiplerini yazdıkları eserlerde dikkat çekerek tanıtmıştır. Bu işlem bazı zümreler tarafından kötü bir çalışma olarak yadırganmıştır. Ancak ilmi usullere dikkat edilerek yapılan bu çalışmalarda nasıl bir zarar vardır? Aksine bu durum islamın faydasıdır. Yeter ki samimiyetle ve ilmi bir şekilde yapılmış olsun. İslam bazılarına farklı kapılar aralamamaktadır. İslam ehil olarak gerçekleştirilen ilmi çalışmalardan korkmaz.⁴⁹⁸ Hoca bizler için şu notları düşmüştür “Müslümanlar toptan öğrenici olmaya gayret etmelidir. Yanlış bilginin ve bilgi sahibinin ortadan kalkması için doğru bilginin yaygınlık kazanması şarttır. Esnaf, tacir, çiftçi... herkes özel çabalarla vaazlarla, tebliğle, kurslarla dinin esaslarını ve sünneti öğrenmelidir. Bilginin yaşı, çağı yoktur. İslamın ve Peygamberî uygulamanın ahlakımıza yerleşmesi için yardımcı olmalıyız.”⁴⁹⁹

Hoca'nın tespitine göre müslüman olan topluluklarda halk dini anlamda tam bilgi sahibi olamamaktadır. Bazı kimseler toplumda önder ruha sahip oldukları için toplumu yönlendirme gücüne sahip olmaktadır. Bu kimseler eğer dini hassasiyeti olan kimselerse halk dinî bir kimliğe sahip olmakta, eğer bu güç cahil olan kimselerin elindeyse din hikayesel bir şekle bürünmektedir.⁵⁰⁰ Hadisin pratik olarak hayatta uygulanabilmesinin zorlukları vardır. Hadis âlimlerinin üzerine düşen belli görevler bulunmaktadır. Bir de hadisi kullanan diğer islamî ilim sahibi insanlar mevcuttur. Buradan hareketle herkesin belli bir misyonu yerine getirmesi gereklidir.⁵⁰¹

Koçkuzu “muhatblar fısltıya değıl de gerçeğe kulak vermelidirler. Duyduklarının aslını öğrenip ona göre amel etmelidirler” diyerek kişilere hadis alanındaki sorumluluklarını hatırlatmakta ve şöyle demektedir “Aslını öğrenmeden

⁴⁹⁶ Koçkuzu, “Hadisçinin Formasyonu”, s.10.

⁴⁹⁷ Koçkuzu, “İslami İlimlerde 14 Asır III- Hadis”, s.64.

⁴⁹⁸ Koçkuzu, a.g.m, s.65.

⁴⁹⁹ Koçkuzu, “Peygamberimizin ve Sünnetinin Dinimizdeki Değeri ve Yeri”, s.36.

⁵⁰⁰ Koçkuzu, “Ali Osman Koçkuzu İle”, s. 280.

⁵⁰¹ Koçkuzu, a.g.m, s.273.

o bilgiyi yaymak kişiyi haklı çıkarmaz. Zann yerine sağlam bilgi; duyulan yerine görülen ortaya konulmalıdır.”⁵⁰²

Sünnetin amel olarak devamlılık kazanması için gerçek bilgilerin ve örnek davranışların sürekli olarak yapılması gerekir. Hayatın her alanında İslamın yaşanıyor olması gereklidir. Hz. Peygamber’in sözü sağlam olarak bizlere ulaşmışsa kişiler de hayatını o kurallara göre devam ettirebilir. Akâid konularında da bu şekilde hadis birinci elden kaynak olmuş olur. Bir kuralın Kur’ân ve sünnette bir dayanağı yoksa inanç noktasında belirleyici bir unsur olmaktan çıkar.⁵⁰³

Dünya işlerine vakit ayırdığı gibi ilmî sahada da mesâi harcamak müminin görevidir. “Kur’ân bize yeter” düşüncesiyle hadis karşıtı bir tavır takınmak uygun bir yol değildir. Kur’ân bize yeter diyen kimse hadisi ve sünneti iyi derecede biliyorsa, orada üsluptan kaynaklanan bir problem vardır denilebilir. Ülkemizde meydana gelen problem hadisi ve sünneti iyi derecede bilmemek ve anlayamamaktan kaynaklıdır. Hadis ve sünnet olarak bizlere miras bırakılanlar en az kayıpla uygulanmalıdır. Bu kaybolacak olan değerler Hz. Peygamber’den gelen davranışlardır.⁵⁰⁴

Koçkuzu, mezhep imamları üzerinde yapılan değerlendirmelere bakarak iki görüşün revaçta olduğunu nakletmektedir. “Bu iki fikrin birincisi, büyük imamlar devrinde hadis ile ilgili pek kıymetli çalışmalar yapılmasına rağmen o devirde elde edilemeyen hadisler daha sonraki asırlarda bulunmuştur. Âlimler de büyük imamların yolunu takip etme noktasında çekimser davranmışlardır. İkinci görüşe göre ise her devirde âlimler en sağlam delili alıp kullanmıştır. Büyük imamların haberdar olmadığı bir hadis bile bulunmamaktadır. Koçkuzu ise bu iki fikrin ortak bir paydada birleşmesi gerektiğini savunmuştur. Bu ilimlerle uğraşanlar Peygamberin peşinden gidiyorlarsa zaten yeni bir hüküm ortaya koymaları mümkün değildir, müslümanlar Peygamberimizin uygulamalarına göre hareket etmeli, büyük imamları da takip etmelidirler.”⁵⁰⁵

Peygamberimiz görevinin büyük bir kısmında insanları ahlâkî anlamda eğitmekle meşgul olmuştur. Hz. Peygamber’in tebliğ faaliyeti, yönetici oluşu, aile

⁵⁰² Koçkuzu, “İftira Üzerine III”, s.4.

⁵⁰³ Koçkuzu, “Ali Osman Koçkuzu ile”, s. 282.

⁵⁰⁴ Koçkuzu, a.g.m, s.279.

⁵⁰⁵ Koçkuzu, “Peygamberimizin ve Sünnetinin Diinimizdeki Yeri ve Değeri III”, s.34-35.

reisi oluşu gibi pek çok vasfı dengeli bir biçimde yaşayışı takva noktasında ele alınmalıdır. Hadis; Tasavvuf ve zühhd kavramları ile ilişkilendirilir. Hadis ve tasavvuf birbirini tamamlayan parçalardır.⁵⁰⁶ Tasavvuf Ali Osman Hoca için önemli bir meseledir. Hoca kendisini gerçek tasavvufun ve mensuplarının yanında görmüştür. “O’na göre günümüzdeki tarikatların bir kısmı şaibelidir.” Hoca insanı rûhî, ahlâkî ve manevi olarak besleyen bu yolların farklı amaçlara alet edilmesini hoş karşılamamıştır.⁵⁰⁷ Koçkuzu’ya göre sünnet “Her şeyin en mükemmeline, en faydalısına talibtir. Bu ölçü çerçevesinde madde ruh bütünlüğü sünnet ile tamam olmaktadır. Sünnet sayesinde kişideki ahmaklık gider.”⁵⁰⁸

Ali Osman Koçkuzu çok istekle gittiği bazı ortamlarda istediği bilgi ve malzemeyi bulamadığında üzülmüştür. Abdülfettâh Ebû Gudde Hoca Efendi ile buluşmaya gideceğinde de bu durumdan çekinmiş ama çekindiği gibi bir durum meydana gelmemiştir. O, Abdülfettah Ebû Ğudde’den “beklediğimin üstünde ruhuma ve gözüme tesir etti. Sevebileceğim kişilik olarak belirdi elhamdülillah”⁵⁰⁹ diyerek bahsetmiştir.

Hoca tam bir sentez insanıdır. Son dönem Osmanlı müderrislerine talebelik yapmış, yeni dönemde ilmî kurumsallaşmaya şahit olmuş bir şahsiyettir. Konya hadis kürsüsünün kuruluşu ve teşekkülünde önemi yadsınamaz.⁵¹⁰ Din eğitimi ve İmam Hatip Liseleri konu edildiğinde Hoca’nın “Eşraftan hali vakti yerinde olanlar çocuklarından bir tanesini din hizmetine adamalı, din hizmeti hep fakirin üstünde kalmamalı” dediği nakledilmektedir.⁵¹¹ Öğrencileri Hoca’nın İmam hatip ve İlahiyat neslinin siyaset ve politikayla ilgilenmesini hoş karşılamadığını, kendilerine dine, ilme ve ahlaka yönelik çalışmalarda bulunmalarını tavsiye ettiğini aktarmaktadırlar.⁵¹² Akademik zihniyete sahip olmak ve özgürce tenkid edebilmek Hoca’nın bir ilim insanında bulunması gerektiğini düşündüğü en önemli özelliklerdir.⁵¹³

⁵⁰⁶ Koçkuzu, “Ali Osman Koçkuzu ile”, s.284.

⁵⁰⁷ Koçkuzu, Arkadaşları ve Talebelerinin Gözünden Ali Osman Koçkuzu, s.89.

⁵⁰⁸ Koçkuzu, “Modern Toplamların İhtiyaçları ve Sünnet”, 10.

⁵⁰⁹ Koçkuzu, Arkadaşları ve Talebelerinin Gözünden Ali Osman Koçkuzu, s.102.

⁵¹⁰ Koçkuzu, a.g.e, s.123.

⁵¹¹ Koçkuzu, a.g.e, s.138.

⁵¹² Koçkuzu, a.g.e, s.107.

⁵¹³ Koçkuzu, a.g.e, s.101.

Ali Osman Koçkuzu'nun kişisel hayatında hadisler bir ilimden çok yaşam tarzı ve dünya görüşü halini almıştır. Kur'ân'dan ve hadislerden okuyacağı kısımları günlük virdler şeklinde okumuştur.⁵¹⁴ Aklına bir beyit veya hadis gelmeyince salavat getirmiş, ders esnasında ezan okunduğunda durup beklemiş, ezanı iyi okuyanlara dua etmiş, iyi okuyamayanlara da “bunları hangi hocalar yetiştirdi, biz yetiştirdik” diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir.⁵¹⁵

Hoca Ensar Vakfı Konya Dil ve Tahkik Merkezi'nde verilen destek derslerinde öğrencilere dersler de vermiştir. Derse girdiğinde “Elhamdülillahi rabbi'l-âlemin. Ekmele'l-hamdi alâ külli hal...” diyerek başladığı dua hocası Hacıveyiszade Mustafa Efendi'nin duasıdır. Ali Osman Koçkuzu hocasından aldığı bu geleneği devam ettirmiştir.⁵¹⁶

Hadis ana bilim dalı hocalarıyla başlatılan derslerde Hatib et-Tebrîzî'nin üç ciltlik “*Mişkâtü'l-Mesâbih*”, ardından Ahmed Şakir tahkikli beş ciltlik “*Sünenü't-Tirmizi*” dipnotlarla, İmam Tahâvî'nin dört ciltlik “*Şerhu Meâni'l-Âsâr*”ının dördüncü cildi yarısına kadar okunmuş, hoca derslerde açılışı yapmış arkadaşları da devam etmişlerdir.⁵¹⁷

“Prof. Dr. H. Ritter gibi; her üç kitâbî dini de iyi bilen; onların ilahiyatlarını çok iyi tanıyan, İbranice, Süryanice, Klasik Yunanca bilen, ama Hz. Muhammed'in yolunda olan mü'min, muvahhid bir öğretim üyesi olarak, bu iki kitâbî dinin mensuplarına İslam'ın faziletlerini ve iman esaslarını öğretmeyi isterdim”⁵¹⁸ demesi Koçkuzu'nun geçmişe yönelik bir değerlendirme yaptığında; orta öğrenimde çok sayıda doğu ve batı dili öğretebilecek bir ortam olmasını istediğini göstermektedir. Ona göre günümüz ilahiyatçıları Tevrat ve İncili yazıldıkları dillerle okuyabilmeli ve dinler arasında mukayese yapabilmelidirler.

Hoca dillere karşı ilgili olduğundan Arapça, Farsça ve Fransızca'yı iyi bilirmiş. Farsça dersleri de verdiği olmuştur. Büstanü'l-muhaddisin adlı Farsça çeviri eseri de bulunmaktadır.⁵¹⁹

⁵¹⁴ Koçkuzu, a.g.e, s.149.

⁵¹⁵ Koçkuzu, a.g.e, s.153-156.

⁵¹⁶ Koçkuzu, a.g.e, s.110.

⁵¹⁷ Koçkuzu, a.g.e, s.3.

⁵¹⁸ Koçkuzu, “Ali Osman Koçkuzu İle”, s.269.

⁵¹⁹ Koçkuzu, Arkadaşları ve Talebelerinin Gözünden Ali Osman Koçkuzu , s.181.

Ali Osman Koçkuzu'nun hadis ve sünnete dair fikirlerini özet olarak vermeye çalıştığımız bilgilerden Ali Osman Hoca'nın gerek kişiliği gerekse ilmi birikimi sebebiyle hadis ilmini öğrencilerine aktarma konusunda önemli bir görev üstlendiğini söyleyebiliriz. O yazdığı kitaplar ve makalelerle, sunduğu tebliğ metinleriyle hadis ilmini öğretmeyi, bu konudaki bilgilerini öğrencilerine aktarmayı ve hadis konusunda düşülen hataları engellemeyi kendisine dert edinmiş önemli bir ilim adamıdır. Hadis alanında çalışan kimseler olarak Peygamberimizi tanıma ve tanıtmada hata etmemek için gayret sarf etmeye mecburuz. Türkiye'de hadis alanında pek çok çalışma yapılmıştır. Yine de yapılması gereken çalışmalar mevcuttur. Bizler de bunları analiz etmeli ve nerelerde eksiklikler var onları ayırt edip ona göre program belirlemeliyiz. Bir hadis öğrencisi olarak daima okumaya ve araştırmaya açık olmalıyız.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Geçmişten günümüze kadar hadis alanında pek çok çalışmalar yapılmıştır. Peygamberimizin öğretisinin nesiller boyu devam etmesi onu seven ve İslam'a iyi niyet besleyen kimseler eliyle olacaktır.

Son dönemde Türkiye'de yapılan hadisle ilgili çalışmalar Osmanlı Devleti'nin sonunu ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde yetişen ve kendini ilme adayan âlimler vasıtasıyla çalışmalar sürebilmiştir. Muhammed Tayyib Okiç, Muhammed Hamidullah gibi âlimler Türkiye'de hadise olan katkılarıyla tanınmaktadır. Cumhuriyet Dönemi hadis çalışmaları dini eğitimin sekteye uğradığı, âlimlerin kendilerini ifade edemediği bir dönem olmuştur. İstanbul Darülfünûn İlahiyat Fakültesi'nin kapatılmasının (1933), ardından 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açılması, 1952 yılında da İmam Hatip Okulları yeniden eğitim-öğretime açılmıştır.

Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu da yakın tarihe kaynaklık eden bir âlimdir. Dönemin değerli âlimleri olan Fahri Kulu ve Hacıveyiszade Hoca Efendilerden ahlak terbiyesi ve dini eğitim almıştır. Bu çalkantılı dönemlerde okumuş ve açılan ilk İmam Hatip Okulları'nda 2. yıl kaydolup eğitim görmüştür. Kişilik olarak prensip sahibi, tenkid eden, mütevâzi ve nüktedan biridir. Konya'da emekli olduktan sonra da çalışmalarına devam etmiştir. Farsça'ya ve Mesnevî'ye düşkünlüğü ön plandadır.

Koçkuzu hadis alanında Haber-i vâhidler ve Nâsih-mensûh üzerinde durmuştur. Mesnevî hadisleri üzerine de çalışmaları mevcuttur. Diyanet İslam Ansiklopedisi'ndeki pek çok maddede sahabe ve İslam âlimlerini çalışmıştır. Yayınladığı makalelerde de İmam-Hatip Okulları'ndaki eğitim üzerinde durmuş onları geliştirmek için çaba sarf etmiştir. Olayları değerlendirirken objektif olmaya dikkat etmiştir. Döneminin Konya ile ilgili bilgilerini de tarihçi kimliğini ön plana

ıkararak bizlere sunmuştur. Tasavvuf ile de yakından ilgilidir. Yakınları tarafından da gerçek bir Mesnevîhan olarak tanımlanmıştır.

Kendini ilme adanmış ve kitap, makale, sempozyum bildirileriyle pek çok hadis alanında ve Mesnevî üzerine çalışmalar yapmıştır. 6 yıl Mesnevî Dersleri vermiştir. Muhaddislere hadis sohbetleri yapmıştır. Ensar Vakfı ile de çalışmalar yürütmüştür.

Hoca'nın 8 kitap, 40 ilmi makale, 31 ansiklopedi maddesi, 13 sempozyum bildirisi, 2 tercüme ettiği eser, 4 yayınlanmamış eseri bulunmaktadır. Akademik olarak pek çok öğrencinin yüksek lisans ve doktora tezine danışmanlık yapmıştır.

Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu; 29.11.2020 tarihinde vefat etmiş ve Konya Araplar Mezarlığı'na defnedilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnaûd-Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akdemir, Hikmet. “Seyf Ayetiyle Mensûh Olduğu İddia Edilen Âyetler Üzerine Bir İnceleme”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/20 (Temmuz-Aralık 2008), 5-25.
- Altaş, Nurullah. “Türkiye’de Örgün Öğretim’de Dini Yeri”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2002), 219-229.
- Aslan, Mehmet Selim. “Klasik Dönem Fıkıh Eserlerinde Neshin İmkân ve Vukû Meselesi”. *Ekev Akademi Dergisi* 21/72 (Güz 2017), 143-162.
- Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar. “İlahiyat Fakültelerinin Eğitim Öğretime Katkıları ve Kaliteye Yolculuk”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.IX/1 (Haziran 2005), 1-10.
- Aybakan, Bilal. “Şâfiî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/223-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydar, Hidayet. “Dârülfünun İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2006), 26-27.
- Ayhan, Halis. “İlahiyat Fakültesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/70-72. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aytekin, Mehmet Ali. “Vasiyet Âyeti Bağlamında Sünnetin Kur’ân-ı Kerîm’i Nesh Etmesi”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (2019), 85-113.
- Bakkal, Ali. “İmam Şâfiî’de Nesh Anlayışı”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1997), 109-132.
- Bakkal, Ali. “Kur’ân’da Mensûh Ayetlerin Sayısı”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1996), 33-74.
- Baktır, Mustafa. “Suffe”. *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 37/469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Başaran, Selman. “Hâzimî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/124-125. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bekdemir, Sezai. “Sadrüşşeria’nın Nesh Konusuna Yaklaşımı”. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2 (2016), 175-194.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî. el-Câmiu’s-sahîh. Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.
- Bilgin, Recep. *Talat Koçyiğit’in Hayatı, Eserleri ve Türkiye’deki Hadis Çalışmalarına Katkısı*, Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Bozkurt, Nebi. “Dârülhadis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta’rifât*. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiye, 1985.
- Çatakoğlu, Mehmet Şerif. *Anadolu Selçuklu Dönemi İlmi Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmi Faaliyetlerine Tesiri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 6. Baskı, 2013.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 17. Baskı, 2015.
- Çalışkanoğlu, Şahin. *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sorun ve Beklentileri Çorum Örneği*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Çetin, Abdurrahman. “Nesh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/579-581. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa, “İnce Minareli Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/269-270. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Dehlevî, Abdülaziz Muhaddis. “Ucâle-i Nâfia II” çev. Ali Osman Koçkuzu, *İslamın İlk Emri Oku!* 203-204 (Nisan-Mayıs 1979), 21.

- Dehlevî, Abdül Aziz Muhaddis. “Ucâle-i Nâfia V”. çev. Ali Osman Koçkuzu. *İslamın İlk Emri Oku!* 208-209 (Eylül-Ekim 1979), 21.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen. 7 cilt. thk. Şuayb el-Arnaûd. Dimeşk: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430/2009.*
- Efendi, Ahmed Ziya. *İslam Hukukunun Genel İlkeleri.* trc. Ali Osman Koçkuzu. Konya: Esra Yayınları, 1996.
- Efendioğlu, Mehmet. “Nesh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 32/581-582. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Görmez, Mehmet. *Hadis İlminin Temel Meseleleri.* Ankara: Otto yayınları, 1. Basım, 2014.
- Güler, Zekeriya. “Muhammed Hamidullah’ın Kişiliği ve Araştırmaları Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/1(Haziran 2004),153-164.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Müsned”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 32/101-103. İstanbul: TDV Yayınları. 2006.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Okıç, Muhammed Tayyib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 33/ 336-338. İstanbul: TDV Yayınları. 2007.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071). *Câmiu beyâni’l-ilm ve fazlih.* 2 cilt, 1. Baskı, Demmam: Dâru İbni’l-Cevzî, 1414/1994.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. Reddû’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1412/1992.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî. *es-Sahîh.* 2 cilt. thk. Muhammed Mustafa el-A‘zamî. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 3. Baskı, 1424/2003.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te’vilü muhtelifü’l-hadîs.* Thk. Muhammed Muhyiddîn el-Esfer. Beyrut-Katar: el-Mektebü’l-İslâmî-Müessesetü’l-İşrâk, 2. Baskı, 1419/1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen. 2 cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kâhire: Dâru İhyâi’l- Kütübi’l-Arabiyye, tsz.*

- İbn Manzûr, Muhammed b. Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1992.
- İbnü's- Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbn Salâh*. thk. Nûreddîn İtr. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1406/1986.
- İlhan, Mehmet. *Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'nin Kelâmî Görüşleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2006.
- İpşirli, Mehmet. "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/327-333. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- el-Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn. *Kâvâidü't-tahdîs min fûnûn-i mustalahi'l-hadîs*. thk. Muhammed Behcet el-Baytar. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1380/1961.
- Kanarya, Bayram. "İmâm Şafî'nin "İhtilâfu'l-Hadîs" İsimli Eserinde Muteâriz Hadisleri Çözme Metodolojisi". *Şarkiyât İlmi Araştırmalar Dergisi* 8 (Kasım 2012), 101-128.
- Karaman, Hayreddin, *Bir Varmış Bir Yokmuş*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Baskı, 2015.
- Kayadibi, Fahri. "İslam Dininin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem". *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 0/4 (Nisan 2012).
- Kesgin, Salih. "İlahiyat Fakültelerinde Hadis Eğitimi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16/1, 12.
- Koçkuzu, Abdülhâlim(ed). *Arkadaşları ve Talebelerinin Gözünden Ali Osman Koçkuzu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2021.
- Koçkuzu, Ali Osman. "Dinler arası Diyalog Açısından Garbiyyât Çalışmaları veya Kitâbî Dinlere Kendi Klasik Dilleriyle Vâkıf Müslüman İlim Adamları Yetiştirme Meselesi". *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları* (2003), 176.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Fahri Kulu ve Hacıveyiszade Hoca Efendiler*, Kitaparası Yayınları, Kasım 2019.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, 1983.

- Koçkuzu, Ali Osman, *Hadiste Nasih Mensuh Meselesi*, MÜİF Yayınları, 2.Basım, 2016.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Haydin Basalım İzlere*, Damla Ofset, 2008.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Baskı, 2014.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Ahlâku’n-Nebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/19. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Aynî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/271-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Ebû Ca’fer en-Nüfeylî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/117. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Esrem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/436. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Firebrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/132. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Koçkuzu, Ali Osman. “el-Firyâbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/146. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Koçkuzu, Ali Osman. “İbnü’s-Saffâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/194-195. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Koçkuzu, Ali Osman. “İbnü’l-Cebbâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/537-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Koçkuzu, Ali Osman. “İbnü’l-Esîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Koçkuzu, Ali Osman. “İbnü’l-Harrât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/70-71. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Koçkuzu, Ali Osman. “İbnü’l-Mukrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/137-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Koçkuzu, Ali Osman. “el-İ’tibâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/455-456. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Koçkuzu, Ali Osman. “Kitâbü’l-İlel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/109. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Kitâbü’l-İlel ve Ma’rifetü’r-Ricâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Havkale”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/536. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Koçkuzu, Ali Osman. “İbnü’l-Cârûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/537. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Aynî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/271-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Koçkuzu, Ali Osman. “el-Beyân ve’t-Ta’rîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/30. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Bulûğu’l-merâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/412-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Ebû Rifâa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/217. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Ebû Saîd el-Makbûrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/224. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Ebü’t-Tufeyl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/346. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Ebü’z-Zinâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/354. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Ebû İshak es-Sebîî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/170-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Ebû Mes’ûd ed-Dımaşkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/187-188. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Ebû Nasr es-Siczî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/200. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Koçkuzu, Ali Osman. “İbn Şâhin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/367-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Koçkuzu, Ali Osman. “Mektuplar”. *Tasavvuf Dergisi* (Ankara 2002),10.
- Koçkuzu, Ali Osman. “er-Risâletü’l Mustatrefe”. *İslamın İlk Emri Oku!* 3/26 (Haziran 1963), 14.
- Koçkuzu, Ali Osman. “el-Hadis ve’l-Muhaddisûn”. *İslamın İlk Emri Oku!* 3/27 (Temmuz 1963), 20.
- Koçkuzu, Ali Osman. “es-sünnetü Kablet-tedvîn”. *İslamın İlk Emri Oku!* 63 (Şubat 1967), 16.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Ebû Hureyre; Râviyetü’l-İslâm”. *İslamın İlk Emri Oku!* 63 (Şubat 1967), 16.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Ukûdu’l-Cumân”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1986), 80.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Ulûmû’l-Hadis ve Mustalahuh”. *İslamın İlk Emri Oku!* 58 (Eylül 1966), 20.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Kavâidü’t-Tahdîs”. *İslamın İlk Emri Oku!* 59 (Ekim 1966), 14-23.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Yardımlar Hep İyilere Mi Yapılmalıdır?”. *Nesil Dergisi*,44 (Mayıs 1980), 36-37.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Hadislerde Ramazan”. *Diyanet Aylık Dergi* 27 (Mart 1993), 22.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Vefatının Ellinci Yılında Konyalı Fahri Efendi Hoca”. *Tasavvuf* 14 (Ocak-Haziran 2005), 20.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Hadisçinin Formasyonu”. *Nesil Dergisi* 9 (Haziran 1978), 18.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Hadislerde Hicret”. *Nesil Dergisi* 37-38 (Ekim-Kasım 1979), 18.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Modern Toplumların İhtiyaçları”. *Nesil Dergisi* 11 (Ağustos 1978), 8-9.
- Koçkuzu, Ali Osman. “İftira Üzerine III”. *İslamın İlk Emri Oku!* 178 (Mart 1977), 8-9.

- Koçkuzu, Ali Osman. “Rebî’u’l-Evvel ve Hatırlattıkları”. *İslamın İlk Emri Oku! 110* (Mayıs 1971), 6.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Ramazan, Şevval ve Biz”. *İslamın İlk Emri Oku! 117* (Aralık 1971), 8.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Peygamberimizin ve Sünnetinin Dinimizdeki Değeri ve Yeri”. *Nesil Dergisi 4* (Ocak1979), 34-35.
- Koçkuzu, Ali Osman. Uzunpostalcı, Mustafa. “İstanbul Kütüphaneleri: Süleymaniye Umûmî Kütüphanesi”. *İslamın İlk Emri Oku! 13/2* (Mart 1962), 19.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Sünnet ve Bir Ticârî Hatâmımız”. *İslamın İlk Emri Oku! 115* (Ekim 1971), 6.
- Koçkuzu, Ali Osman. “İftira Üzerine I-II”. *İslamın İlk Emri Oku! 177* (Şubat 1977), 6-8.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Aziz Kur’ân ve Kur’ân Mesajı “Meal-Tefsir” Adlı Eserler zerine Birkaç Söz”. *Kur’ân Mealleri ve Sempozyumu*. 5. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması Hizmetinde, Âlimin Konumu, Salâhiyeti ve Sorumluluğu”. 255. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Mesnevî’nin 1. Defteri’nde Hz. Peygamber’e ve Hadislerine Yapılan Atıflar Üzerine”. *II. Milli Mevlânâ Kongresi*. 2/26. Diyanet Dergisi, Nisan-Mayıs-Haziran 1987.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Mesnevî’nin 3. Defteri’ndeki Hz. Peygamber’e ve Hadislerine Yapılan Atıflar Üzerine”. *III. Milli Mevlânâ Kongresi*. 4/213. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Mesnevî’nin 4. Defteri’ndeki Peygamberimize ve Hadislerine Yapılan Atıflar”. *IV. Milli Mevlânâ Kongresi*. 8. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1995.

- Koçkuzu, Ali Osman. “Mesnevî’nin 5. Defteri’ndeki Peygamberimize ve Hadislerine Yapılan Atıflar”. 8. *Milli Mevlâna Kongresi*. 95-114. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1996.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Sipehsâlâr ve Menâkıbü’l-Arifin Adlı Eserlerde Sadreddin Konevi’ye Yapılan Atıflar”. 106. Konya 2002.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Hadis Öğreniminde Ne yaptık? Neler Yapabilirdik?”. *Hadisin Dünyü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*. 190-210. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1993.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Hz. Peygamber’in Mizâcî ve Hadiste İş’ârî Tefsir”. IV. *Kutlu Doğum Sempozyumu*. 222-237. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Yaşayan Din Bilginlerimiz” (Görüşmecî: Celaeddin Divlekçi, Görüşme Transkripsiyonu). *Kervan Dergisi* (Mart 1993), 21.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 17. Baskı, 2018.
- Koçyiğit, Talat. “Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (1963), 93-108.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâlî. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Leknevî, Ebü’l-Hasenât Muhammed Abdülhay. *el-Ecvibetü’l-Fâzıla*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1428/2007.
- Muhammed b. İdris Eş-Şâfiî, *er-Risâle*, çev. Abdülkadir Şener, İbrahim Çalışkan, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Nazar b. Muhammed el-Faryâbî. Riyad: Dâru Taybe, 1427/2006.
- Önkal, Ahmet. “Hicret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/ 458-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özşenel, Mehmet. “İtikadi Konularda Haber-i Vâhidin Delil Olma Meselesi ve Kevserî’nin Konuya Bakışı”. *Dîvân Dergisi* 37 (2014/1), 174-175.

- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. çev. Abdülkadir Şener-İbrahim Çalışkan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el- Ümm* (10. Cilt içinde İhtilâfû'l-hadîs). thk. Rif 'at Fevzi Abdülmuttalib. Mensûra: Dâru'l- Vefâ, 1422/2001.
- Şâtîbî, İbrahim b. Musa. *el-Muvâfakât*. Huber: Dâru İbn Affân, 1417/1997
- Şengül, İdris. “Ulûmu'l-Kur'ân Konusu Olarak Nâsîh ve Mensûh”. *Diyanet İlmi Dergi* 38/3 (Eylül 2002), 91-112.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu'l-Kebîr*. 6 cilt. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Ebû Hanîfe ve Hadis”. *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (2002), 75-81.
- Ünalan, Abdullah. “Kur'ân'ı Nesh Bağlamında Sünnetin Yetkisi”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık-2018) 11-30.
- Yardım, Ali. “Dârülhadîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/529-532. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yavaş, Doğan. “İnce Minareli Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/269-270. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, ts.
- Yusuf el-Karadâvî. *Sünneti Anlamada Yöntem*. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nida Yayıncılık, 4. Baskı, 2013.
- Yücel, Ahmet. “Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi.” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0 (2014).
- Yücel, Ekrem. “Dârülhadîslerin Doğuşunu Hızlılayan Sebepler”. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, XIII (2015), 95-115.
- Zebîdî, Ahmed b. Ahmed. *Tâcü'l-Arûs*. İskenderiye: Dâru'l-Hidâye, ts.

Zehebi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Menâkibul-imam Ebî Hanîfe*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Haydarabad: Lecnetü İhyâi'l-Meârifî'n-Nu'mâniyye, 3. Baskı, 1408.

<http://gurbettekierzurum.com.tr/ropörtaj/4337876/feto-cemiyetimizin-inanc-dunyasini-zedelemis-inancli-insanlara-karsi-guven-kaybina-yol-acmistir/1834585>. Erişim tarihi: 21.6.2021.

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/nceminare-tas-ve-ahsap-eserleri-muzesi> (Erişim tarihi: 27.01.2022)

**EK-1: ALİ OSMAN KOÇKUZU’NUN ESERİNDEKİ HADİSLERDE
NASİH- MENSUH ÖRNEKLERİ**

SÜNNETTE NESH ÖRNEKLERİ	ŞAFİİ	EBU BEKR EL- ESREM	İBNU ŞAHİN	HAZİMİ	DİĞER
1.Suyun pislik tutup tutmaması:	+ Nesih mevcut değil	-	-	-	-
2.Cünüp olarak uyuma:	-	-	+ Nesih mevcut değil	-	Tahavi ‘‘nesih var’’, İbn Hacer- ‘Nesih mevcut değil’ der.
3.Ramazanda cünüp sabahlama:	-	-	-	+ nesih mevcut	İbn Hacer’dan naklen’’ İbnu Huzeyme, İbnul Münzir, Hattabi ‘‘nesih mevcut’’ derler.
4.guslü gerektiren şeyler:	-	-	+ ‘‘nesih mevcut’’	-	-
5. Cinsi münasebette i’ade:	-	-	+ nesih mevcut ancak sadece hadisleri sevk etmiştir.	-	-
6.Cum’a guslü:	+nesih mevcut değil	-	+ nesih mevcuttur.	-	Tahavi- nesih mevcut değil

7.Ölü yıkayan kişinin guslü:	–	–	+ nasih olan hadisi garip olarak görmüş, ihtimalli olarak görür.	–	Ebu Davud “mensuhtur” Şevkani- nesih mevcut değil
8.Gusülde abdest:	–	–	+ ihtimal kaydını düşmüş	–	–
9.Hamam yasağı:	–	–	–	+ ihtimal kaydıyla vermiş	–
10.İnzalsiz münasebetin guslü gerektirip gerektirmediği:	+ nesih mevcut	–	+nesih mevcut	+ nesh mevcut	Nevevi nesih mevcut, Avnu'l Ma'bud Tahavi nesih mevcut
11.Abdest bozarken yönelinecek cihet ile ilgili görüşler:	+ nesh görmez, cem yolunu tutar	–	+ ihtimalli görmüştür	–	İbn Hacer de nesih mevcut değildir ‘der. Ayni-Nesih ihtimalini zayıf görmüştür, cem’e taraftardır.
12. Ayakta iken küçük abdest bozma:	–	–	+ neshe taraftar ancak farklı tatbikatlardan dolayı tevakkufa taraftar	–	Ebu Avane, İbn Hacer- Nesih mevcut değildir’ der. Azimabadi Avnul mabud’da neshin olmadığını söyler.
13. Abdestli iken tenasül uzvuna dokunmanın		–	+ Nesihten	+	İbnul Kayyim, İbnu Hibban, Taberani, İbnu

abdesti gerektilirip gerektilmediği:	(+ bulursak ih de var Nesih ihtimalli olarak vardır		söz etmez. Abdest alınması tarafıdır.	Neshe tarafıtar değildir.	Arabi” nesih mevcuttur” Tahavi neshe tarafıtar değildir.
14. Her namaz için abdest yenileme meselesi:	–	–	+ İhtimalli görmüştür	–	Tahavi”nesih mevcuttur” İbn Hacer “nesih mevcuttur”
15. Çıplak ayağa meshetme:	+ Nesih söz etmez	–	+ Nesih mevcuttur	+ Nesih mevcuttur.	İbn Hazm ve Tahavi “nesih mevcuttur” ibn Ebi Leyla neshe tarafıtar
16. Ateşte pişen yiyeceklerin abdesti gerektilirip gerektilmediği:	+ Nesih mevcut	–	+ Nesih mevcut	+ Nesih mevcut	Hazımi ve Darımi “sahabe icmaından söz eder.” Tahavi “nesih mevcut, İbn Hacer neshe tarafıtar,
17. Abdestin sonunda mendil kullanma:	–	–	+ Eserine almış ancak nesih söz konusu değildir	–	–
18. Teyemmümün	+	–	–	+	

icra şekli ve nesih meselesi:	ihтимalli			ihтимalli	Kaynakların bazıları nesihden hiç söz etmez.
19. Teyemmümlünün imamlığı:	—	—	+ İhtimal olarak görür.	—	—
20. Yağlı yiyeceklerin yenilmesi sonu ağız yıkanması:	—	—	+ Nesih mevcut değildir.	—	—
21. Namaz kılınabilecek yerler:	—	+ Nesih yoktur	—	—	—
22. Kadınların mescide çıkmaları:	+ Tahsis mevcut.	+ Nesih durumu tespit edilemez	—	—	—
23. Kadınların elbisesi ile namaz kılma:	—	+ Nesihle ilgisi yoktur	—	—	—
24. Uyuyarak veya unutarak namaz geçirme:	—	+ Tahsis görür. Nesih mevcut değil	—	—	—

25. Namaz kılan kişinin ayakkabısının koyacağı yer:	–	+ Nesih mevcut değildir.	–	–	–
26. Amin deyişte cehir veya gizleme:	–	+ Cehri olarak amin demeyi savunur nesih konusunda değerlendirme yapmaz	–	–	İbn Hacer nesihten söz etmez.
27. Basmelinin namaz içinde cehren veya gizli okunuşu:	–	–	–	+ Neshi savunmaz her iki yolunda tutulabilecek eğini söyler.	Tahavi nesihten söz etmez
28.İslam fitratı:	–	+ Nesihle ilgisi yoktur.	–	–	Tahavi'ye göre de nesih yoktur.
29. Bir vakitte iki namaz: Namaz kılanın bir başka cemaatle tekrar namaz kılması:	–	+ İhtimalli olarak görür.	+ İhtimalli olarak görür.	–	+ Tahavi'ye göre neshi kuvvetlendirecek malzeme yoktur.
30. Sabah namazından sonra yan tarafına yatma:	–	+ Nesihle söz etmez	–	–	–

31. Yatsıdan sonra oturma veya yatma:	–	+ Nesihle ilgisi yok.	–	–	–
32. Akşamdan sonra kılınan iki rekat nerede kılınacaktır?:	–	+ Nesihle ilgisi yok.	–	–	Azimabadi nesihden söz etmez.
33. Akşamdan sonra kılınan iki rekatta ne okunacak?:	–	+ Nesihle ilgisi yok	–	–	–
34. Akşamdan önce iki rekat namaz:	–	–	–	–	Azimabadi nesih ihtimalli
35. Secde edilecek mahal: Çamur ve su durumu:	–	+ Nesihle ilgisi yok	–	–	İbn Hacer nesihle ilgisi yoktur.
36. Münferid namaz:	+ Nesihle ilgisi yok	–	–	–	Tahavi nesihle ilgisi yoktur
37. Namazda ellerin dizlerden önce yere konması:	–	–	–	+ Nasih Hadis Mahfuz olsaydı nesh olurdu. Nesih ihtimalli	+ Tahavi hadisler arası tercihte bulunur. Nesih yoktur.
38. Cenaze namazında alınacak tekbirlerin adedi:	–	–	–	+ Nasih mevcut	Tahavi, nesih mevcut
39. Ezanın teşrii:	–	–	+ Nesih değerlendir	–	İbn Hacer nesihden bahsetmez

			mesi yapmaz.		
40. Ezan okuyandan başka bir adamın ikamet etmesi:	–	–	+ Nesih mevcuttur.	+ Cem taraftarı	–
41. Ezan ve ikamette adet:	–	–	+ Nesih mevcut değil	+ Nesih ihtimalli	Tahavi nesihten söz etmez. İbn Hacer neshi verir.
42. Namazda elleri omuzlara kadar kaldırma:	+ Nesih görmez, ihtilaflı görür. Tercih yapar.	–	–	–	Tahavi nesihten söz etmez. Tercih yapar.
43. Cum'a sonu kılınacak namaz miktarı:	–	+ Nesih mevcut değil	–	–	Tahavi nesihten söz etmez.
44. Cum'a günü günün yarısında namaz kılma:	–	+ Nesih mevcut değil	–	–	–
45. Cum'a namazında okunacak sureler:	–	+ Nesih yok ayrı sünnetler var.	–	–	–
46. Cum'a gününde duanın kabul saati:	–	+ Nesihle ilgisi yoktur.	–	–	–
47. Cum'a namazının hutbeden önce kılınışı ve neshi:	–	–	–	+ Nesih meselesi olarak verir.	–

48. İmamın okurken yanıldığında fethedilmesi:	–	+ Nesih söz konusu değildir	–	–	–
49. İmamın ardında kıraat meselesi:	–	–	–	+ Nesih ihtimali vardır	+ Tahavi nesihten söz etmez.
50. Başkasının evinde imamlık etme:	–	+ Neshi savunmaz	–	–	–
51. İmamın arkadakilere göre duruş şekli:	–	+ Nesih söz konusu değil	–	+ İhtimalli görür.	Tahavi, İbn Hacer nesih yoktur.
52. Mesbukun, namazdan kaçırdığı kısımları önce kılıp bilahare imama uyması:	+ Tatbikatı mensuh sayar.	–	–	+ Hadis sadece burada geçer. Nesih mevcut	–
53. İmamın hatası ve cemaatin namazının durumu:	–	–	+ Nesih vakası olarak vermez.	–	–
54. Teşehhüd:	+ Nesihten söz etmez	–	–	–	Tahavi nesihten söz etmez.
55. Oturarak namaz kıldırıldığında imama uyma:	+	–	–	+	Ebu Davud nesihten söz etmez. Şarihi

	Neshi kabul eder.			Neshi kabul eder.	Azimabadi neshe meyleder. ibn Hacer neshi savunmaz.
56. Salat-ı vüsta:	–	+ Nesih yoktur. Tearuz yoktur. Ayetle nesholma durumu vardır.	–	–	–
57.İkinci sonu kılınan namaz:	–	–	+ Nesihten söz etmez	–	+ Nesihten söz etmez.
58. Borçluya cenaze namazının kılınmayışı:	–	–	+ Nesih mevcut	+ Nesih mevcut	–
59. Müntehirin cenaze namazı:	–	–	+ Nesih söz konusu değil	–	–
60. Mescitte istilka:	–	–	+ İhtimalli olarak görür.	–	–
61. Kible tahvili:	–	–	–	+ Nesih mevcut	–
62. Müsafirin müsafirliğinin müddeti:	–	+ Nesihle ilgisi yoktur.	–	–	–
63. Seferde namazları birleştirme:	–	–	+ Nesih mevcut	–	Tahavi nesihten söz etmez.
64. İstiska namazı ve hutbesi:	–	+ Nesih	–	–	–

		meselesi olarak vermişti r			
65. Seferde kasr-ı salatın ihtiyari veya mecburiliği:	—	+ Nesih söz konusu değil	—	—	Tahavi nesih söz konusu değil
66. Cemaatle namazın faziletindeki rakam farkları:	—	+ Nesih söz konusu değil	—	—	—
67. Salat-ı havf, harpte namazın taksiri ve te'hiri:	+ Neshi savunma z	+ İhtimalli	—	+ İhtimalli	Tahavi neshi savunmaz
68. Ka'be'nin içinde namaz:	—	—	+ Hadisleri nakleder.	—	+ Tahavi nesih söz konusu değildir.
69. Namazda etrafa bakınma ve neshedilişi:	—	—	—	+Nesih vardır	—
70. Namazda konuşma:	+ Nesih yoktur. Cem'i savunur.	—	—	—	—
71. Namazda işaret:	—	—	+ İhtimalli	—	+ Tahavi nesihten söz etmez.
72. Namaz kılanın önünden çeşitli varlıkların geçmesi ve sütre:	+ Nesihten bahsetme z.	—	+ Sütre konusunda iki farklı tatbikat nakleder.	+ Nasih hadisi esahh görür.	+ Tahavi Ebu Zer hadisiyle aynı manadakileri mensuh olarak görür. Nesih mevcut

73. Münafık cenazelere namaz :	–	–	+ Nesih olarak görmez	–	–
74. Mescit içinde cenaze namazı:	–	–	+ Neshe taraftardır.	–	Tahavi neshe taraftardır.
75. Necm suresinde tilavet secdesi:	+ Nesih olarak görmez.	–	–	–	Tahavi nesihten söz etmez.
76. Küsuf namazı:	+ Nesih söz konusu değil	–	–	–	Tahavi nesihten bahsetmez.
77. Sabah namazının iki rekat sünnetinde okunan sureler:	–	+ Nesih söz konusu değil.	–	–	Tahavi nesih söz konusu değil.
78. Sabah namazında isfar ve tağlis:	+ Nesih mevcut değil	–	–	+ Nesih yoktur	Tahavi'ye göre nesih vardır
79. Gece namazının miktarı:	–	+ Nesih mevcut değil	–	–	Tahavi nesih mevcut değil
80. Duha namazı:	–	+ Duha namazının rekatları konusunda nesih mevcut değil	+ Duha namazının farz olup olmayışı konusunda nesih ihtimalli	–	–
81. Resimle örtülerin duvara asılması ve resme karşı namaz kılma:	–	–	–	+ Nesih mevcuttur	–

82. Ruku'dan kalkışta okunanlar:	–	–	+ Nesih mevcut değil	–	–
83. Sehih secdesinin zamanı:	+ Tercihte bulunur nesih mevcut değil	–	–	+ Nesih mevcut değil	–
84. Ruku esnasında tatbik:	–	–	–	–	Tahavi ihtimalsiz olarak nesih mevcuttur der.
85. Bayram namazlarında okunan sureler:	–	+ Nesih söz konusu değildir.	–	–	–
86. Ezan vakti ve yemeğin hazır olması:	–	–	+ Nesih söz konusu değildir	–	–
87. Namazda uyuklama:	–	–	+ Nesih söz konusu değildir.	–	–
88. Vitir ile ilgili meseleler: a. uykudan önce veya sonra vitrin kılınması b. fecrin tuluundan sonra vitrin kılınması c. vitir namazının kaç rekat olduğu	+ Nesih söz konusu değildir	+ Nesih söz konusu değildir Nesih yoktur. Nesih var	+ Nesih söz konusu değildir	–	Tahavi rekat olarak miktarında icma vardır der neshi kabul eder hangi surelerin okunması kısmında nesih söz konusu değildir' der. Tahavi nesih vardır.

d. vitrin farz olup olmadığı		Nesih yok nesih yok			
e. vitirde okunacak sureler					Tahavi nesih yok
f.vitir namazının kazası			Nesih mevcut		
89. vitir namazı dışındaki namazlarda kunut meselesi	+ Nesih mevcut değil	-	+ Nesih mevcut değil	-	Tahavi'ye göre İbn Mesud sabah kunutunun nesholunduğuna kanidir. Tahavi ihtilafı iki görüşten bahseder.
90. Oruçlunun kan aldırması:	+ Nesih ihtimalin den bahseder. Hadisleri n sıhhatini konu alır.	-	+ Nesih iddiasında bulunmaz. İhtimalli olarak bahseder.	+ Nesih mevcut	İbn Hacer nesih mevcuttur. İbn Hazm nesih mevcuttur der. Şevkani nesih yoktur der.
91. Oruçlunun mübaşeret ve öpmesi:	-	+ Nesih söz konusu değil	-	-	Tahavi nesihle ilgisi yoktur
92. Oruçta visal:	-	+ Nesihle ilgisi yoktur	-	-	-
93. Tek tek Cuma ve cumartesi oruçları:	-	+ Nesih mevcut değil	+ Nesih mevcut değil	-	Tahaviye göre nesih yoktur.

94. Ramazan ayının miktarı: artışı, eksilmesi:	–	–	+ Nesihle ilgisi yok	–	–
95. Belirli günlerde peygamberimizin oruç tutması:	–	+ Nesihle ilgisi yok	–	–	–
96. Her ayda üç gün oruç ve ramazanla nesih:	–	+ Nesih mevcuttur. Hadisleri Cem eder	–	+ Kişinin İhtiyarına bırakılmış, nesih yok	–
97. Seferde oruç veya iftar etme:	+ İhtimalli	+ Nesih söz konusu değil	–	+ Kişinin ihtiyarına bırakılmış nesih yok	–
98. Sahurun son vakti:	–	–	–	+ Nesih söz konusu değil	–
99. Aşure orucu:	–	–	–	–	Tahavi nesihden bahsetmez.
100. İhram ve güzel koku sürünme:	+ Nesihden bahsetmez	–	–	+ Nesih yoktur. Cem'den bahseder.	Tahavi nesihden bahsetmez
101. Hareme ve evlere kapıdan girmeme adeti:	–	–	–	+ Nesih mevcut	–
102. İhramlı kişi ve nikah:	+ Nesihden söz etmez	–	–	–	Tahavi nesihden söz etmez.
103. Hacc'a niyet ederken şart koşturmak:	–	–	–	+	–

				Nesih mevcut	
104. Harem bölgesinin, peygamberimiz e ve sahabilerine bir müddet için helal kılındığı ve hıllin nehyedildiği:	–	–	–	+ Nesih vakası olarak belirtmiştir	–
105. Sığırlardaki zekatta esas olan miktar :	–	–	–	+ Nesih örneği olarak vermiştir	İmam Zühri yemen halkına has bir uygulama olarak görüp nesihten bahsetmez. İbn Hacer ‘e göre nesih yoktur.
106. Hurma Telkihi:	–	–	–	+ Başka şartlar olmadan nesih söz konusu değil	–
107. Yüzük takınma ve ipekli giyinme:	–	–	+ Nesih mevcut	+ Nesih mevcut	–
108. Hacamatın gelirinden nehiy ve izin:	+ Nesih ve tearuz yoktur.	–	–	+ Nesih mevcut	Azimabadi ihtimal olarak görür.
109. Necş:	+ Hadis vermede n ihtilaflı konular arasında sayar. Nesihten söz edilmez.	–	–	–	Azimabadi nesihten bahsetmez.

110. Riba ve nesih:	–	–	+ Nesih mevcut	+ Nesih mevcut	–
111. Bazı yiyecek maddelerinin satışları:	+ Nesihden söz etmez. Has - amm ilişkisi içinde değerlendirir.	–	–	–	Azimabadi nesihden söz etmez.
112. Alışverişte araya girme:	+ Nesihden söz etmez. Tercih yapar.	–	–	–	–
113. Şu'fa ve nesih:	+ Nesihden söz etmez.	–	–	–	–
114. Sağılabilir hayvanların satışında aldatma:	+ Tearuz görmez. Nesihden söz etmez.	–	–	–	–
115. Köylünün malını şehirlinin satması, köylü malını satışa getirirken önüne geçilmesi:	+ Nesihden bahsetmez	–	–	–	Nevevi şartlı cevazdan bahseder
116. Ölü hayvanın derisinin kullanılması:	–	–	+ Neshe kail değildir	+ Nesih vardır	İbnul Kayyum neshi gerektiren bir durum yoktur.
117. Arazinin kiraya verilmesi:	–	–	–	+ Nesih vakası	–

				olarak görür.	
118. Peygamberimizi n kadınlarla bey'atı:	–	–	–	+ İhtimalli olarak görür.	–
119. Cenaze takibinde kadınlar:	–	–	+ Nesih yoktur	–	İbn hacr, azimabadi ve Nevevi nesihten söz edilmez.
120. Kabir ziyareti: Yasak edilişi ve ruhsat verilmesi:	–	–	+ Nesih vardır.	+ Nesih vardır.	–
121. Cenaze için ayağa kalkma:	+ Nesih mevcut	–	+ Nesih mevcut	+ Nesih mevcut	İbn Hazm nesih olarak görmez. Nevevi cem olmadığında nesih olabilir der.
122. Cenaze konuncaya kadar oturma yasağı ve bu yasağın neshedilmesi:	+ Nesih mevcut	–	–	–	Ahmed b. Hanbel nesih yoktur der. Nevevi hadislerin arası bulunabilir der.
123. Geceleyin cenaze defni:	+ Nesih söz konusu değil	–	+ Nesih mevcuttur.	–	
124. Cenazenin önünden yürüme:	–	–	+ Nesih tespit edilemez	–	–
125. Cüzzamlı ile temaslar:	–	–	+ Açıklama yoktur.	–	Nevevi'ye göre nesih yok cem var.
126. Kadınların dövülmesi:	–	–	–	+ Lehte ve	–

				aleyhte bir bahis yoktur	
127. Boşama şekilleri, boşama ile ilgili bazı meseleler:	+ Nesih meselesi olarak ele almıştır. Nesihden bahsetmez.	–	–	+ Bir kısmında nesihden söz etmiş.	Tahavi nesihden bahsetmez
128. Sütkardeşliği:	–	–	–	+ Nesih ihtimalli, istisna var	–
129. Muvakkat nikâh: Mut'a:	+Uzunca anlatılmış, nehiy tespit edilmiş	–	+Nehiy tespit edilmiş	+ Nesih vardır ve tekerrür vardır	Azimabadi veTahavi' nesih kat'ı olarak cereyan etmiştir'der.
130. Müşriklerle yardımlaşma meselesi:	–	–	–	+İspatı mümkün değil	Nevevi nesih mevcut değil
131. Harbten önce düşmanı islam'a davet:	–	–	–	–	Azimabadi nesih yoktur
132. Haram aylarında harbetme meselesi:	–	–	–	+ (ihtimalli) sahihse nesih vardır	–
133. Harbte müşrik kadın ve çocukların öldürülmesi:	–	–	–	–	Tahavi nesih yoktur. Zühri neshe taraftardır. Nevevi nesih olmadığı konusunda icmadan bahseder.
134. Ateşle kısas:	–	–	–	+ İhtimalli	Azimabadi nesih ihtimalli
135. Müsle ve neshedilişi:	–	–	–	–	

					Azimabadi nesih mevcut
136. Nefl ve nesh meselesi:	–	–	–	–	Tahavi azimabadi ve nevevi nesih mevcut
137. Seleb ile ilgili hükümler:	–	–	–	–	Tahaviye göre nesih var, Nevevi nesih yoktur.
138. Erkeğin karısına ait bir cariye ile zinası:	–	–	–	+ Nesih olarak görmez	–
139. El kesmeyi gerektiren hırsızlığın miktarı:	–	–	+ Nesih meselesi olarak ele almış ama kesin olarak nesihten bahsetmem iş.	–	Tahavi ve Nevevi nesih olarak görmez
140. Köpeklerin öldürülüşü ve bu uygulama:	–	–	–	–	Nevevi nesih mevcut. Azimabadi istisnadan bahseder.
141. Hastaların okunması :	–	–	–	+ İhtimalli olarak vermiş ve cem i kullanmış	–
142. Yılan öldürme; nehiy ve ruhsat:	–	–	–	–	Nevevi nesih olarak görmez
143. Kafir mukabil Müslümanın öldürülmesi:	+ Nesih mevcut, öldürüle	–	–	+ Nesih mevcut,	–

	meyeceği ni söyler.			öldürölme yeceğini söyler.	
144. Muhsanın recm ve celd edilmesi:	+ Neshe taftar	-	-	-	Tahavi neshe taftar ancak Şevkani neshi düşünmez.
145. Sarhoşa ölüm cezası ve neshedilişi:	+ Neshe taftar	-	-	-	Tahavi neshe taftar
146. Kısas ile ilgili bir nesh meselesi:	-	-	-	+ Nesh meselesi olarak vermiş.	-
147. Kurban eti:	+ Neshi anmaz	-	-	+Neshi kabul etmez	Müslim neshe taftar ibare kullanır. Nevevi neshe kaildir.
148. Ehli eşek eti yenilmesi:	-	-	+ Nesihten söz etmez.	+ Nesih vakası olarak ele alır.	-
149. İçinde ehli eşek eti pişirilmiş kapların kırılması ile ilgili emir ve neshi:	-	-	-	+ Bilgi vermez	Nevevi vahy veya peygamber içtihaı olarak değerlendirir. Nesih mevcut
150. İçki kaplarının diğ hizmetlerde kullanılmasının nehyi ve aynı konudaki nesh:	+ Neshe taftar	-	-	+Nesih taftarı	Nevevi Neshe taftar. İbn hacer neshe taftar
151. At eti yemenin hükmü ve nesihle ilgisi:	-	-	-	+ Neshi düşünmez	Nevevi nesih söz konusu değil.
152. Bir yere dayanarak yemek yeme:	-	-	+	-	-

			Nesih mevcut		
153. Ayakta su içmek:	–	+ Tercih yolunu tutar, neshi ihtimalli görür	+ Müşkil olarak verir ancak neshe taftardır.	–	Nevevi neshi tenkid eder. İbn Hazm neshe taftardır. İbn Hacer cem görüştüdedir.
154. Tek nefeste su içmek ve nesihle ilgisi:	–	–	–	+ Nesih mevcuttur.	–
155. Fera’ Atıra adeti ve hükümü:	–	–	–	+ İhtimalli	İbnül Esir neshe taftardır. Kadı iyaz ‘a göre ittifakla mensuhtur.
156. Hicretin vücubu ve neshi:	–	–	–	+ Nesih iddiasında bulunmaz	–
157. Kedinin artığı:	–	–	+ Nesih söz etmez.	–	–

